

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (38)

Старобільськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2018

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
Г. П. Ковальов, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
О. О. Лещинська, доктор філологічних наук, професор (Білорусь)
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
О. А. Стишов, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
Г. М. Шипіцина, доктор філологічних наук, професор (Російська Федерація)
В. І. Школярєнко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Лєснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілева, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. В. Недайнова, кандидат філологічних наук, доцент
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)
Л. І. Шутова, кандидат філологічних наук, доцент

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
(протокол № 12 від 22 червня 2018 р.)*

ЗМІСТ

Історія мови

1. Глушенко В. А., Рябініна І. М., Тищенко К. А. Джерела вивчення історії східнослов'янських мов у студіях І. І. Срезневського..... 5

Діалектологія

2. Жуган Н. А. Лексико-семантична група назв ткацтва, пов'язаних із первинною обробкою волокна, у середньонадніпрянських говірках..... 13
3. Лєснова В. В. Джерела ранньої лексикографії та їхнє значення для сучасного діалектного словникарства..... 22
4. Литвиненко Я. О. Орнітолексика як об'єкт лінгвістичних студій..... 31
5. Ніколаєнко І. О. Лексика гончарства в українських східнословобожанських говірках..... 42
6. Сердега Р. Л. Мова фольклору – діалект чи наддіалект?..... 49
7. Чаган О. І. Архаїзація лексики традиційного сільського будівництва бойківських говірок..... 62
8. Ястремська Т. О. Прислівники місця в говорах української мови: статична локалізація..... 70

Фразеологія

9. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Аксіофраземна прагматика часу..... 85
10. Ляшчынская В. А. Фразеалагізми беларускай мовы з кампанентам *рукаў* і їх сімволіка..... 95

Термінологія

11. Сухачова Н. С. Семантичний аналіз термінологічних одиниць парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО як складника концептуального домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ.... 106

Текст. Дискурс

12. Бибик С. П. Поняття „переселення”: лексикографія і дискурс... 113
13. Бобух Н. М. Семантико-стилістичні функції лексичних опозицій у романі Павла Загребельного „День для прийдешнього”..... 124
14. Кошман И. Н. Специфика грамматической адаптации украинизмов в интернет-текстах..... 133
15. Старченко Я. С. Семантичні варіації концепту *щастя-доля* у Ліни Костенко..... 140
16. Шило С. Б. Комунікативні стратегії і тактики впливу в політичному дискурсі (на матеріалі промови П. Порошенка на прес-конференції „Виклики – 2018”)..... 154

Лінгводидактика

17.	Антонян І. М. Шляхи навчання фахової лексики.....	164
18.	Загороднова В. Ф. Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна.....	174
19.	Попова Л. О. Професійно орієнтований текст у компетентнісній парадигмі сучасної освіти.....	186
20.	Попович Н. Г. Вимоги до сучасного викладача іноземних мов закладу вищої освіти та його соціальна роль.....	193
	<i>Відомості про авторів</i>	202

ІСТОРІЯ МОВИ

В. А. Глущенко, І. М. Рябініна,
К. А. Тищенко (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У СТУДІЯХ І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО

Ізмаїл Іванович Срезневський (1812 – 1880) – видатний філолог, славіст, історик, палеограф. У своїх працях мовознавець звертав увагу на необхідність опису давніх писемних пам'яток, укладання регіональних словників, вивчення тогочасної літературної мови й діалектів, підготовки історичного словника та історичної граматики російської мови (а також української та білоруської) із залученням матеріалу історії інших слов'янських мов, описав основні особливості української мови. Учений уперше розробив теоретичні засади слов'янської палеографії, поставивши її вивчення на наукову основу. Опублікував багато пам'яток давньоруського й давньослов'янського письменства, низку відомих розвідок: „Взгляд на памятники украинской народной словесности” (1934), „История русского языка: курс 1849 – 50 года” (1959), „Мысли об истории русского языка” (1959) та ін. [Глущенко 2016: 6].

Важливими є погляди І. Срезневського на джерела вивчення історії мови. Без сумніву, відомий мовознавець зробив значний внесок у розробку порушеної проблеми. Саме тому його наукові здобутки часто стають об'єктом дослідження сучасних лінгвістичних істориків.

Зазначимо, що стисло про джерела вивчення історії східнослов'янських мов у працях І. Срезневського писали С. Бархударов, В. Глущенко, В. Іванов, В. Макаров, І. Рябініна, К. Тищенко та ін. Ці автори проаналізували й відповідні погляди І. Срезневського. Водночас спеціальних праць, присвячених ґрунтовному вивченню тверджень ученого щодо проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Мета розвідки: розкрити погляди І. Срезневського на джерела вивчення історії східнослов'янських мов, установити його внесок у дослідження зазначеної проблеми.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії мови попередників і сучасників І. Срезневського; 2) установити внесок ученого в дослідження проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов; 3) виявити, які твердження І. Срезневського зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Відомо, що І. Срезневський виділив три джерела вивчення історії мови: 1) дані сучасної мови в сукупності її говорів; 2) дані споріднених їй мов у сукупності їхніх говорів; 3) матеріал давніх писемних пам'яток [Рябініна 2011: 34].

Вагоме місце з-поміж досліджень І. Срезневського посідають праці, у яких автор розглядав стародавні рукописні пам'ятки та стародруки. Дослідник аналізував стародавні писемні пам'ятки, передусім приділяючи увагу літописам. Учений створив програму з вивчення й видання стародавніх рукописних пам'яток, висловлюючи побажання, щоб кожен стародавній рукопис видавали „рядок у рядок”, „буква в букву, згідно з оригіналом” [Срезневский 1959б: 34].

І. Срезневський подав методичні рекомендації для розробки підготовчих матеріалів з історії мови, звернувши увагу на детальний аналіз стародавніх пам'яток і вивчення тогочасних діалектів. Він зазначав, що в пам'ятках потрібно розмежовувати давньоруські та старослов'янські елементи, „не змішувати описок, порівнювати подібне та відмінне” [Там само: 32 – 33].

І. Срезневський висловлював думку про те, що кожен з давніх мовних пам'яток необхідно розібрати окремо в лексичному, граматичному й історико-літературному плані. Порівнюючи кращі записи, потрібно скласти для них найповніший і докладний словник, не пропускаючи жодного слова, жодного відтінку значення, а особливо повну й докладну граматику, не пропускаючи жодної форми, жодної особливості форми. У кожному записі має бути відзначено вплив інших мов. Вплив іншомовних елементів необхідно відмічати також, здійснюючи історико-літературний аналіз пам'ятки щодо її змісту й особливостей викладу.

На думку І. Срезневського, лише внаслідок такого чіткого монографічного перегляду пам'яток мови старої і сучасної, книжної і народної можливо укласти історичні словники й історичні граматики, і лише внаслідок осмислення матеріалів, зібраних у таких словниках і в таких граматиках, можна приступити до повної й докладної історії мови [Срезневский 1959а: 100 – 101].

І. Срезневському належить низка чудових палеографічних описів давньоруських пам'яток, наприклад, Грамоти великого князя Мстислава й сина його Всеволода Юр'єву монастирю (1130) [Срезневский 1959б: 46 – 47, 51].

Учений відкривав, описував і вивчав пам'ятки давньоруської мови й укладав давньоруський словник, оброблений і виданий після смерті вченого у вигляді „Материалов для словаря древнерусского языка по письменным памятникам” [Срезневский 1958].

І. Срезневський відзначав цінність давніх писемних пам'яток, зазначаючи, що майже всі висновки про структуру давньоруської мови можна зробити, працюючи саме з пам'ятками, але в них є риси, пов'язані з впливом старослов'янської мови, тому використовувати

матеріал давніх писемних пам'яток потрібно обережно [Срезневский 1959б: 33].

Під час роботи з матеріалом писемних пам'яток І. Срезневський рекомендував „вичленовувати з мови пам'яток усе те, що не могло належати давньоруській мові” [Там само: 34]. Говорячи про близькість давніх слов'янських мов, учений зазначав, що „перші писемні пам'ятки належали до того часу, коли наріччя слов'янські відрізнялись одне від одного небагатьма рисами, причому „руська мова” була найближча до старослов'янської за складом і будовою” [Там само: 65 – 66].

І. Срезневський підкреслював консерватизм мови пам'яток. Він зазначав, що мова в народі змінювалася в різних місцевостях, розпадаючись на говори й наріччя, а в книгах мимоволі утримувалася мова давня. Писарі вводили в мову окремі слова з мови народної, проте робили це тільки ненавмисно, випадково [Там само: 66].

Зазначимо, що І. Срезневський рекомендував обережно користуватися свідченнями давніх писемних пам'яток [Глущенко 1998: 38]. Учений зазначав, що давньоруські пам'ятки „писані на змішаній із церковнослов'янської та руської мові; тому, щоб не заплутатися при розборі їх, необхідно розглядати мову їхню критично; а допомогою для критики слід узяти історію спільної зміни слов'янських наріч, щоб допускати в руській, як можливі, тільки такі зміни, які взагалі можливі в історичному ході розвитку слов'янських наріч” [Срезневский 1959а: 121].

Поряд із „змішаним” характером мови давніх писемних пам'яток східних слов'ян І. Срезневський відзначав також інший недолік, який полягає в обмеженій кількості пам'яток [Там само: 96].

Водночас матеріал давніх писемних пам'яток став важливим джерелом вивчення історії мови. Зусиллями вчених 20 – 60-х рр. ХІХ ст., зокрема І. Срезневського, було розпочато розробку прийомів опрацювання графіки й орфографії давніх писемних пам'яток. При цьому для дослідника стає характерним диференційований підхід до жанрів пам'яток, що виявилось в протиставленні творів духовного та світського змісту.

Наголосимо, що в аналізованій період роблять спроби визначити критерії виділення типових особливостей говорів. У статті „Замечания о материалах для географии русского языка” І. Срезневський висунув ідею лінгвістичного картографування, зазначаючи, що першою приналежністю лінгвістичної географії має бути карта мов, наріч і говорів, яка відбиває лінгвістичне різноманіття народів [Срезневский 1851: 6].

Деякі з тверджень, висунутих мовознавцями в 50-і рр. ХІХ ст., указували на потенційні можливості набуття наукою про говори повної самостійності. Особливість саме говорів, на відміну від інших складників етнографії, вбачаємо в зауваженнях І. Срезневського про паралелізм процесів, які відбуваються в одному говорі, з процесами, що виявляються

в іншому говорі. З цього приводу є суттєвим зауваження вченого про необхідність урахування фактів „не помітних, але важливих, оскільки те, що привертає увагу в одному наріччі, може бути слабко розвинене чи прикрите іншими фактами в іншому” [Срезневский 1959а: 121].

Розгалуження діалектології та етнографії відбувалося й у галузі створення програм питальників для збирання матеріалу. У 1852 р. І. Срезневський уклав „Програму для збирання зразків народної мови й словесності”, питання якої були не просто пов’язані з діалектами; вони були спрямовані на пізнання „тонкощів” у користуванні народною мовою. Так, пропонували не тільки виявити особливості „вимови”, форм слів та їхніх змін, а й описати особливості сполучень слів, а також вибору слів і висловів. Збирачеві рекомендували наводити якомога більше зразків говору й указувати територію, якою цей говір обмежений. Проблема запису говору зі збереженням особливості вимови (тобто проблема транскрипції), яка виникла під час збирання матеріалу, залишалась нерозв’язаною ще на початку ХХ ст.

І. Срезневський негативно ставився до анкет, за якими пропонувалося збирати місцевий матеріал, пропонуючи нову методику збирання діалектного матеріалу – запис зв’язного тексту [Срезневский 1977: 6; Срезневский 1959а: 121].

З погляду І. Срезневського, по кожному з „наріч руських” і їхніх місцевих „відтінків” необхідно скласти окремо словники та збірки зразків народної творчості й для кожного окремо особливу граматику з розбором пам’яток народної словесності стосовно складу, розміру, форм викладу та змісту. Перехід мови в місцеві видозміни має бути досліджений в окремих монографіях настільки ж чітко, як і розвиток мови почасовий, за пам’ятками, які залишилися з різної доби. Вплив іншомовних елементів необхідно відзначити в кожному наріччі й місцевому говорі окремо [Срезневский 1959а: 122 – 123].

Подаючи конкретну характеристику окремим східнослов’янським мовам, автор вичленовував найважливішу фонетичну ознаку, яка відрізняє українську мову від російської: „Наріччя малоросійське відокремилось від великоруського переважно стислістю вимови твердих і переходом голосних широких від корінного звука в інший” [Срезневский 1959б: 40]. При фонетичній характеристиці української мови І. Срезневський дав справжню наукову характеристику, спрямовану на узагальнення всіх ознак на ґрунті основної, якій підпорядковуються всі інші [Там само: 40 – 41]. Таке висвітлення особливостей мови було на той час новим.

Отже, І. Срезневський подав методичні рекомендації для розробки підготовчих матеріалів з історії мови, звернувши увагу на докладний аналіз стародавніх пам’яток і вивчення тогочасних діалектів [Срезневский 1959а: 121 – 125].

Важливо, що, крім матеріалу давніх писемних пам’яток і сучасних діалектних даних, було виділено й такі джерела вивчення історії мови,

як фольклорні матеріали та мову „зразкових письменників”. На думку І. Срезневського, до записів кожного окремого говору мають бути складені збірки зразків усної народної творчості. Проте, як свідчить наш аналіз, чіткої методики використання зазначених джерел мовознавець не запропонував ні в теоретичному аспекті, ні в практиці своїх досліджень.

Водночас у 20 – 60-і рр. ХІХ ст. намітилася тенденція до усвідомлення більшої чи меншої вартості того чи того джерела вивчення історії мови, до критичної оцінки джерел [Глуценко 1998: 38 – 39]. Як було зазначено, у працях І. Срезневського розкрито недоліки давніх писемних пам’яток і висунуто тезу про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов у сукупності їхніх діалектів.

Завдання порівняльно-історичних досліджень і деякою мірою їх методологію І. Срезневський убачав у вивченні „народної мови” і „мови книжної”; у відтворенні на основі „порівняльного” дослідження місцевих говорів минулих етапів розвитку мови; у докладному вивченні місцевих різновидів мови у зв’язку з давніми писемними пам’ятками; у з’ясуванні характерних рис кожного говору, наріччя, мови; у виявленні ролі „місцевих обставин” у набутті говором того чи того стану; у вирішенні питання про межі говорів; у створенні карти мов, наріч і говорів, на якій відображалися б „лінгвістичні межі різноманітних народів”; у розгляді східнослов’янських мов у їхньому зв’язку з „іншими співзвучними наріччями та спорідненими мовами”; у дослідженні не лише зовнішніх, а й внутрішніх законів постійної змінюваності „живої” мови; у пізнанні розбіжностей між мовою освіченого й неосвіченого класу та розбіжностей у характері змін цих мов [Срезневский 1959б: 74 – 77].

Отже, у студіях І. Срезневського використано різноманітні джерела вивчення історії мови: матеріал давніх писемних пам’яток, дані сучасних східнослов’янських мов у сукупності їхніх діалектів, явища інших слов’янських мов, свідчення фольклорних текстів.

Матеріал давніх писемних пам’яток став важливим джерелом історичної фонетики й історичної граматики східнослов’янських мов завдяки традиції, яка пов’язує мову цих пам’яток з сучасними східнослов’янськими мовами та їхніми говорами. Зусиллями І. Срезневського було розпочато розробку прийомів опрацювання графіки й орфографії давніх писемних пам’яток. При цьому для дослідника є характерним диференційований підхід до жанрів пам’яток, що виявилось в протиставленні творів духовного та світського змісту.

Також І. Срезневський висунув низку тверджень, які вказували на потенційні можливості набуття діалектологією повної самостійності. Коло діалектних явищ, які вивчали в історичному аспекті, поступово розширювалося. При цьому частині інтерпретацій притаманна певна обмеженість історичного підходу до діалектних явищ східнослов’янських мов, яка виявилася у визначенні напрямів

фонетичних змін, у відмежуванні фонетичних змін і змін за аналогією та у співвіднесенні фонетичних змін у говорах східнослов'янських мов з процесами, що відбувалися в історії інших індоєвропейських мов. Говори східнослов'янських мов досліджували екстенсивним шляхом.

Питання про пріоритетність того чи того джерела вивчення історії мови не було порушено. Водночас у підході до джерел у працях І. Срезневського намітилися нові тенденції, які полягали в критичному ставленні до давніх писемних пам'яток та у твердженні про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов у сукупності їхніх діалектів. Поступово розробляли методику, згідно з якою факти, узяті з пам'яток писемності, співвідносили з даними сучасних говорів, унаслідок чого досягали інтерпретації цих фактів для різних історичних епох.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в поглибленому аналізі поглядів І. Срезневського на джерела вивчення історії мови.

Література

Глущенко 2016 – Глущенко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві 20-х – 60-х рр. XIX ст. : навч. посіб. для здобувачів філол. ф-тів / В. А. Глущенко, К. А. Тищенко. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – 96 с.;

Глущенко 1998 – Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глущенко ; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.;

Рябініна 2011 – Рябініна І. М. Джерела дослідження історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. / І. М. Рябініна. – Слов'янськ : Вид. Маторін Б. І., 2011. – 174 с.;

Срезневский 1851 – Срезневский И. И. Замечания о материалах для географии русского языка / И. И. Срезневский // Вестн. рус. геогр. о-ва. – 1851. – Ч. 1. Кн. 1. – С. 6 – 24;

Срезневский 1958 – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – 3-е изд. – М., 1958. – Т. 1. – 632 с.; Т. 2. – 590 с.; Т. 3. – 614 с.;

Срезневский 1959а – Срезневский И. И. История русского языка: Курс 1849 – 50 года. Сост. г. Чернышевский / И. И. Срезневский // Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 93 – 132;

Срезневский 1959б – Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / И. И. Срезневский. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 16 – 81;

Срезневский 1977 – Срезневский И. И. Записка о трудах профессора А. А. Потемни, представленная во 2-е Отделение Академии наук / И. И. Срезневский // Потемня А. А. Из записок по русской грамматике. – М. : Просвещение, 1977. – Т. 4. Вып. 2. – С. 305 – 324.

Глущенко В. А., Рябініна І. М., Тищенко К. А. Джерела вивчення історії східнослов'янських мов у студіях І. І. Срезневського

Розвідка містить ґрунтовний аналіз поглядів І. Срезневського на джерела вивчення історії мови. Особливу увагу звернено на те, що відомий мовознавець зробив значний внесок у розробку порушеної проблеми. Виявлено, які твердження І. Срезневського зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст. Визначено, що вагоме місце з-поміж його досліджень посідає аналіз стародавніх рукописних пам'яток, зокрема літописів. У концепції І. Срезневського виділено три джерела вивчення історії мови: 1) дані сучасної мови в сукупності її говорів; 2) дані споріднених їй мов у сукупності їхніх говорів; 3) матеріал давніх писемних пам'яток. Автори розвідки наголошують на тому, що мовознавці 20 – 60-х рр. ХІХ ст., зокрема І. Срезневський, не ставили питання про пріоритетність того чи того джерела вивчення мови. Водночас було висунуто низку тверджень, які вказували на потенційні можливості набуття діалектологією повної самостійності. Коло діалектних явищ, які вивчали в історичному аспекті, поступово розширювалося в роботах І. Срезневського. Тому перспективним є подальше поглиблене дослідження поглядів ученого на джерела вивчення історії східнослов'янських мов.

Ключові слова: джерела вивчення історії мови, східнослов'янські мови, давні писемні пам'ятки, літописи, сучасні говори.

Глущенко В. А., Рябініна І. Н., Тищенко Е. А. Источники изучения истории восточнославянских языков в трудах И. И. Срезневского

Статья содержит подробный анализ взглядов И. Срезневского на источники изучения истории языка. Особое внимание обращено на то, что известный языковед внес значительный вклад в разработку затронутой проблемы. Выявлено, что утверждения И. Срезневского сохранили свою ценность для языкознания ХХ в. – начала ХХІ в. Определено, что важное место среди его исследований занимает анализ древних рукописных памятников, в том числе летописей. В концепции И. Срезневского выделено три источника изучения истории языка: 1) данные современного языка в совокупности его говорів; 2) данные родственных ему языков в совокупности их говорів; 3) материал древних письменных памятников. Авторы статьи отмечают, что языковеды 20 – 60-х гг. ХІХ в., в частности И. Срезневский, не ставили вопрос о приоритетности того или иного источника изучения языка. В то же время был выдвинут ряд утверждений, указывавших на потенциальные возможности приобретения диалектологией полной самостоятельности. Круг диалектных явлений, изучаемых в историческом аспекте, постепенно расширялся в работах И. Срезневского. Поэтому перспективным является дальнейшее

углубленное исследование взглядов ученого на источники изучения истории восточнославянских языков.

Ключевые слова: источники изучения истории языка, восточнославянские языки, древние письменные памятники, летописи, современные говоры.

Glushchenko V. A., Ryabinina I. M., Tyshchenko K. A. Sources of studying the history of East Slavic languages in the studies of I. I. Sreznevskiy

The exploration contains a thorough analysis of I. Sreznevskiy's views on the sources of the history of language research. Particular attention is paid to the fact that a famous linguist made a significant contribution to the development of the given problem. That is why his scientific achievements often serve as the object of research of modern linguistic historiographers. At the same time, special works devoted to the study of I. Sreznevskiy's statements concerning the sources of the history of East Slavic languages research are lacking in linguistics. This factor determines the relevance of the proposed article. It is defined that a significant place among the studies of I. Sreznevskiy is occupied by works in which the author considered ancient written memorials and incunabulas. In these works the researcher analyzed the ancient written memorials, focusing first of all on chronicles. In the conception of I. Sreznevskiy three sources of the history of language research are distinguished: 1) data of modern language in the complex of its dialects; 2) data of the related languages in the complex of their dialects; 3) the material of ancient written memorials. The authors of the exploration emphasize that linguists of the 20 – 60's of the XIXth century, in particular I. Sreznevskiy, did not raise the question of the priority of the source of language research. Thus, the material of ancient written memorials became an important source of studying the history of language. The development of methods of graphics and spelling analysis of ancient writing memorials was begun. Furthermore, for studies of that time, a differentiated approach to the genres of memorials becomes to be distinctive, which was traced in opposition between works of spiritual content and secular ones. Also a number of allegations were made that pointed to the potential possibilities for dialectology to gain its own independence. The range of dialect phenomena studied in the historical aspect was gradually expanded, in particular in the works of I. Sreznevskiy. Prospects for further exploration we foresee in the in-depth analysis of the scientist's views on the source of studying the history of language.

Key words: the sources of the study of the history of language, East Slavic languages, ancient manuscripts, annals, modern dialects.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2018 р.

Прийнято до друку 21.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

Н. А. Жуган (Черкаси)

УДК 811.161.2 282

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ТКАЦТВА, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПЕРВИННОЮ ОБРОБКОЮ ВОЛОКНА, У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

В останні десятиліття ХХ – на поч. ХХІ ст. діалектну лексику вивчають за тематичними групами. Це дає змогу встановити зв'язок між словами і явищами, які вони позначають, виявити обсяг значень номенів, їхнє функціонування в говірках. Особливу зацікавленість викликає термінологія народних ремесел, зокрема ткацького, що спонукає докладно описати склад і семантику його одиниць, виявити системні відношення компонентів, архаїчні елементи й динамічні процеси в лексико-семантичному рівні діалектної мови.

Ткацьку лексику як тематичну групу, складниками якої є низка лексико-семантичних груп, проаналізовано в працях З. Веселовської [Веселовська 1929], О. Трубачова [Трубачова 1966], Й. Дзензелівського, [Дзензелівський 1957]; Н. Венжинович дослідила лексику ткацтва в говорах [Венжинович 1998]; І. Ніколаєнко описала склад, семантичну структуру та просторову поведінку лексики ткацтва у східнослов'янських говірках [Ніколаєнко 2005]. Динаміку найменувань, пов'язаних із ткацтвом, у середньополіських говірках розглянула Г. Гримашевич [Гримашевич 2011].

Ткацька лексика середньонаддніпрянських говірок ще не була об'єктом докладного аналізу, що й актуалізує дослідження.

Мета статті – дослідити лексико-семантичну характеристику назв, пов'язаних з первинною обробкою волокна, виявити системні зв'язки досліджуваних номенів, їхню семантику та варіативність у середньонаддніпрянському діалекті. Джерелом дослідження стали експедиційні записи авторки в середньонаддніпрянських говірках (Черкаська, Київська, частково Полтавська та Кропивницька області).

Обробка волокон конопель була одним із традиційних занять українців. Після того, як коноплі вимочили й висушили, їхні волокна потрібно очистити від твердих здерев'янілих частин стебла.

До ЛСГ назв, пов'язаних із первинною обробкою волокна, що перебувають у відношеннях ціле : частина, належать репрезентанти сем 'бительня' та 'ніжка бительні', 'ручка бительні', 'поперечна перекладина між ніжками', 'дерев'яна рухома частина', 'щілина для мечика', а також 'терниця' та 'ніжка терниці', 'ручка терниці', 'поперечна перекладина між ніжками', 'дерев'яна рухома частина', 'щілина для мечика'. Крім них, сюди відносимо лексеми, що позначають дії для очищення волокна, відходів після цього процесу та жінку, яка тіпає коноплі.

Найменування пристрою для первинної обробки волокна етимологічно пов'язані з дієсловом *бити*. Сему 'станок, на якому б'ють коноплі' реалізують назва *би'тел'а* (Вр, Др, Мск), та її словотвірні та фонетичні варіанти: *би'тел'н'а* (Мд, Хл, Лп, Вл, Влх, Сгн, Гл, Пп, ВБ, Дв, Сч, Влш, Івх, Жт, ТР, Шш, Вн, Др, Мск, См, Зв, Гл, Окс, Дбр, Ул), *би'т'іл'н'а* (Тп), *би^етел'н'а* (Бб), *би^ател'н'а* (Тн, Ст, Зл, Мр, Дв), *ба'тел'н'а* (Лз, Бб, Мд, Мл, Зл), *'битниця'а* (Хл, Мд, Бзб, Кн, Лн), *би'тел'ниця'а* (Хл, Лп, Дбр). На діалектному рівні репертуар репрезентантів семи розширюють засвідчені в полтавських говірках *бе^ател'н'а*, *беи'тел'ниця'а*, *'битка* [Ващенко: 15] та в нижньонаддніпряньських *'битка* [Чабаненко: 86].

Назву *'битниця'а* зафіксовано в діалектних текстах з північних середньонаддніпряньських говірок: *по'сохнут' / 'битниця'а була й 'терниця'а / поб'йеш / пот'реш / то'д'і 'мички 'мичиш* [ГЧ: 100]; *а то'д'і б'рали 'битниця'у й 'били / а 'п'ісл'а 'битниця'і / 'терниця'у б'рали / 'терли / а то'д'і но'гами м'н'али / а то'д'і пом'не / 'вигрусиш / а то'д'і би'реш і 'робиш 'мички на з'реб'ін'і* [ГПК: 100].

Відображення особливостей вокалізму середньонаддніпряньських говірок спостерігаємо за фонетичними варіантами репрезентантів аналізованої семи. Фонему /e/ в закритому складі під наголосом може реалізувати звук [i] перед м'яким приголосним у лексемі *би'т'іл'н'а*. Варіантами фонemi /e/ також можуть бути не лише інваріант [и], а й звуки [и^е] – (*би^етел'н'а*), [и^а] – (*би^ател'н'а*), [а] – (*ба'тел'н'а*). Варіативність засвідчених репрезентантів зумовлена особливістю реалізації фонem /и/ в середньонаддніпряньських говірках, що може мати в ненаголошених позиціях різні вияви [и], [и^е], [и^а], [а] (*би'тел'н'а* → *би^етел'н'а* → *би^ател'н'а* → *ба'тел'н'а*) та фонemi /e/, основний вияв якої звук [e], може звужуватись до [i] в наголошеній позиції (*би'тел'н'а* → *би'т'іл'н'а*), що характерне для західної зони середньонаддніпряньських говірок [див. Мартинова 2003: 34, 64, к. 5].

Сема 'ніжка бительні' репрезентована лексемами *'н'іжка* (Зв, Лз, Кр, Дв), *'ножка* (ВБ, Сг, Вл, Хл, Гл, См), *'штур* (Дв), *'стойка* (Сч) та формами множини *'н'іжки* (Дв), *'ножки* (Вл), *'коз'ли* (Вл) і трислівним найменуванням *'навхрест дв'і 'палиці'і* (Вл). Специфічними для середньонаддніпряньських говірок є назви *'штур*, *'стойка*, *'коз'ли*.

Репрезентантами семи 'ручка бительні' є лексеми: *'руч'ка* (Лз, ВБ, Вл, Сг, Нб, Зв, Вл, Хл, Гл, Кн, Кр, Мр, Тн, Жт, ПпУл, Лщ, Вш), *'меч'* (Бзб), *'меч'ик* (ВБ, Мд, Сг, Вр, Мл, Гл, Зл), *'махо'вик* (Вл), *'бич'* (Дб), *'ло'мака* (Вн, Дрб, Ул), *'к'ілок* (Нб), *'друч'ок* (Вн, См), *'де^ржак* (Гл), *'палиця'а* (Шш). Маніфестант *'меч'ик* належить до терміносистеми ткацтва, щоправда, у ВТССУМ його подано зі значенням „дерев'яна ударна частина терниці” [ВТССУМ: 666], тоді як загальноновживані назви *'меч'*, *'руч'ка*, *'ло'мака*, *'к'ілок*, *'друч'ок*, *'де^ржак*, *'палиця'а* набувають термінологічного значення лише в текстах про ткацтво. Репрезентант

дієслова *тіпати*; у словнику Б. Грінченка зафіксовано лексему *отіпання* зі значенням ‘очищення від костриці’ [Грінченко: 3, 75]. Загальноновживана лексема ¹*тирса* зі спеціалізованою семантикою притаманна південній частині середньонадніпрянських говірок, про що свідчать діалектні тексти: *об:и¹вали йо¹го / це ¹тирса / коноп¹л’ана ¹тирса* [ГПК: 180]. Імовірно, це субститут давньої назви *костриця*, що частіше функціонує в досліджуваних говірках.

На позначення терниці в говірках засвідчено лексеми ¹*терниця*’а (Лз, Мд, Хл, Гл, Др, Дбр, Зкр, ВС, Мрн, Зл, Сч, Пп, Івх, Жт, Тн, ТР, Пр, Шш, Мр, Бзб, Мск, Дв, Мл, Лщ, Влш, Ан) та *т’іпалка* (Чв). Обидва репрезентанти мотивовані дієсловами *терти*, *тіпати* за дією, яку виконують, щоб витрусити побиті здерев’янілі частини стебла. У ВТССУМ указано на термінологічне значення лексеми *терниця* – ‘знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель’ [ВТССУМ: 1444], що зафіксована також і в праці П. Чубинського [Чубинський: VII, 409]. Слово *тіпалка* відсутнє в словниках, лише в ЕСУМ його подано зі значенням ‘тіпальниця’, яке походить від псл. *těpati* ‘бити, ударяти’ [ЕСУМ: V, 580]. Отже, це суто народний термін ткацтва, характерний для середньонадніпрянських говірок. Лексеми *терниця*, *тіпалка* зафіксовано й у збірнику діалектних текстів з північних і центральних середньонадніпрянських говірок: *а то¹д’і т’іпайут’ на ц’у на т’іпалку* [ГПК: 72]; *а то¹д’і вже йак побіли йіх / то¹д’і по¹терли на ¹терниця’і / а то¹д’і м’іал’и ц’і ко¹нопл’і* [Там само: 126].

Сему ‘ніжка терниці’ репрезентовано лексемою ¹*ніжка* (Лз, Ан, Зв), її фонетичним ¹*ножка* (Дв, Гл, Вс, Зл) та граматичним варіантами ¹*ножки* (Мд). В інших говірках розрізнення деталей терниці деактуалізоване, у пам’яті діалектоносіїв збережена лише загальна інформація про неї.

Репрезентантами семи ‘ручка терниці’ є лексеми ¹*ручка* (Сг, Лз, Др, Гл, Мр, Бб, Тн, Жт, Зл, ВС, Пп, Дбр, Влш, Лщ, Ан), *меч’ка* (Кл, Дм), ¹*меч’ик* (Мд, Гл, Мрп, Сг, Зкр), *бич’* (Др), *де¹р’жак* (Гл), ¹*палиця’а* (Шш), *др’у¹ч’ок* (Кл), *дру¹ч’ок* (Дв, Пр): ¹*меч’ик / можит’ бут’ / да ¹меч’ик* (Мрп); *а то¹д’і з’робл’ано так / шо туди за¹ходить’ наче меч’* (Кл). Найпоширеніша в говірках загальноновживана лексема *ручка*, термін ¹*меч’ик* менш розповсюджений, хоч він належать до термінології ткацтва. Інші назви реалій набули спеціалізованого значення лише в контексті. Номен ¹*меч’ик* як термін ткацтва майже втрачено, у пам’яті діалектоносіїв натомість його субституєвали загальноновживані назви.

Сема ‘поперечна перекладина між ніжками терниці’ виражена лексемами: *перикладина* (Дм), ¹*дошч’е¹ч’ка* (Нб), ¹*досточ’ка* (Дв), *ко¹ритич’ко* (Хл), *т’іпал’н’а* (Гл), *попе¹речина* (Ан) та двослівним найменуванням *дв’і ¹доски* (Тн, Мр). Репрезентанти *перикладина*, *попе¹реч’ина* утворились шляхом суфіксації відповідно від дієслова *перекладати* та прикметникової основи *поперечн-*.

Репрезентантами семи 'щілина для мечика' є *шч'їлінка* (Лз), *ко'рити'ч'ко* (Гл), *ка'навка* (Глз, Зл), *д'їроч'ка* (Нб, Хл), *про'гайїна* (Кн), *о'ривок* (ВБ), *р'ївець*' (Влш), *р'ївч'а'ч'ок* (Дбр, Шш), *дру'ч'ок* (Зл). Лексема *о'ривок*, імовірно, походить від дієслова *рвати*, оскільки, волокно з-під мечика тягнуть, виривають, щоб видалити здерев'янілі частини стебла. Це префіксально-суфіксальне утворення *оривок* ← *рвати*. Усі лексеми є загальноновживаними і набувають термінологічного значення лише в текстах про ткацтво *там у'же про'довбана була ка'навка* (Зл); *во'но та'ке шо в'терниц'ї од'їнаково р'ївець' і'руч'ка...*(Влш); *тут ота'кий р'ївч'а'ч'ок і о'це ко'нопл'ї ло'же"мо на р'ївч'а'ч'ок* (Дбр).

Сему 'терти уже побиті стебла конопель' реалізовано лексемами *терти* (Окс, Пр, Дв, Бб, Івх), *вити'рати* (Пп, Окс, Влш), *вити'рат'* (Хл, ТР, Вн), *т'їнат'* (Кл, Гл, ВБ, Зкр, Др, Чв, Лзк, Лзр, Зл, Вш, Пп, Івх, Жт, Пр), *об'т'їнуват'* (Хл), *ви'т'їнувати* (Ан, Пп), *пот'їнат'* (Гл, Дм, Глз, Мд), *тр'їнат'* (Мл), *в'итр'їнати* (Пп), *в'итр'їнуват'* (Рж), *в'итр'їонат'* (Кз). Інформанти часто вживають особові форми теперішнього та майбутнього часу: *трут'* (Лз, Мд), *тре"мо* (Мд), *т'їнайут'* (Кр, Зл), *т'їнай"мо* (Кл), *т'о'найут'* (Вс), *в'ит'їнайут'* (Вс), *пот'їнайут'* (Лз), *пот'їнай"мо* (Дм), *тр'їнайут'* (Влш), *в'итр'їнууйут'* (Рж, Глз), *в'итр'їнайеш* (Кз), ніби наближаючи події того часу; оскільки дія відбувалася в минулому, то мовці найчастіше використовують форми минулого часу: *терли* (Окс, Пр, Дв, Бб, Лзр), *в'итерли* (Влш), *вити'рали* (Пп, Окс), *т'їнали* (Др, Чв, Лзк, Лзр, Зл, Вш, Пп, Івх, Жт, Пр), *в'ит'їнали* (Б), *ви'т'їнували* (Пп, Ан), *пот'їнали* (Мд), *в'итр'їнували* (Рж), зрідка – безособові форми: *вити'ралос'а* (Хл, ТР), *ви"ти"райуц'а* (Кн), *т'їнайец'а* (Дм), *в'ит'їнайец'а*' (Кл); в одній говірці зафіксовано іменник *т'їнан'а* (Ан). Центром надговіркового номінативного ряду є дієслова *т'їнат'*, *тр'їнат'*, *терти* та їхні фонетичні, формотворчі й словотвірні варіанти.

Отже, відмінність станка, на якому б'ють і на якому витріпують коноплі, визначена дією, яку на ньому виконують: бительня – *б'їут'* (Влх, Вл, Влш, Пп, Дв, Івх, Мл, Вр, Гл, Кр, Мрп, Кн), терниця – *т'їнайут'* (Зл), *трут'* (Кн, Пп), *в'итр'їнууйут'* (Мл, Пп), *вити'райут'* (Пп, Дв, Івх), *т'агнут'* (Сг), *ш'моргат'* (Вл). Також деякі діалектоносії розрізняють ці реалії за будовою: бительня – *бу'ла ка'нава* (Вл), *меч'ик гострий* (Сг), терниця – *гла'ден'ка* (Вл), *д'їра була'насквоз'* (Зл), *мечик к'руглий* (Сг), *без д'їрочки* (Глз, Нб), але в більшості говірок знаряддя за структурою не розрізняють, зазначаючи, що і били, і терли на тому самому знарядді, що засвідчує динаміку в обсягу знань респондентів про ткацькі станки для первинної обробки сировини.

Семантичну мікрогрупу назв жінки, яка тіпає коноплі, утворює невеликий номінативний ряд: *т'їнал'ниц'а* (Лп, Гл, Лз, Мрп, Ан), *ба'би* (ВБ, Зкр), *ж'їнка* (Вл, Мл, Кн, ВС, Лзр, Дв), *ж'їнки* (Івх, Пп, ВС, Зкр, Др, Кр, Зл, Влш, Дбр), *мати* (Дв), *ха'з'айка* (Вл), *ха'з'айї* (Др). Найпоширеніші загальноновживані лексеми *ж'їнка*, *ж'їнки*, *ба'би*. Термін

т'іпал'ниці'а, зафіксований у кількох говірках, має суфікс *-ниці'(а)*, властивий українській мові для називання осіб жіночої статі за родом їхньої діяльності.

Отже, у складі лексики на позначення назв пристроїв для первинної обробки конопель та їхніх частин засвідчено збережені власне терміни ткацтва (*би'тел'н'а*, *би'тел'а*, *'терниця'а*, *'меч'ик*, *'бити*, *т'іпат'* (*ко'нопл'і*), *кост'риці'а*, *кост'рич'ка*), загальновідомі й давні за походженням і зафіксовані в словниках української мови. Цю лексико-семантичну групу утворюють однослівні назви (*махо'вик*, *ка'навка*, *р'івч'а'ч'ок*, *виби'ват'*), двослівні словосполучення (*'пали'ца з жоло'бом*, *'меч'ик 'гострий*), трислівні найменування (*навхрест дв'і 'палиці'і*), речення (*д'і'ра була 'насквоз'*). Поповнюють репертуар народної термінології ткацтва загальноновживані назви *'руч'ка*, *'н'іжка*, *перик'ладина*, що набули спеціалізованого вживання. Решта репрезентантів, напевне, є субститутами уже забутих назв, їх використання зумовлене перенесенням за суміжністю на ґрунті інтегральної семи „дрібні залишки, відходи” в семантичному полі „ткацтво” зрозуміле лише в контексті. Більшість репрезентантів є загальноновживаними назвами, що набули спеціалізованого значення, субститууючи давніми термінами. Маніфестанти сем ‘бительня’ й ‘терниця’ засвідчують нечітке розрізнення їх на лексичному рівні, хоча самі реалії в говірках чітко диференціюють. Можливо, це пов'язано з тим, що за особливостями будови ці знаряддя були подібні. Значна частина лексем полісемантичні (*р'івець*, *ко'ритич'ко*, *'руч'ка*, *ка'навка*); деякі з них виявляють варіативність лексем (*би'тел'н'а* → *би^е'тел'н'а* → *би^а'тел'н'а* → *ба'тел'н'а*, *би'тел'н'а* → *би'т'іл'н'а*), зумовлену особливостями фонетичної системи середньонадніпрянських говірок.

Умовні позначення говірок

Лн – Леонівка, Лщ – Ліщина Кагарлицький р-н; Кр – Карапиші Миронівський р-н; Дв – Дівички, Дм – Дем'янці Переяслав-Хмельницький р-н; Ул – Улашівка, Б – Буда Таращанський р-н Київської обл.; Лзр – Лазорки Гребінський р-н; Крп – Круподеренці Новооржицький р-н; ВС – Великоселицьке, Чв – Чевельча Оржицький р-н; Зкр – Зікранці, Мрн – Мар'янівка Семенівський р-н; Лзк – Лазьки Хорольський р-н Полтавської обл.; Вл – Вільшана, Хл – Хлистунівка Городищенський р-н; Бзб – Безбородьки, Кл – Коломиці, Тп – Тополі Драбівський р-н; Жт – Житники, Тн – Тинівка Жашківський р-н; Влх – Вільховець, Мр – Моринці, Рж – Рижанівка Звенигородський р-н; Др – Драбівці, Глз – Гельмязів Золотоніський р-н; Бб – Бобриця, Кн – Кононча, Лп – Ліпляве, Кз – Козарівка Канівський р-н; Ст – Ступичне Катеринопільський р-н; Гл – Глушки, Зв – Завадівка, Нб – Набутів, См – Саморідня, Мрп – Миропілля Корсунь-Шевченківський р-н; Вн – Виноград, Пр – Парадівка, ТР – Товсті Роги, Шш – Шушківка Лисянський р-н; Івх – Івахни, Пп – Попудня Монастирищенський р-н;

Вш – Вишнополь, Зел – Зеленьків Тальнівський р-н; Дв – Доброводи, Окс – Оксанине Уманський р-н; Влш – Вільшанка, Сч – Сичівка Христинівський р-н; Вр – Вершаці, Мд – Медведівка, Мл – Мельники, Ан – Антонівка, Сб – Суботів Чигиринський р-н; ВБ – Велика Бурімка, Мск – Москаленки Чернобаївський р-н; Лз – Лозоватка, Сгн – Сигнаївка Шполянський р-н Черкаської обл.; Дбр – Дібрівка, Гл – Голиково Новомиргородський р-н Кропивницька обл.

Джерела та їхні умовні скорочення

Ващенко 1960 – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – Вип. 1. – 107 с.; **ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; **ГПК** – Говірки Південної Київщини: зб. діалект. текстів / упоряд. Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина. – Черкаси, 2008. – 367 с.; **ГЧ** – Говірки Черкащини: зб. діалект. текстів / упоряд. Г. Мартинова, Т. Щербина, А. Таран. – Черкаси, 2013. – 881 с.; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко – К., 1907 – 1909. – Т. 1 – 4; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука: у 7 т. – К.: Наук. думка, 1982 – 1988. – Т. 1 – 5; **Сизько** – Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Т. Сизько. – Д., 1990. – 100 с.; **Чабаненко** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1 – 4; **Чубинський** – Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край / П. П. Чубинский. – СПб, 1872 – 1877. – Т. 1 – 7.

Література

Венжинович 1998 – Венжинович Н. Ф. Лексика народних промислів (ткацтво) говорів Тернопільщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / Венжинович Наталія Федорівна. – Ужгород, 1998. – 244 с.; **Веселовська 1929** – Веселовська З. М. Народна українська і російська термінологія культури конопель та льону / З. М. Веселовська // Наук. зап. Харк. наук.-досл. каф. мовознавства. – 1929. – № 2. – С. 63 – 76; **Гримашевич 2011** – Гримашевич Г. І. Динаміка лексики ткацтва в середньополіських говірках / Г. І. Гримашевич // Філол. вісн. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – Умань: ВПЦ „Візаві”, 2011. – С. 219 – 227; **Дзензелівський 1957** – Дзензелівський Й. О. Термінологія, пов’язана з ткацьким станком, у говірках Закарпатської області / Й. О. Дзензелівський // Доп. та повідомл. – Ужгород, 1957. – Вип. 1. – С. 77 – 80; **Мартинова 2003** – Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: монографія / Г. І. Мартинова. – Черкаси: Тясмин, 2003. – 367 с.; **Ніколаєнко 2005** – Ніколаєнко І. О. Лексика традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках: монографія / І. О. Ніколаєнко. –

Луганськ : Альма-матер, 2005. – 147 с.; Трубачев 1966 – Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт в групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 416 с.

Жуган Н. А. Лексико-семантична група назв ткацтва, пов'язаних із первинною обробкою волокна, у середньонадніпрянських говірках

У статті представлено лексико-семантичну групу назв ткацької лексики, пов'язаної із первинною обробкою волокна, що потребують докладного опису складу та семантики, виявлення системних зв'язків досліджуваних номенів, їхньої семантики та варіативності у середньонадніпрянських говірках, представлено локалізацію цієї групи, лексико-семантичну й ареальну характеристики.

Лексико-семантичну групу утворюють одиниці, різні за структурою: лексеми, що виникли шляхом морфологічної чи семантичної деривації; аналітичні назви – атрибутивні й субстантивні словосполучення; пропозитивні – у формі речення. Однослівні найменування збережені у свідомості діалектоносіїв попри архаїзацію самих реалій, а складені здебільшого є субститутами, що виникли у зв'язку з архаїзацією в пам'яті інформантів спеціалізованих назв. Загальноживані лексеми, що набули термінологічного значення, відображають словотворчі можливості говіркового мовлення та динаміку лексичного складу. Частина засвідчених номенів мають у середньонадніпрянських говірках різні словотвірні, фонетичні, акцентуаційні та граматичні варіанти.

Ключові слова: лексико-семантична група, семантична мікрогрупа, семема, сема, лексема, репрезентант, варіативність.

Жуган Н. А. Лексико-семантическая группа названий ткачества, связанных с первичной обработкой волокна, в средненадднепрянских говорах

В статье представлена лексико-семантическая группа названий ткацкого лексики, связанная с первичной обработкой волокна, требующих подробного описания состава и семантики, выявления системных связей исследуемых номенов, их семантики и вариативности в средненадднепрянских говорах, представлены ее локализация, лексико-семантическая и ареальная характеристики.

Лексико-семантическую группу образуют единицы, различные по структуре: лексемы, возникшие путем морфологической или семантической деривации; аналитические названия – атрибутивные и субстантивные словосочетания; пропозитивные – в форме предложения. Однословные наименования сохранены в сознании диалектоносителей несмотря на архаизацию самих реалий, а аналитические в основном являются субститутами возникших в связи с архаизацией в памяти информантов специализированных названий.

Общеупотребляемые лексемы, которые приобрели терминологическое значение, отображают словообразовательные возможности диалектной речи и динамику лексического состава. Некоторые зафиксированные названия имеют в средненадднепрянских говорах словообразовательные, фонетические, акцентные и грамматические варианты.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, семантическая микрогруппа, семема, сема, лексема, репрезентант, вариативность.

Zhugan N. A. The lexical-semantic group of weaving names associated with the fibres primary processing in the Middle Dnieper dialects

In the article the author has presented the lexical-semantic group of weaving vocabulary related to primary fibre processing which needs to be described in composition and semantics in details, to identify the relation system of investigated nominatives, their semantics and variability in the Middle Dnieper dialects.

We'd like to demonstrate the lexical-semantic group of weaving names related to primary fibre processing before the weaving, and to reveal the system connections of the studied nominae, their semantics and variability.

The lexical-semantic group consists of the units that are different in their structure: lexemes arisen from a morphological or semantic derivation; analytic titles – attributive and substantive phrases; suggestive ones - in the form of a sentence. One-word names are preserved in the dialect carriers' minds, despite the archaizing of the realities themselves, and compiled are substitutes that have arisen in connection with archaizing in the memory of informants of specialized titles. Generally used lexemes that have acquired a terminological meaning reflect the word-formation possibilities of speech and the dynamics of lexical composition. Some verified denominations have different word-formation, phonetic, accentuation and grammatical variants in the Middle Dnieper dialects.

In this article for the first time it has been presented and analysed the weaving vocabulary to denote the names associated with the fibre primary processing before the spinning which has been found in the Middle Dnieper area: and also it has been presented its localization, lexical-semantic and areal characteristics. In the research, the peculiarities of the representation have been determined, the systemic connections of the nominae examining have been found, their semantics and variability in the Middle Dnieper dialects have been revealed.

Among the studied units, the retained actual terms of weaving (10%) have been kept which are well-known and long-standing in the original and which have been certified in dictionaries of the Ukrainian language (90%). Among them there are one-word names (94%) which prevail as a result of morphological or semantic derivation; the secondary names are less commonly used – the attributive and substantive phrases (5%) and the propositional

structures (1%), representing the dynamics of the researching vocabulary, that is related to the archaizing of fishing and corresponding nominations.

Key words: lexical-semantic group, semantic microgroup, semema, sema, representative, variability.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2018 р.

Прийнято до друку 07.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

В. В. Лєснова (Старобільськ)

УДК 811.161.2`28

ДЖЕРЕЛА РАННЬОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОГО ДІАЛЕКТНОГО СЛОВНИКАРСТВА

Українська діалектна лексикографія наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття поповнилася багатьма новими словниками: з'явилися фундаментальні праці, що містять лексику територіально великих діалектних континуумів (нижньонадніпрянські [СГНН], західнополіські [СЗПГ], буковинські [СБГ] говірки); нові словники охоплюють ареали, що тривалий час залишалися поза увагою діалектологів як об'єкт лексикографічного опису (говори Одещини [СУГО], східно- [СУССГ] та центральнослобожанські [МДСЦС], східностепові [Омельченко] говірки); підготовлено кілька тематичних словників [Березовська; Гримашевич; Магрицька]; мовознавці активно працюють над словниками однієї говірки [Лєсюк; Нєгрич; Сабадош; Турчин]. Здобутки українського діалектного словникарства проаналізовано в кількох аналітичних наукових розвідках [Гримашевич 2004; Сабадош 2003; Хобзей 2005; Хобзей 2006; Хобзей 2008].

Розвиток української лексикографії загалом і діалектної лексикографії зокрема актуалізує питання про надійність і достовірність джерельної бази словників. Потребують критичного прочитання джерела ранньої лексикографії, зокрема словники ХІХ ст., наукове осмислення яких стане підґрунтям для розв'язання багатьох питань історичної та діалектної лексикології. Як зазначає В. Шаповал, „джерела ранньої лексикографії не завжди мали статус класики, тому повернення до них і уважне прочитання бувають повчальними” [Шаповал 2013: 417].

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати словник, укладений наприкінці ХІХ ст. Ф. Піскуновим, порівнявши його реєстр зі словниками початку та кінця ХХ ст., а також із сучасними діалектними словниками.

„Словарь живаго народнаго, письменнаго и актоваго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской имперіи” Ф. Піскунова (1882), що містить понад 15 тисяч слів „живаго и мертваго языка”, – це виправлене й доповнене видання його ж „Словниці

української (або югово-руської) мови”, опублікованої в 1873 р. Матеріалами для словника, окрім етнографічних збірників, збірок народних пісень, прислів'їв і загадок та творів письменників, стали авторські записи народного мовлення.

У передмові до другого видання Ф. Піскунов зазначає: „Южно-русскій языкъ главнымъ образомъ распадается только на два наречія: западное и восточное; т. е. австрійско-украинское или червоно-руское галицкое и русско-украинское или малороссійское; разница между ними самая незначительная во всѣхъ отношеніяхъ” [Піскунов: III].

Імовірно, укладач словника спирався на праці М. Максимовича, зокрема його „Критико-историческое исследование о русском языке” (1838), де, обґрунтовуючи погляд на українську (за його термінологією, південноруську) мову як окрему серед слов'янських, учений виділив у ній два наріччя: **малоруське**, або **українське**, носії якого здавна проживають по обидва боки Дніпра на Україні, Поділлі, Волині, Сіверщині, і **червоноруське**, або **галицьке**, розташоване по обидва боки Дністра в Галичині й Карпатах. З невідомих нам причин Ф. Піскунов не врахував обґрунтованих зауваг К. Михальчука, який, як відомо, уже в 1871 р. в праці „Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” не лише виділив три наріччя (**українське**, **поліське** та **червоно руське**, або **русинське**, чи **руснацьке**): з піднаріччями в кожному, а й опублікував першу діалектологічну карту української мови.

Це, на жаль, було не єдиним недоліком аналізованого словника. Тогочасна критика знаходила в ньому різні хиби, зокрема автора звинувачували в тому, що він увів до реєстру слова циганські, румунські та ін., а, крім того, сам „фабрикував слова” (детальніше про рецензії О. Соболевського, К. Шейковського на словник див.: [Горецький 1963: 92 – 96; Москаленко 1961: 66 – 71]).

Нищівній критиці піддав „Словницю” Б. Грінченко: „Эта тощая книжка ... начинается безграмотнымъ предисловіемъ, не имѣющимъ ничего общаго съ наукою; затѣмъ слѣдуетъ украинская азбука, въ которой буквы переставлены по образцу латинскаго алфавита (а, б, ц, ч, д и пр.), а за ней уже словарь, состоящій изъ случайно откуда-то надерганныхъ словъ, дополненныхъ множествомъ словъ, сочиненныхъ или самимъ составителемъ, или кѣмъ-то другимъ, а также беспричинными заимствованіями изъ другихъ языковъ, – все это безъ всякаго указанія источниковъ, съ невѣрными объясненіями, опечатками и пр.” [Грінченко: 1, XIX – XX]. Не менш гостро відгукнувся Б. Грінченко про друге видання праці Ф. Піскунова й не вважав за потрібне враховувати його матеріали під час укладання власного словника: „... словари Партицкаго, Піскунова, Поповича, Тимченка, Чопея оставлены нами въ сторонѣ” [Там само: 1, XXXI].

У другій половині ХХ ст. мовознавці менш категорично висловлювалися про працю Ф. Піскунова: „Але треба сказати, що при

всіх хибах, які є в цій роботі, не все в ній „безграмотне” або помилкове. Багато було в словнику правильного і потрібного. Це відзначав акад. Шахматов, дорікаючи Грінченкові, що той у „Словарі української мови” не використав словника Піскунова. Слід також відзначити, що М. Левченко в числі джерел для свого „Опыта русско-украинскаго словаря” поряд із словником Закревського називає і „Словницю” Піскунова” [Горецький 1963: 96]. А. Москаленко слушно зауважує, що „деякий інтерес цей словник становить тепер і для діалектологів та істориків української мови” [Москаленко 1961: 71]. На жаль, у подальшому словник Ф. Піскунова не був предметом спеціального вивчення, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Матеріалом для дослідження обрано оцінну лексику, яка характеризує людину в різних її проявах: зовнішність, риси характеру, особливості поведінки тощо.

Методом суцільної вибірки із словника Ф. Піскунова було виписано 769 слів аналізованої тематичної групи. Опрацювавши реєстри інших лексикографічних праць, ми встановили, що 516 з них (67%) наявні в словнику Б. Грінченка [Грінченко], щоправда 22 мають відмінні значення; 483 слова (63%) зафіксовано в академічному словнику української мови [СУМ], із них 17 з іншим значенням.

419 лексем наявні в усіх трьох названих словниках, щоправда, серед них чимало таких, що супроводжені в СУМ ремарками:

- **розмовне** (104 лексеми): *брехун* ‘людина, яка завжди говорить неправду’ [Піскунов: 24; Грінченко: 1, 97; СУМ: 1, 233]; *вбачливий* ‘який виявляє увагу до кого-небудь; уважний’ [Піскунов: 30; Грінченко: 4, 305; СУМ: 1, 299]; *голомозий* ‘без волосся на голові; лисий або голений’ [Піскунов: 54; Грінченко: 1, 304; СУМ: 2, 114]; *гордівниця* ‘гордовита жінка’ [Піскунов: 55; Грінченко: 1, 310; СУМ: 2, 127]; *горлань* ‘той, хто горлає; крикун’ [Піскунов: 55; Грінченко: 1, 312; СУМ: 2, 132]; *дурисвіт* ‘той, хто обдурює кого-небудь; нещирий, нечесний у стосунках з іншими’ [Піскунов: 72; Грінченко: 1, 457; СУМ: 2, 438] та ін.;
- **розмовне, рідко** (8 лексем): *гид* ‘погана, мерзенна людина’ [Піскунов: 51; Грінченко: 1, 281; СУМ: 2, 60]; *згодливий* ‘такий, з яким легко дійти згоди, який легко пристає на пропозиції інших, іде на поступки’ [Піскунов: 89; Грінченко: 2, 139; СУМ: 3, 517]; *кеп* ‘розумово обмежена, тупа людина’ [Піскунов: 104; Грінченко: 2, 235; СУМ: 4, 140]; *оприскливий* ‘який не вміє стримуватися, володіти собою’ [Піскунов: 170; Грінченко: 3, 60; СУМ: 5, 728] та ін.;
- **розмовне, застаріле** (6 лексем): *мовчуций* ‘мовчазний’ [Піскунов: 138; Грінченко: 2, 438; СУМ: 4, 772]; *хамло* ‘вайлувата, незграбна людина’ [Піскунов: 273; Грінченко: 4,

- 385; СУМ: 11, 16]; *шмаровоз* ‘забруднена чи в брудне одягнена людина’ [Пискунов: 296; Грінченко: 4, 505; СУМ: 11, 498] та ін.;
- *застаріле* (23 лексеми): *вельможний* ‘родовитий, знатний, багатий, який має значну владу’ [Пискунов: 31; Грінченко: 1, 133; СУМ: 1, 324]; *домонть* ‘домосід’ [Пискунов: 69; Грінченко: 1, 420; СУМ: 2, 365]; *лестун* ‘той, хто любить лестити’ [Пискунов: 124; Грінченко: 2, 356; СУМ: 4, 479]; *шульга* ‘лівша’ [Пискунов: 298; Грінченко: 4, 518; СУМ: 11, 560] та ін.;
  - *рідко* (13 лексем): *безсумний* ‘безжурний, безтурботний’ [Пискунов: 15; Грінченко: 1, 46; СУМ: 1, 148]; *високодумний* ‘який виявляє високодумство, сповнений зарозумілості’ [Пискунов: 36; Грінченко: 1, 188; СУМ: 1, 494]; *левенець* ‘високий, дужий юнак’ [Пискунов: 123; Грінченко: 2, 350; СУМ: 4, 459]; *сваркий* ‘схильний до сварок’ [Пискунов: 233; Грінченко: 4, 103; СУМ: 9, 64] та ін.;
  - *діалектне* (29 лексем): *бачний* ‘обачний, обережний’ [Пискунов: 13; Грінченко: 1, 34; СУМ: 1, 115]; *безличний* ‘безсоромний, безстидний’ [Пискунов: 14; Грінченко: 1, 41; СУМ: 1, 133]; *голодрабець* ‘голодранець’ [Пискунов: 54; Грінченко: 1, 303; СУМ: 2, 114]; *колотник* ‘сварлива людина; забіяка’ [Пискунов: 110; Грінченко: 2, 273; СУМ: 4, 235]; *ополістий* ‘товстий, гладкий’ [Пискунов: 169; Грінченко: 3, 59; СУМ: 5, 721] та ін.

Зазначимо, що деякі з лексем, подані в словниках Ф. Пискунова й Б. Грінченка, але відсутні в СУМ, відомі сучасним українським говіркам, що підтверджує фіксація їх у діалектних словниках: *балаклій* ‘говорун, балакун’ [Пискунов: 11; Грінченко: 1, 24; Дзендзелівський: 38]; *гордун* ‘гордий чоловік’ [Пискунов: 55; Грінченко: 1, 311; СГНН: 1, 244]; *заведія* ‘розбишака-підбурювач’ [Пискунов: 78; Грінченко: 2, 14; ГГ: 73]; *напилий* ‘п’яний’ [Пискунов: 147; Грінченко: 2, 508; Онишкевич: 1, 473] та ін.

Установлено також, що деякі з лексем, що їх увів до реєстру свого словника Ф. Пискунов, відсутні в Б. Грінченка й у СУМ, але наявні в діалектних словниках: *дотіпний* ‘спритний, вправний’ [Пискунов: 70; Онишкевич: 1, 230]; *космач* ‘той, хто має розтріпане волосся’ [Пискунов: 114; СЗПГ: 243]; *тупарь* ‘тупий, розумово обмежений чоловік’ [Пискунов: 261; СУСГ: 210]; *цний* ‘чесний’ [Пискунов: 283; Онишкевич: 2, 357] та ін. Це спростовує твердження критиків про нібито „сфабриковані” Ф. Пискуновим слова.

Не завжди вважаємо єдино можливими тлумачення деяких аналізованих лексем Б. Грінченком, оскільки значення, відсутні в його лексикографічній праці й натомість подані в словнику Ф. Пискунова, відомі сьогодні народній мові. Для лексеми *горлач* Б. Грінченко подає тільки одне значення – ‘птаха’ [Грінченко: 1, 313], відсутнє в сучасних

словниках, тоді як зафіксоване Ф. Піскуновим 'крикун' відоме в західнополіських говірках [СЗПГ: 2; 100], з таким самим значенням подає цю лексему (щоправда, супроводжувану ремарками *розм., рідко*), і академічний словник [СУМ: 2; 132]. Лексему *куцак* у Ф. Піскунова подано зі значенням 'карлик' [Піскунов: 120]; на позначення людини низького зросту вона відома в сучасних полтавських, поліських, буковинських і нижньонадніпрянських говірках [Ващенко: 52; Євтушок: 79; СБГ: 245; СННГ: 2, 236]; з таким самим значенням подає її й академічний словник з ремаркою *розм.*, щоправда, тут зафіксовано й друге значення цієї лексеми – 'надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана' [СУМ: 4, 421]; натомість у словнику Б. Грінченка вміщено лише значення 'чорт' [Грінченко: 2, 334]. Лексему *телепень* як назву нерозумної, вайлуватої людини зафіксовано в кількох словниках [Піскунов: 255; СУМ: 10, 62; Євтушок: 121; Онишкевич: 2, 282], але в словнику Б. Грінченка цього значення не подано, наведено два інші: 1) 'то, что болтается, мотается'; 2) 'колокольный языкъ' [Грінченко: 4, 252]. Лексему *юда* Ф. Піскунов наводить зі значенням 'зрадник, запроданець' [Піскунов: 301], яке відоме в сучасному розмовному й діалектному мовленні [СУМ: 11, 612; Євтушок: 136; КР: 104; СБГ: 684], натомість у Б. Грінченка це назва нечистого духу, злої сили [Грінченко: 4, 531].

У деяких випадках відмінність значень, зафіксованих для тих самих лексем у різних словниках, можна пояснити явищами вторинної номінації людини та її рис. Не заперечуючи достовірності тлумачення семантики слова *гладуцик* 'глек для молока з широким горлом' [Грінченко: 1, 287; СУМ: 2, 79], уважаємо, що значення 'улесник' і 'товстун' [Піскунов: 52] цілком вірогідні, оскільки в розмовному й діалектному мовленні перенесення назв предметів на людину є поширеним явищем. Причому ці перенесення можуть відбуватися не лише за подібністю форми або розміру, як-от *жлукто* 'непомірно повна людина' [СУССГ: 76], *кадуха* 'товста жінка' [СЗПГ: 204], *бодня* 'товста жінка' [СБГ: 35], але й ситуативно, наприклад, у східнословобожанських говірках ми зафіксували експресивний вираз *Ах ти каганець, ах ти селітра!* (лайливо про дитину, яка зробила шкоду). Можна припустити, що й для лексеми *бахматий* значення 'дуже широкий, мішкуватий (про одяг)' [Грінченко: 1, 34; СУМ: 1, 113] є прямим, а 'неповороткий, незграбний' [Піскунов: 13] – вторинним. Така модель вторинної номінації – перенесення ознаки неживого предмета на людину – також поширена в діалектному мовленні, наприклад, у закарпатських говірках лексема *полівкый* має два значення: 1. 'натягнутий слабше, ніж звичайно або потрібно'; 2. *перен.* 'поступливий, з м'якуватим характером' [Сабадош: 251]; у буковинських говірках відома лексема *боклатий* 'опуклий', яку вживають також зі значенням 'товстий' [СБГ: 35].

Непоодинокими є випадки, коли пізніші словники, не фіксуючи лексеми, що їх подав у словнику Ф. Піскунов, містять спільнокореневі з ними слова. У цій розвідці не ставимо своїм завданням вивчити можливі причини таких явищ, наведемо лише деякі приклади. *Харамркач* – ‘дяк, який погано читає’ [Піскунов: 273]; ‘той, що вимовляє невиразно; недорікуватий’ [Грінченко: 4, 387]; СУМ не подає цієї лексеми, але в ньому є дієслово *харамаркати* ‘говорити невиразно, неясно; бурмотати’ [СУМ: 11, 26]. Лексему *шмига* в аналізованому словнику подано як назву легковажної жінки [Піскунов: 288], в академічному словнику знаходимо дієслово *шмигати* ‘швидко йти, бігти кудись’ [СУМ: 11, 26], а в лемківських говірках відомий прикметник *шмиглий* ‘рухливий, меткий, моторний’ [Пиртей: 350].

Отже, як свідчить проаналізований матеріал, „Словарь живаго народнаго, письменнаго и актоваго языка русских южанъ Российской и Австро-Венгерской имперіи” Ф. Піскунова, незважаючи на його недоліки, є важливим джерелом для вивчення динаміки лексичного складу української мови та її діалектів.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі інших джерел ранньої лексикографії з проекцією на сучасні загальномовні та діалектні словники.

Джерела та їхні умовні скорочення

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Ганна Березовська. – Умань : Уман. комун. вид.-полігр. п-во, 2010. – 348 с.; **Ващенко** – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Вип. 1. – Х. : Вид-во ХДІ, 1960. – 107 с.; **ГГ** – Гуцульські говірки : короткий слов. / відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.; **Гримашевич** – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньо-поліських і суміжних говірок / Галина Гримашевич. – Житомир : Північноукр. діалектол. центр ЖДУ імені Івана Франка, 2002. – 184 с.; **Грінченко** – Словарь української мови : в 4 т. / упоряд., з дод. власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907 – 1909. – Т. 1 – 4; **Дзензелівський** – Дзензелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я / Й. О. Дзензелівський // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 6. – К., 1958. – С. 36 – 54; **Євтушок** – Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини / О. М. Євтушок // Вивчення говірок Рівненщини. – Рівне, 1997. – С. 38 – 138; **КР** – Словник українських говірок Карпатського регіону : пояснення та походження слів / уклад. Д. П. Савченко ; передм. М. Д. Павлюка. – К. – Косів : Писаний Камінь, 2012. – 154 с.; **Лесюк** – Лесюк М. П. Із ковалівського лексикону / М. П. Лесюк // Мовний світ сучасного галицького села. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 85 – 128; **Магрицька** – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область) / Ірина Магрицька. – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.; **МДСС** –

Сагаровський А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / Анатолій Сагаровський. – Вип. 1 (А – Об’ясняться). – Х., 2011. – 296 с.; Вип. 2 (Оварійка – Ящурячий). – Х., 2013. – 312 с.; **Негрич** – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови / М. Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 224 с.; **Омельченко** – Омельченко З. Л. Матеріали до словника східностепових українських говірок / З. Л. Омельченко, Н. Б. Клименко. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2006. – 114 с.; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2; **Пиртей** – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упорядкув. І підгот. до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.; **Пискунов** – Словарь живаго народного, письменнаго и актоваго языка русских южань Российской и Австро-Венгерской империи / составиль Фортунать Пискуновъ. – Изд. 2-е, испр. и значительно пополненное. – Киевъ : Тип. Е. Я. Федорова, 1882. – 309 с.; **Сабадош** – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.; **СБГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СГНН** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Б. в., 1992. – Т. 1 – 4; **СЗПГ** – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. – Вид. 2-е, перероб., випр. і доп. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2016. – XXIV + 648 с.; **СУГО** – Словник українських говорів Одещини / редкол. : О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хаценко (заст. голов. ред.), Т. Ю. Ковалевська та ін. – О. : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. – 224 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **СУССГ** – Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. – Луганськ, 2002. – 234 с.; **Турчин** – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2011. – 384 с.

Література

Горецький 1963 – Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К. : Вид-во АН СРСР, 1963. – 243 с.; **Москаленко 1961** – Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. – К. : Рад. шк., 1961. – 162 с.; **Гримашевич 2004** – Гримашевич Г. Поліська лексикографія / Г. Гримашевич // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – Вип. 17. – Житомир, 2004. – С. 129 – 131; **Сабадош 2003** – Сабадош І. Українська діалектна лексикографія післявоєнного періоду / І. Сабадош // *Język ukraiński:współczesność – historia*. Українська мова: сучасність – історія. – Lublin, 2003. – S. 93 – 106; **Хобзей 2005** – Хобзей Н. Український діалектний словник нового сторіччя / Н. Хобзей, Т. Ястремська // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. –

Глухів, 2005 – С. 148 – 154; **Хобзей 2006** – Хобзей Н. Сучасне українське діалектне словництво / Наталя Хобзей / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. – Вип. 15. – Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2006. – С. 819 – 826; **Хобзей 2008** – Хобзей Н. Діалектний словник: автор та читач / Н. Хобзей, Т. Ястремська // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 203 – 205; **Шаповал 2013** – Шаповал В. В. Ошибки словаря и личность автора / В. В. Шаповал // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові : наук. зб. – К. : ТОВ „КММ”, 2013. – С. 417 – 423.

Леснова В. В. Джерела ранньої лексикографії та їхнє значення для сучасного діалектного словникарства

У статті проаналізовано реєстр „Словаря живаго народного, письменнаго и актоваго языка русских южанъ Российской и Австро-Венгерской имперіи” Ф. Піскунова (1882), що містить понад 15 тисяч слів, порівняно зі словником Б. Грінченка (1907 – 1909) та академічним словником української мови (1970 – 1980), а також сучасними діалектними словниками.

Дослідження виконано на матеріалі оцінної лексики, яка характеризує людину в різних її проявах: зовнішність, риси характеру, особливості поведінки тощо.

Констатовано, що 67% наявних у словнику Ф. Піскунова номенів аналізованої тематичної групи (516 із 769) подано в лексикографічній праці Б. Грінченка, попри те, що останній піддав цей словник гострій критиці й заявив, що не використовував його матеріали у своїй роботі. Спираючись на сучасні діалектні словники, авторка доводить, що подекуди значення слів, подані Ф. Піскуновим, більш достовірні, ніж ті, що їх фіксує Б. Грінченко.

Важливість аналізованої лексикографічної праці для сучасної лексикології підтверджує й той факт, що реєстр академічного словника української мови містить 483 слова, наявних у словнику Ф. Піскунова. Супровідні ремарки дозволяють простежити функційну активність цих оцінних номенів.

На підставі проаналізованого матеріалу зроблено висновок про важливість джерел лексикографії ХІХ ст. для діалектологів та істориків української мови.

Ключові слова: словник Ф. Піскунова, словник Б. Грінченка, словник української мови, діалектні словники, значення слова.

Леснова В. В. Источники ранней лексикографии и их значение для составления современных диалектных словарей

В статье проанализирован реестр „Словаря живаго народного, письменнаго и актоваго языка русских южанъ Российской и Австро-

Венгерской империи” Ф. Пискунова (1882), содержащий более 15000 слов, в сравнении со словарем Б. Гринченко (1907 – 1909) и академическим словарем украинского языка (1970 – 1980), а также современными диалектными словарями.

Исследование выполнено на материале оценочной лексики, характеризующей человека в различных его проявлениях: внешность, черты характера, особенности поведения и т. д.

Констатировано, что 67% зафиксированных в словаре Ф. Пискунова номенов рассматриваемой тематической группы (516 из 769) представлено в лексикографической работе Б. Гринченко, несмотря на то, что последний подверг этот словарь острой критике и заявил, что не использовал его материалы в своей работе. Опираясь на современные диалектные словари, автор статьи доказывает, что иногда значения слов, представленные Ф. Пискуновым, более достоверны, чем те, которые фиксирует Б. Гринченко.

Важность рассматриваемого лексикографического труда для современной лексикологии подтверждает и тот факт, что реестр академического словаря украинского языка содержит 483 слова, зафиксированных в словаре Ф. Пискунова. Сопроводительные ремарки позволяют проследить функциональную активность этих оценочных номенов.

На основании проанализированного материала сделан вывод о важности источников лексикографии XIX в. для диалектологов и историков украинского языка.

Ключевые слова: словарь Ф. Пискунова, словарь Б. Гринченко, словарь украинского языка, диалектные словари, значение слова.

Lesnova V. V. The Sources of Early Lexicography and Their Importance for the Compilation of Modern Dialect Dictionaries

In order to justify the importance of the sources of early lexicography, of the dictionaries of the XIX-th century in particular, to solve many issues of historical and dialectal lexicology the article analyzes the register of „Slovar shyvaga narodnago, pismennago i aktovogo yazyka russkikh yuzhan Rossiiskoy i Avstro-Vengerskoy imperii” („Dictionary of the living folk, written and active language of Russian southerners of the Russian and the Austro-Hungarian Empire”) by F. Piskunov (1882). It contains more than 15000 words compared with the dictionary compiled by B. Grynchenko (1907 – 1909) and the academic dictionary of the Ukrainian language (1970 – 1980), as well as modern dialect dictionaries.

The study is done on the basis of the evaluative vocabulary that characterizes a person in his/her different aspects: appearance, traits of character, behavior characteristics, etc.

It is stated that 67% of the nomens recorded in the dictionary by F. Piskunov of the considered thematic group (516 out of 769) are represented in the lexicographic work by B. Grynchenko, despite of the fact that the latter

criticized that dictionary severely and made the statement that he did not use those materials in his work. Based on modern dialect dictionaries, the author of the article has proved that sometimes the meanings of words presented by F. Piskunov are more reliable than those recorded by B. Grynchenko.

The importance of the lexicographical work under consideration for modern lexicology is confirmed by the fact that the register of the academic dictionary of the Ukrainian language contains 483 words recorded in the dictionary by F. Piskunov. Accompanying remarks allow us to trace the functional activity of these evaluative nouns.

On the basis of the analyzed material the conclusion about the importance of the sources of lexicography of the XIX-th century for dialectologists and historians of the Ukrainian language has been made.

Key words: dictionary by F. Piskunov, dictionary by B. Grynchenko, dictionary of the Ukrainian language, dialect dictionaries, the meaning of the word.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018 р.

Прийнято до друку 05.06.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Я. О. Литвиненко (Суми)

УДК 811.161.2'373.22:598.2

ОРНІТОЛЕКСИКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Птахи є важливим фрагментом наївної картини світу мовців, яка відображена в складній системі номінації. Водночас назви птахів не тільки вербалізують позамовну дійсність, це надійне джерело інформації про формування лексико-семантичної системи, взаємозв'язок її компонентів, функціонування слів у просторово-часовій площині тощо.

Окремі проблеми, пов'язані з утворенням, побутуванням і розвитком орнітоназв, уже були об'єктом зацікавлення вчених, проте досі відсутній систематизований опис наукових праць, присвячених вивченню лексики на позначення птахів.

Зважаючи на це, подаємо короткий огляд мовознавчих студій, що є важливими для опису найменувань птахів та сприяють виявленню особливостей орнітономінації.

У роботі ми звертаємось до методологічних підходів і ґрунтовних теоретичних висновків, здійснених ученими у сфері номінації живої природи і тваринництва. Докладно вивчено розвідки Я. Закревської, М. Никончука, Л. Мойсеєвої, Г. Левіної, П. Гриценка, М. Антропова, В. Куриленка, Н. Дейниченко, Г. Богуцької, Д. Сетарова, Т. Вендіної, О. Тимко, Н. Костіної, М. Поїстогової, О. Верховод, І. Гороф'янюк, А. Шевчик, Л. Шуст, М. Ткачук та ін.

Метою статті є огляд і систематизація інформації щодо аналізу найменувань птахів різними науковими школами в різних аспектах (порівняльно-історичному, етимологічному, мотивологічному та ін.), що дає можливість поглибити й удосконалити теоретико-методологічну базу вивчення орнітолексики східнополіських говірок.

Учені-лінгвісти розпочали ґрунтовне дослідження назв птахів на матеріалі різних слов'янських мов і діалектів у другій половині ХХ ст.

Низку комплексних розвідок у широкому слов'янському контексті зробили Л. Булаховський, Я. Закревська, Г. Клепікова, Я. Струтинський, М. Антропов, О. Гура та ін.

Назви птахів в українській мові вивчали Й. Дзензелівський, М. Никончук, Г. Шило, В. Німчук, Н. Прилипко, Н. Дейниченко, Г. Богуцька, О. Верховод.

На матеріалі інших слов'янських мов аналіз орнітономенив подали М. Гінатулін, Л. Моїсеєва, Г. Левіна та ін.

Основну увагу вчені зосереджували на дослідженні структурно-семантичної організації тематичної групи лексики (ТГЛ) „Назви птахів”, проте аналізовані праці відрізняються специфікою використовуваного матеріалу, методикою опрацювання інформації, глибиною висновків тощо.

Орнітономени вивчено в порівняльно-історичному, етимологічному, зіставному, лінгвогеографічному та інших аспектах.

У низці студій номінацію птахів розглянуто принагідно, у контексті розв'язання інших лінгвістичних проблем.

Порівняльно-історичний підхід реалізували у своїх комплексних дослідженнях Л. Булаховський, Я. Струтинський, М. Антропов та ін.

Л. Булаховському належить спроба осягнення всього слов'янського орнітофонду із залученням матеріалів інших індоєвропейських і неіндоєвропейських мов.

Фаховий рівень монографічної праці Л. Булаховського є надзвичайно високим, адже автор подав ґрунтовний етимологічний аналіз номенклатурних і діалектних назв і вперше запропонував систему мотиваційних ознак (МО), за якими утворилися спільнослов'янські орнітономени [Булаховский 1978]¹.

У загальнослов'янському контексті найменування птахів як систему студіювала Г. Клепікова, установивши давнє діалектне членування праслов'янської мови. Принагідно вчена схарактеризувала мотиви номінації птахів та – для визначення історичної співвіднесеності лексем – зробила етимологічний аналіз окремих слів [Клепікова 1961, 1964].

---

¹ Праця є узагальнювальним дослідженням у сфері слов'янської орнітономінації, їй передували окремі розвідки вченого: „Общеславянские названия птиц” [Булаховский 1948], „Морфологическая проблематика русских наименований птиц” [Булаховский 1968] та ін.

Я. Струтинський на загальнослов'янському тлі дослідив польські назви птахів, подавши структурно-семантичний та етимологічний аналіз найменувань і зосередивши увагу на формуванні й розвитку польської орнітолексики [Strutynski 1972].

Подібна розвідка належить М. Антропову, який на спільнослов'янському ґрунті вивчив білоруські номени птахів як систему й подав докладну класифікацію назв з погляду їх походження та природи номінації [Антропов 1983].

На матеріалі наукової та діалектної орнітолексики української мови частково реалізувала порівняльно-історичний підхід Г. Богуцька, установивши генетичні й типологічні аналоги в інших слов'янських мовах [Богуцька 1985]. Учена розкрила особливості номінації птахів та окреслила тенденції ареальної поведінки орнітоназв [Богуцька 1979].

У широкому лінгвальному контексті (на тлі інших слов'янських і неслов'янських мов та діалектів) периферійну орнітологічну лексику українських діалектів – вигуки, якими кличуть і відганяють свійських птахів, – вивчила Н. Прилипко [Прилипко 1987], своїми ґрунтовними висновками щодо етимології, ареальної характеристики слів і принципів називання підтвердивши загальноприйнятту тезу про архаїчність орнітолексики.

Історико-етимологічний і структурно-семантичний аналіз орнітономінації в контексті слов'янських мов дав науковцям можливість здійснити ареальне членування досліджуваних мовних ландшафтів і зробити узагальнення щодо просторової поведінки лексем: назви дятла в західноукраїнських говірках вивчила Я. Закревська [Закревська 1960]; номени звичайного шпака й зозулі в усьому слов'янському діалектному континуумі студіював А. Габовштяк [Габовштяк 1975]; російські діалектні найменування півня й зозулі дослідила Н. Липовська [Липовская 1977, 1987]; у фокусі наукового бачення В. Німчука опинилась центральна та периферійна орнітолексики української мови [Німчук 1992]; назвам білого й чорного лелек, крука, синиці та деяких інших птахів присвятив розвідку Ф. Хінце [Хинце 1993]; фонетико-словотвірні варіанти псл. лексеми *golqb* у сучасних слов'янських мовах і діалектах описала О. Мораховська [Мораховская 1993]; Т. Вендіна й В. Пом'яновська вивчили найменування птахів принагідно, досліджуючи зоономени на матеріалі українських говірок [Вендіна 1993]¹ і діалектів південнослов'янських мов [Помяновская 1972].

Етимологічний аналіз окремих орнітолексем подано в контексті

---

¹ У подальших дослідженнях учена розв'язала низку проблем, пов'язаних із формуванням мовної картини світу й реконструкцією системи цінностей. Т. Вендіна подала аксіологічну характеристику назв птахів шляхом моделювання семантичної структури орнітолексики, виділивши в межах ТГЛ „Назви птахів” дві ЛСГ: „Дикі птахи” та „Свійські птахи” (на основі реалізованих у лексемах ознак) [Вендіна 1998].

розв'язання таких лінгвістичних завдань, як вивчення слов'янської прабатьківщини [Трубачев 2005], лінгвогеографічна інтерпретація матеріалу [Варченко 1965: 113-120], уточнення наявних гіпотез походження назв птахів [Тодоров 2007] тощо.

Проблеми орнітономінації досліджено також на основі зіставного вивчення лексем.

М. Гінатуліну належить одна з найбільш ґрунтовних праць типологічного характеру, здійснена на матеріалі орнітолекси російської, казахської та англійської літературних мов із залученням свідчень поліських говорів української та білоруської мов, татарської та німецької мов і діалектів англійської мови. Автор установив мотиваційні типи кожної з мов і визначив ступінь продуктивності МО [Гинатулин 1973], послуговуючись методологічними підходами, поданими в розвідках Д. Сетарова, який вивчив генезу російських назв птахів, з'ясувавши роль споріднених і неспоріднених мов у формуванні російської орнітологічної номенклатури [Сетаров 1970]¹.

Зіставний аналіз найменувань птахів на матеріалі російської та англійської мов подала Н. Костіна, дослідивши семантичну структуру ТГЛ „Назви птахів” і способи творення орнітономенів в обох мовах [Костіна 2004].

У типологічному аспекті (на матеріалі російської та французької мов) лексеми на позначення птахів вивчила О. Симакова, виявивши функціонально-стилістичні та словотвірні особливості назв [Симакова 2004].

За допомогою зіставного аналізу Л. Дробаха дослідила національно-культурну специфіку та структурно-семантичні особливості орнітономенів в українській і німецькій мовах, для підтвердження теоретичних висновків залучивши окремі назви птахів російської й англійської мов [Дробаха 2003].

Низку розвідок науковці присвятили системному вивченню найменувань птахів в окремих слов'янських мовах, зосередивши увагу на структурі ТГЛ, природі номінації, способах і засобах реалізації МО тощо.

В. Бойко подав структурно-семантичну характеристику орнітономенів української мови, згрупувавши лексеми за МО та визначивши найпродуктивніші принципи називання птахів [Бойко 1989].

Ґрунтовні системні дослідження вчені здійснили на матеріалі говірок української мови.

М. Никончук проаналізував орнітолексеми північного наріччя [Никончук 1968, 1972], згрупувавши матеріал за генетичними гніздами і визначивши мотиви номінації споріднених слів [Никончук 1979].

Орнітономінацію волинсько-поліських говірок вивчив Г. Шило,

---

¹ Дисертацію вченого на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук присвячено дослідженню принципів і типів мотивації тварин (частково – птахів) у слов'янських і тюркських мовах [Сетаров 1992].

виявивши типові для назв птахів МО та найпродуктивніші мотиваційні типи [Шило 1975].

Аналіз фауноназв (принагідно й найменувань птахів) східнополіського діалекту подала Н. Дейниченко, зосередивши увагу на шляхах формування народної лексики [Дейниченко 1985], описавши окремі лексико-семантичні групи орнітономенів [Дейниченко 2004, 2005] та здійснивши ареальне членування досліджуваної мовної території [Дейниченко 1997].

Системне вивчення назв живої природи (тварин, птахів, комах та інших зооістот) на матеріалі українських східнословобожанських говірок здійснила О. Верховод, дослідивши склад, структуру та просторове варіювання зоолексики. Особливу увагу вчена звернула на типи номінативних одиниць та роль експресивності й емоційності в утворенні лексем [Верховод 2009^a, 2009^b].

М. Сюсько проаналізував способи й типи утворення зоонімів, уживаних у говірках Українських Карпат, згрупувавши лексеми за типовими зоосновами [Сюсько 1989]. Подібну модель опису особливостей словотворення власних назв тварин у говірках Чернігівщини використав В. Топтун [Топтун 2000].

Структуру й семантику словотвірних парадигм флоро- й фауноназв у сучасній українській літературній мові студіював Р. Бачкур, принагідно схарактеризувавши дериваційні особливості назв птахів [Бачкур 2004].

Орнітономени як цілісну лексико-семантичну систему в російській літературній мові (з частковим залученням діалектних слів) проаналізували Л. Мойсеева [Мойсеева 1974], М. Голєв [Голєв 1972], Г. Левіна [Левіна 1977], О. Белова [Белова 1996, Белова 1998].

Особливості суфіксального способу творення зоолексем на матеріалі псковських говірок російської мови дослідив В. Максимов [Максимов 1966].

Словотвірні процеси в окремих лексико-семантичних групах орнітолексики російської діалектної мови в історичному та лінгвогеографічному аспектах принагідно вивчила Ю. Азарх [Азарх 1977: 254, 260 – 263, 265; 1993: 67 – 68, 73].

Огляд наукової літератури дав змогу систематизувати дослідження з орнітономінації. Вивчення наявних розвідок продемонструвало, що назви птахів досі залишаються у фокусі уваги вчених.

Виявлено, що ґрунтовні дослідження орнітономенів здійснено як у широкому слов'янському контексті, так і на матеріалі окремих слов'янських мов і діалектів. Науковці вивчили назви птахів з погляду їх походження, установили генезу окремих лексем, визначили історичну співвіднесеність найменувань. Низку розвідок учені присвятили порівняльно-історичному, зіставному й етимологічному аналізу орнітоназв. Засвідчено, що й дотепер актуальним у вивченні найменувань птахів є системний підхід, зорієнтований на встановлення ієрархії компонентів лексичної системи, виявлення основ номінації,

класифікацію лексем за принципами називання та словотвірними типами тощо.

Засвідчено, що, досліджуючи найменування птахів, науковці розв'язали низку важливих мовознавчих проблем, що стосуються системної організації тематичних груп лексики, специфіки утворення діалектних назв, членування мовних континуумів тощо.

Перспективу подальших студій убачаємо в огляді етнологічних та етнолінгвістичних праць, адже птахи є важливим складником духовної та матеріальної культури українців, а подібні розвідки містять інформацію про онтологічні основи орнітономінації, екстралінгвальні чинники утворення й функціонування назв, а також сприяють виявленню мотивів називання, установленню етимології лексем тощо.

Література

- Азарх 1977** – Азарх Ю. С. К истории категории одушевленности / неодушевленности в русском языке (2. Изменения в словообразовательной корреляции имен существительных по признаку пола) // *Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исслед.* 1981 : сб. ст. / отв. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Наука, 1984. – С. 252 – 271; **Азарх 1993** – Азарх Ю.С. Лексический и словообразовательный ареалы / Ю. С. Азарх // *Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исслед.* 1988 – 1990 : сб. ст. / отв. ред. В.В. Иванов. – М. : Наука, 1993. – С. 65 – 80; **Антропов 1983** – Антропов Н. П. Названия птиц в белорусском языке на общеславянском фоне : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Общее языкознание” / Н. П. Антропов. – М., 1983. – 21 с.; **Бачкур 2004** – Бачкур Р.О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 21 с.; **Белова 1996** – Белова О.В. Названия и символика животных в памятниках восточно- и южнославянской книжности XII – XVII вв. : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.03 „Славянские языки” / О.В. Белова. – М., 1996. – 23 с.; **Белова 1998** – Белова О. В. Символика цвета в славянских книжных сказаниях о животных / О. В. Белова // *Слово и культура. Памяти Никиты Ильича Толстого.* – Т. II / редкол. : Т. А. Агапкина, А. Ф. Журавлев, С. М. Толстая. – М. : Индрик, 1998. – С. 44 – 51; **Богущька 1979** – Богущька Г. І. Розповідають назви птахів / Г. І. Богущька // *Культура слова : респ. міжвідом. зб.* – Вип. 16. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 66 – 70; **Богущья 1985** – Богущья А. И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Украинский язык” / А. И. Богущья. – Ужгород, 1985. – 25 с.; **Бойко 1989** – Бойко В. М. Деякі принципи номінації української орнітологічної номенклатури / В. М. Бойко / *Семасіологія і словотвір*: зб. наук. пр. / АН УРСР. Ін-т

мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. Л. С. Паламарчук. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 5 – 8; **Булаховский 1948** – Булаховский Л. А. Общеславянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М. – Ленинград, 1948. – Т. VII. – Вып. 2. – С. 97 – 124; **Булаховский 1968** – Булаховский Л. А. Морфологическая проблематика русских наименований птиц / Л. А. Булаховский // Вопр. языкознания. – 1968. – № 4. – С. 100 – 106; **Булаховский 1978** – Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Избр. тр. : в 5 т. – Т. 3. – К., 1978. – С. 189 – 299; **Варченко 1965** – Варченко І.О. Етимологія і лінгвогеографія (кілька штрихів з роботи над I томом Атласу української мови) / І. О. Варченко // Територіальні діалекти і власні назви : зб. пр. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 104 – 120; **Вендина 1998** – Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму слоообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина / отв. ред. А. Ф. Журавлев. – М. : Индрик, 1998. – 240 с.; **Вендина 1998** – Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму слоообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина ; отв. ред. А. Ф. Журавлев. – М.: Индрик, 1998. – 240 с.; **Верховод 2009^a** – Верховод О. В. Генеза українських східнослов'янських говірок на лексичному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Верховод. – Луганськ, 2009. – 23 с.; **Верховод 2009^b** – Верховод О. В. Просторова поведінка назв живої природи в українських східнослов'янських говірках / О. В. Верховод // Лінгвістика. – 2009. – № 2. – С. 193 – 200; **Габовштяк 1975** – Габовштяк А. Два названия птиц в славянских языках / А. Габовштяк // Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исслед. 1973: сб. ст. / отв. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Наука, 1975. – С. 22 – 28; **Гинатулин 1973** – Гинатулин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Общее языкознание” / М. М. Гинатулин. – Алма-ата, 1973. – 27 с.; **Голев 1972** – Голев Н.Д. Функции мотивации и народной этимологии / Н.Д. Голев // Вопр. языка и его истории. – Томск, 1972. – С. 38 – 47; **Дейниченко 1985** – Дейниченко Н.П. Зоологическая лексика в восточнополесском говоре украинского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Языки народов СССР (украинский язык)” / Н. П. Дейниченко – К., 1985. – 22 с.; **Дейниченко 1997** – Дейниченко Н. Ареальне членування східнополіського говору / Н. Дейниченко // Укр. діалектол. зб. – Кн. 3. – К. : Довіра, 1997. – С. 172 – 176; **Дейниченко 2004** – Дейниченко Н. П. Народні орнітоніми Східного Полісся / Н. П. Дейниченко // Лінгвокраєзнавство: мовний аспект стилю письменників, періодичних видань, діалектів Сумщини / за ред. В.В. Герман. – Суми : Сум ДПУ, 2004. – С. 43 – 47; **Дейниченко 2005** – Дейниченко Н. П. Звуконаслідувальні орнітоніми східнополіського говору / Н. П. Дейниченко // Діалектна лексика: лексикологічний,

лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти : матеріали доп. Міжнар. наук. конф. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – С.108 – 114; **Дробаха 2003** – Дробаха Л. В. Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. В. Дробаха. – К., 2003. – 20 с.; **Закревська 1960** – Закревська Я. В. Назви дятла в західних говорах української мови / Я. В. Закревська // Дослідження і матеріали з української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – Т. III. – С. 68 – 72; **Клепикова 1961** – Клепикова Г. П. Славянские названия птиц (аист, ласточка, ворон) / Г. П. Клепикова // Вопр. славян. языкознания / АН СССР Ин-т славяноведения ; отв. ред. В.Н. Топоров. – Вып. 5. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 149 – 185; **Клепикова 1964** – Клепикова Г.П. Значения славянских орнитологических названий, восходящих к *ZBLNA / Г. П. Клепикова // Проблемы индоевропейского языкознания: этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков / АН СССР Ин-т славяноведения / отв. ред. В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1964. – С. 106 – 114; **Костина 2004** – Костина Н. Ю. Названия птиц как специфическая группа слов (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Н. Ю. Костина. – Пенза, 2004. – 31 с.; **Левина 1977** – Левина Г. М. Наименования птиц в русских народных говорах : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Г. М. Левина. – Л., 1977. – 29 с.; **Липовская 1977** – Липовская Н. А. Диалектные названия петуха / Н. А. Липовская // Диалектологические исследования по русскому языку. – М., 1977. – С. 250 – 255; **Липовская 1987** – Липовская Н. А. Названия кукушки / Н. А. Липовская // Русские диалекты : лингвогеогр. аспект / АН СССР. Ин-т рус. Яз. / отв. ред. Р. И. Аванесов, О. Н. Мораховская. – М. : Наука, 1987. – С. 193 – 200; **Максимов 1966** – Максимов В. И. Некоторые особенности суффиксального образования названий животных в диалектах (на материале лексики псковских говоров) / В. И. Максимов // Лексика русских народных говоров (опыт исследования) : сб. ст. / ред. Ф. П. Филин. – М. – Л. : Наука, 1966. – С. 106 – 125; **Моисеева 1974** – Моисеева Л. Ф. Названия птиц в русском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 „Русский язык” / Л. Ф. Моисеева. – К., 1974. – 24 с.; **Мораховская 1993** – Мораховская О. Н. Словообразовательная структура названий голубя в славянских языках / О. Н. Мораховская // Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исслед. 1988 – 1990 : сб. ст. / отв. ред. В.В. Иванов. – М. : Наука, 1993. – С. 3 – 4; **Никончук 1968** – Никончук Н. В. Полесские названия птиц / Н.В. Никончук // Лексика Полесья : материалы для полес. диалект. слов. / ред. Н. Н. Барская. – М. : Наука, 1968. – С. 439 – 475; **Никончук 1972** – Никончук Н. В.

О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат / Н. В. Никончук // Карпатская диалектология и ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 140 – 165; **Никончук 1979** – Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1979. – 314 с.; **Німчук 1992** – Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук / АН України. Ін-т укр. мови; відп. ред. С. П. Бевзенко. – К. : Наук. думка, 1992. – 416 с.; **Помяновская 1972** – Помяновская В. Соотношение предметно-семантических и формально-структурных элементов на материале дифференциации названий диких животных в южнославянских говорах / В. Помяновская // Общеславянский лингвистический атлас: материалы и исслед. 1970 / отв. ред. В. В. Иванов. – М. : Наука, 1972. – С. 229 – 264; **Прилипка 1987** – Прилипка Н. П. Вигуки, якими кличуть та відганяють свійських птахів (ареальна характеристика і генеза) / Н. П. Прилипка // Українська діалектна лексика : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 31 – 45; **Сетаров 1970** – Сетаров Д. С. Тюркизмы в русских названиях птиц / Д. С. Сетаров // Советская тюркология. – 1970. – № 2. – С 86 – 94; **Сетаров 1992** – Сетаров Д. С. Именованіе животных: принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языкознания” / Д. С. Сетаров. – М., 1992. – 46 с.; **Симакова 2004** – Симакова О. Б. Лекико-семантическая группа „Орнитонимы” (на материале русского и французского языков) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык”; 10.02.19 – „Теория языка” / О. Б. Симакова. – Орёл, 2004. – 24 с.; **Сюсько 1989** – Сюсько М. И. Способы и типы деривации в зоонимии : учеб. пособие / М. И. Сюсько. – Киев : УМК ВО, 1989. – 48 с.; **Тимко 1998** – Тимко О.Б. Назви рослин і тварин у говорі бачванських руснаків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Б. Тимко. – Ужгород, 1998. – 24 с.; **Тодоров 2007** – Тодоров Т. Относительно происхождения болгарского орнитонима *синигер* ‘птица *Parus*’ / Т. Тодоров // Этимология : период. науч. сб. / отв. ред. Ж. Ж. Варбот / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. – М. : Наука, 1963. – 2003 – 2005. – 2007. – С. 239 – 243; **Топтун 2000** – Топтун В. М. Способи словотворення у зоонімії Чернігівщини / В. М. Топтун // Література та культура Полісся. – Вип.14. Полісся в історичному та культурологічному контексті: до 195-річчя заснування Ніжинської вищої школи / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПУ, 2000. – С. 89 – 96; **Трубачев 2005** – Трубачев О. Н. О ‘рябчике’, ‘куропатке’ и других лингвистических свидетелях славянской прародины и праэкологии / О. М. Трубачов // Труды по этимологии : Слово. История. Культура : в 4 т. – Т.2. – М. : Яз. славян. культуры, 2005. – С. 372 – 382; **Хинце 1993** – Хинце Ф. Восточнослав. *аист* / *гайстер* и т.п. ‘(черный) аист (*Ciconia* <nigra>)’ и другие названия птиц, образованные

на оноματοпеической основе, с параллелями в кашубском и в других славянских языках / Ф. Хинце // Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исслед. 1988 – 1990 : сб. ст. / отв. ред. В.В. Иванов. – М. : Наука, 1993. – С. 135 – 143; **Шило 1975** – Шило Г. Ф. Полесские названия птиц / Г. Ф. Шило // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу : тез. докл. – М., 1975. – С. 232 – 235; **Strutynski 1972** – Strutynski J. Polskie nazwy ptakow krajowych / J. Strutynski. – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1972. – 212 s.

Литвиненко Я. О. Орнітолексика як об'єкт лінгвістичних студій

У статті зроблено короткий огляд наявних у славистиці розвідок з орнітономіації. Установлено, що назви птахів досліджено в порівняльно-історичному, етимологічному, типологічному та інших аспектах. Порівняльно-історичний підхід учені реалізували, здійснивши спробу осягнути весь слов'янський орнітофонд і розв'язавши низку важливих мовознавчих питань. Етимологічні розвідки найменувань птахів зроблені в контексті вивчення слов'янської прабатьківщини, лінгвогеографічної інтерпретації фактичного матеріалу. На основі типологічного аналізу орнітономів науковці встановили мотиваційні типи зіставляваних мов, виявили словотвірні особливості найменувань птахів, дослідили їхню національно-культурну специфіку.

Огляд лінгвістичних праць дав змогу засвідчити, що актуальним у дослідженнях учених був і залишається системний підхід, зосереджений на встановленні зв'язків між компонентами тематичної групи лексики, визначенні основ номіації, способів і засобів реалізації мотиваційних ознак.

Ключові слова: орнітолексика, систематизований опис, лінгвістичні студії, методологія.

Литвиненко Я. А. Орнітолексика как объект лингвистических студий

В статье осуществлен короткий обзор имеющихся в славистике исследований в сфере орнітономіації. Установлено, что названия птиц изучены в сравнительно-историческом, этимологическом, типологическом и других аспектах. Сравнительно-исторический подход ученые реализовали, осуществив попытку постижения всего славянского орнітофонда и решив ряд важных языковедческих вопросов. Этимологические разведки наименований птиц осуществлены в контексте изучения славянской прародины, лингвогеографической интерпретации фактического материала. На основе типологического анализа орнітономов ученые установили мотивационные типы сопоставляемых языков, обнаружили словообразовательные особенности

наименований птиц, исследовали их национально-культурную специфику.

Обзор лингвистических работ продемонстрировал, что актуальным в исследовании ученых был и остается системный подход, который сосредоточен на установлении связей между компонентами тематической группы лексики, определении основ номинации, способов и средств реализации мотивационных признаков.

Ключевые слова: орнитолексика, систематизированное описание, лингвистические студии, методология.

Lytvynenko Y. A. Ornitholexics as an object of linguistic studio

Since there is lack of classified scientific works description dedicated to birds' names research we have made a brief overview of ornithonomination researches which exist in Slavic studies. The article describes classified information concerning ornithonomens analysis provided by different scientific schools. It was found out that birds' names were studied in comparative and historical, etymological, typological, etc. aspects. L. Bulakhovskyi, H. Klepikova, Y. Strutyns'kyi used the above mentioned approach in their studies, they tried to cover the entire Slavic ornithofund and solve the majority of important linguistic issues (such as: the formation of the system of birds' names motivational characteristics, establishing of ancient Slavic language dialectical division). Y. Zarkevs'ka, V. Nimchuk. I. Varchenko held etimological studies of birds' names and analyzed ornithonomination by ancestral lands studies and areal division of the language territories. Having taken typological analysis of the birds' names as the basis of their studies the scientists succeeded to find out motivational types of the compared languages (M. Hinatulin), define word-forming peculiarities of the birds' names (O. Symakova), study national and cultural particular characteristics of the ornithonomens. Scientific works review helped prove the fact that systematic approach was and remains the efficient one for ornitholexics studies. This approach was used by V. Boyko, L. Moiseeva, O. Verkhovod in their studies, who focused on naming basis, means and methods of motivational features implementation.

Key words: ornitholexics, systematic description, linguistic studios, methodology.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2018 р.

Прийнято до друку 29.05.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

І. О. Ніколаєнко (Старобільськ)

УДК 811.161.2`282(477.52/.6)

**ЛЕКСИКА ГОНЧАРСТВА
В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

На Слобожанщині, а в її межах і в Східній Слобожанщині, ремесла працювали для місцевих потреб. Ремісничих кустарних господарств на Слобожанщині наприкінці XVIII ст. було 6776, а всіх ремісників – 33834. Найпоширенішими ремеслами були ткацтво, чоботарство, чинбарство, кравецтво, ковальство та гончарство [Кравченко 1983: 6; Багалій 1983: 133].

Земельна реформа 1861 року та скасування кріпацтва змінили життя селян Старобільського повіту. Характерним явищем для пореформеного села був прискорений розвиток кустарних промислів. Поступово у волостях, а їх було 42, почали формуватися й розвиватися характерні тільки для певної волості промисли. Це було зумовлено багатьма місцевими умовами. Майже в кожній волості були невеликі гончарні майстерні. Але центром гончарного промислу в повіті вважався Йовсуг (сучасна назва – Євсуг, Біловодський район, Луганська область). У цьому селі було все для гончарного виробництва: придатна для гончарства високоякісна глина, майстри, які мали багаторічний досвід, традиції. Тут виготовляли більше півсотні різновидів гончарного посуду, дитячих іграшок. Крім того, йовсузькі селяни робили високоякісні фарби для художнього розпису посуду. Глечики, макітри й миски з красивою полудою продавали не тільки в Старобільському повіті, а й у селах Воронежської губернії та донських станицях [Журнали 1911].

Також центром гончарного виробництва було село Макарів Яр (сучасна назва – с. Пархоменко) Слов'яносербського повіту, а в інших селах (Кам'янці, Петропавлівці, Підгорівці, Донцівці, Голубівці, Чугинці та ін.) гончарна справа існувала на рівні обслуговування потреб місцевого населення [Іванов 1898: 988].

Зміна способів господарювання на селі, бурхливий розвиток промислового виробництва в середині та кінці XX століття спричинили активну нівеляцію місцевих особливостей традиційної матеріальної й духовної культури, що не могло не позначитися на лексичному складі діалектного мовлення. Значну частину номенклатурної лексики, ще актуальної наприкінці XIX й на початку XX століття для низки галузей (шевство, кравецтво, чинбарство, ковальство, колісництво, бондарство, гончарство, вуглярство, солеваріння, виготовлення поташу, дьогтю, лісосплав, ткацтво та ін.), уже втрачено, і лише окремі її фрагменти можуть бути відновлені за допомогою історичних, ономастичних, етимологічних, діалектологічних та інших спеціальних досліджень [Дзензелівський 1989: 5].

Аналізована тематична група лексики (ТГЛ) уже неодноразово ставала об'єктом лінгвістичних студій. Гончарську лексику розглянуто

в системних описах В. Бережняка (східнополіські говірки) [Бережняк 1996; Бережняк 1997]; М. Кривчанської (полтавські говірки) [Кривчанская 1954]; А. Мединського (подільські говірки) [Мединський 2006] та ін.

В етнолінгвістичному аспекті репрезентовано гончарську термінологію в розвідках С. Литвиненко, Н. Хобзей [Литвиненко 2002; Литвиненко 2003]; С. Пошивайло [Пошивайло 2014] та ін.; у лексикографічному – О. Пошивайла [Пошивайло 1993; Пошивайло 1993a] та ін.

Звернення до тематичної групи лексики, пов'язаної з традиційним народним промислом, актуальне не лише в плані заповнення інформаційних лакун у досі не вивчених ділянках лексичної системи діалектів, зокрема і східнослобожанських говірок, а й у контексті розв'язання проблеми змінності вербального боку традиційної культури на тлі змін, деактуалізації матеріальної та акціональної сторін того самого фрагмента культури, проблеми взаємозумовленості, детермінізму різних аспектів культури.

Джерелами дослідження послужили польові записи лексики народних промислів за програмою Й. Дзендзелівського, здійснені в 60 населених пунктах Східної Слобожанщини впродовж 2000 – 2010 років.

У зв'язку з архаїзацією й занепадом промислу особливого значення набуває фіксація лексики гончарства.

Метою цієї статті є опис складу й семантичної структури лексики гончарства в українських східнослобожанських говірках.

У тематичній групі лексики (ТГЛ), пов'язаній з гончарством, виділяємо такі семи: 'гончар', 'гончарний круг', 'верхня частина гончарного круга', 'нижня частина гончарного круга', 'веретено, вертикальна вісь, на якій укріплені й повертаються верхній і нижній круги', 'горно гончарне, піч для обпалювання керамічних виробів', 'обпалювати керамічний посуд у гончарному горні', 'та частина гончарного горна, де згорає паливо', 'перегородка, яка розділяє ту частину гончарного горна, де паливо, від тієї, де складається посуд для обпалювання', 'один із отворів у перегородці, через які проходить вогонь на обпалюваний посуд', 'полива, склоподібний сплав, яким покривають керамічний посуд', 'полив'яний (про посуд)'.
 Сему 'гончар (загальна назва)' репрезентовано лексемами: *гон¹ч¹ар* (зафіксовано в усіх н. п.) (фонетичний варіант *ган¹ч¹ар* побутує в одній говірці (н. п. 7), так само як і *гон¹ч¹ар*' (н. п. 46); *гор¹шен¹ік* (у н. п. 57 – *горш¹ч¹ешник*); *г¹лин:ик* (зафіксовано в н. пп. 15, 17, 19).

Сема 'гончарний круг' має такий репертуар лексем: *ста¹нок*, *круг*, *коло*, *гон¹ч¹арн¹а*, *гон¹ч¹арн¹ий круг^x*. Найуживанішим маніфестантом семи є загальноновживана лексема *ста¹нок* (28 н. п.); словосполучення *гон¹ч¹арн¹ий круг^x* зафіксовано в 15 н. п. Локально представлені репрезентанти *коло* (2 говірки), *гон¹ч¹арн¹а* (1 говірка).

Сема 'верхня частина гончарного круга' виражена номенами: *го'лоу'ка* (фонетичний варіант *го'лоф'ка* – н. п. 6); *го'ло'ва*; *ве'рх'н'ак*; *кру'г'*; *'чаш'ка*; *'ве'рх'н'а ч'ас'тина*; *'ма'хов'е ко'ле'со*; *ве'ли'кий кру'г'*. Кількість фіксацій лексем *кру'г'*, *'ч'аш'ка*, *го'ло'ва* є мінімальною – одна говірка.

Сема 'нижня частина гончарного круга' об'єднує такі маніфестанти: *сп'ід'н'ак* (у н. п. 27 зафіксовано фонетичний варіант *сп'ід'ак*); *ни'ж'н'ак* (побуває в 13 н. п.); *ма'хо'вик*; спорадично представлені лексеми *кру'ж'ало* (н. п. 41), *кру'г'* (н. п. 21), *гон'ч'ак* (н. п. 31). Двослівні номени функціонують для точного найменування денотата, указуючи на частину гончарного круга: *сп'ід'ній кру'г'*, *'ни'жн'ий кру'г'*.

Сему 'веретено, вертикальна вісь, на якій укріплені й повертаються верхні й нижні круги' репрезентовано найменуваннями: *в'іс'* (у більшості говірок регіону, у н. п. 3 зафіксовано її фонетичний варіант *ос'*); *ве'ре'те'но* (10 н. п.); *шп'ил'* (у н. п. 5 – *шп'ил'*, у н. п. 51 – *шп'ир'*); *с'п'иц'а*; *ве'р'ти'кал'на ос'*. Дублетно-синонімічний ряд утворюється лише в одній говірці (н. п. 27).

Сема 'горно гончарне, піч для обпалювання керамічних виробів' майже в половині обстежених говірок (24 н. п.) виражена лексемою *'гор'но* (у н. п. 44, 46 – *гор'но*). Деривати *'гор'ін'* (фонетичний варіант *'горе'н'* – н. п. 17), *гор'н*, *гор'нило* мають меншу функціональну активність (відповідно 5, 3 і 2 говірки). Локально представлена лексема *о'ч'аг* (2 говірки). З-поміж інших маніфестантів семи є слова, які входять до складу ТГЛ гончарства, проте значення їх розширюється. Зокрема, лексема *п'іч'* може набувати ще одного значення 'та частина гончарного горна, де згорає паливо'. У деяких населених пунктах однослівні найменування можуть замінюватися словосполученнями: *гон'ч'арне 'гор'но* (н. п. 13), *гор'н'ац'ка п'іч'ка* (н. п. 26), *гон'ч'арна п'іч'* (н. п. 14, 55).

Сема 'обпалювати керамічний посуд у гончарному горні (загальна назва)' об'єднує номени: *ви'пал'увати* (*ви'пал'уват'*); *об'пал'увати* (у н. п. 20, 30, 44 – *об'пал'уват'*, у н. п. 26 – *о'пал'увати*); *пал'ити*, *об'пал'уван':а*, *ви'пал'уван':а*; *об'жи'гати*. У деяких східнословобожанських говірках репрезентант семи замінено на віддієслівні утворення *об'пал'уван':а*, *ви'пал'уван':а*.

Сему 'та частина гончарного горна, де згорає паливо' репрезентовано такими номінативними одиницями: *п'іч'*; *п'іч'ка*; *г'руба*; *'гор'но* (у н. п. 44 – *гор'но*); *при'г'ребиш'ч'е*. Найпоширенішими репрезентантами є лексеми *п'іч'* (24 н. п.) і *г'руба* (10 н. п.). Інші маніфестанти зафіксовано спорадично.

Сема 'отвір у гончарному горні, через який завантажується посуд для обпалювання' має такий репертуар лексем: *'гор'ло*; *'гор'лоу'ка*; *гор'нило*; *в'ік'но* (у н. п. 21 – *ок'но*); *'ши'я*; *ч'і'р'ін'*. З-поміж репрезентантів семи найбільшу функційну активність має іменник *'гор'ло* (зафіксовано в 23 н. п.). Лексеми *'ши'я*; *ч'і'р'ін'*; *'гор'лоу'ка* представлені

спорадично (в одній говірці). У всіх говірках ужито по одному репрезентанту семи.

Сему 'перегородка, яка розділяє частину гончарного горна, де згорає паливо, від тієї, де складається посуд для обпалювання' у 27 говірках представлено лексемами *ч'е^lр'ін'* (фонетичні варіанти – *ч'е^rр'ін'*, *ч'ере^uн'*, *ч'і^rр'ін'*), менш поширеними є найменування *п'ідне^uбен':а* (у н. п. 5 – *п'ідне^uбін':а*), *ко^lзел*, *пе^uре^uго^lродка*, а лексеми *с'т'енка*, *ра^lч'ок*, *пе^uремич'ка*, *про^lгон* представлені локально – в одній говірці.

Сема 'один із отворів у перегородці, через які проходить вогонь, на опалюваний посуд' виражена репрезентантами: *душ^lник* (у н. п. 30, 31, 45, 54, 55 – *душни^eк*); *о^lд:ушни^eк*; *п'і^lд:ушни^eк*; *о^lд:уши^eна*; *про^lзони*; *воз^lдушник*; *дуч'ка*. Маніфестант *душ^lник* найчастіше вжито в говірках досліджуваного регіону (24 н. п.). Поширеними також є похідні з коренем *-душ-*, при творенні яких використано різні суфікси. Найуживанішим з них є суфікс *-ник*, який у східнословобожанських говірках має велику функційну активність.

Сема 'полива, склоподібний сплав, яким покривають керамічний посуд' представлена такими номінативними одиницями: *по^lлива* (фонетичні варіанти – *по^lливо*, *по^lли^eво*); *по^lлиўка*; *гла^lзур'* (у н. п. 30 – *гла^lзур'а*, у н. п. 5, 13, 57 – *гла^lзура*); *поволока*; *по^lб'ілка*; *ск^lлиста ново^lлока*. Репрезентанти семи, як бачимо, однослівні назви, мотивовані однією основою, та номен, утворений бінарним поєднанням повнозначних слів – стрижневого й залежного компонентів, яке слугує для точного найменування реалії. Останній назві властива мінімальна функційна активність – в одній говірці (н. п. 54).

Сема 'полив'яний (про посуд)' об'єднує номени, що складаються з лексеми *посуд* та прикметника, який указує на його якість: *по^lлиўяний^l посуд* (фонетичні варіанти – *по^lливаний^l*, *поли^eваний^l*, *полоўяний^l*, *поли^eўяний^l*); *лу^lжоний^l посуд* (варіанти – *лужаний^l*, *луже^uний^l*, *лу^lжан'ий^l*); *гла^lзур'аний^l посуд*; *гла^lзурний^l посуд*; *злитий^l посуд*. Дублетні назви функціонують лише в одній говірці (н. п. 45).

Отже, лексика гончарного промислу, хоч і зазнає деактуалізації, усе ж зберігається в ідіолексоні діалектоносіїв старшої генерації. Вона – свідчення високого розвитку матеріальної традиційної культури в регіоні.

Список обстежених населених пунктів

1. с. Багачка, Троїцький р-н;
2. с. Розпасіївка, Троїцький р-н;
3. с. Покровське, Троїцький р-н;
4. с. Верхня Дуванка, Сватівський р-н;
5. с. Просторе, Білокуракинський р-н;
6. с. Плахо-Петрівка, Білокуракинський р-н;
7. с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н;
8. с. Преображенне, Сватівський р-н;
9. с. Маньківка, Сватівський р-н;
10. смт Білокуракине, Білокуракинський р-н;
11. с. Гончарівка, Сватівський р-н;
12. с. Бунчуківка, Білокуракинський р-н;

13. с. Райгородка, Сватівський р-н; 14. с. Новобіла, Новопокровський р-н; 15. с. Танюшівка, Новопокровський р-н; 16. с. Соснівка, Новопокровський р-н; 17. смт Білолуцьк, Новопокровський р-н; 18. с. Красне Поле, Марківський р-н; 19. с. Кам'янка, Новопокровський р-н; 20. с. Касківка, Марківський р-н; 21. с. Донцівка, Новопокровський р-н; 22. с. Осинове, Новопокровський р-н; 23. с. Лизіне, Білокуракинський р-н; 24. смт Новопокров, Новопокровський р-н; 25. с. Новорозсош, Новопокровський р-н; 26. с. Микільськ, Міловський р-н; 27. с. Цілуйкове, Білокуракинський р-н; 28. с. Піски, Новопокровський р-н; 29. с. Кризьке, Марківський р-н; 30. с. Сичанське, Марківський р-н; 31. с. Морозівка, Міловський р-н; 32. с. Булавинівка, Новопокровський р-н; 33. с. Півнівка, Міловський р-н; 34. с. Паньківка, Білокуракинський р-н; 35. с. Бондарівка, Марківський р-н; 36. с. Бондарево, Старобільський р-н; 37. с. Петрівка, Сватівський р-н; 38. с. Мілуватка, Сватівський р-н; 39. с. Містки, Сватівський р-н; 40. с. Новомикільськ, Кременський р-н; 41. с. Голубівка, Кременський р-н; 42. с. Макіївка, Кременський р-н; 43. с. Червонопопівка, Кременський р-н; 44. с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; 45. с. Лиман, Старобільський р-н; 46. с. Литвинівка, Біловодський р-н; 47. м. Старобільськ, Старобільський р-н; 48. с. Калмиківка, Міловський р-н; 49. с. Мусіївка, Міловський р-н; 50. с. Семикозівка, Біловодський р-н; 51. с. Половинкине, Старобільський р-н; 52. смт Біловодськ, Біловодський р-н; 53. с. Шульгинка, Старобільський р-н; 54. с. Лозовівка, Старобільський р-н; 55. с. Богданівка, Біловодський р-н; 56. с. Первомайськ, Біловодський р-н; 57. с. Колядівка, Новоайдарський р-н; 58. с. Олексіївка, Новоайдарський р-н; 59. с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н; 60. с. Михайлюки, Новоайдарський р-н.

Література

Багалій 1983 – Багалій Д. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – Х., 1983; **Бережняк 1996** – Бережняк В. М. Гончарська лексика східнополіського діалекту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. М. Бережняк. – К., 1996. – 23 с.; **Бережняк 1997** – Бережняк В. М. Лексика східнополіських гончарів / В. М. Бережняк // Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової. – К. : Довіра, 1997. – С. 459 – 468; **Дзензелівський 1989** – Дзензелівський Й. О. Передмова / Й. О. Дзензелівський // Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. II. Ткацька лексика. – Братислава : Словацьке пед. вид-во в Братиславі, 1989. – С. 5 – 6; **Журнали 1911** – Журнали XXXXVI очередного Старобельского Земского собрания 1910 г. – Старобельськ, 1911; **Іванов 1898** – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / сост. В. И. Иванов. – Х., 1898. – Т. 1. – 1012 с.; **Кравченко 1983** – Кравченко В. В. „Славних прадідів великих...” / В. В. Кравченко // Багалій Д. Історія Слобідської

України. – Х., 1983. – С. 6 – 12; **Кривчанская 1954** – Кривчанская М. Ф. Лексика гончарного промысла Полтавской области : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / М. Ф. Кривчанская. – Киев, 1954. – 13 с.; **Литвиненко 2003** – Литвиненко С. Гончарство в мові і культурі / С. Литвиненко, Н. Хобзей // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 81 – 96; **Литвиненко 2002** – Литвиненко С. З гончарської лексики східнословобожанських говірок / С. Литвиненко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2002. – № 4. – С. 146 – 149; **Мединський 2006** – Мединський А. М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. М. Мединський. – К., 2006. – 20 с.; **Пошивайло 1993** – Пошивайло О. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / О. Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.; **Пошивайло 1993а** – Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / О. Пошивайло. – Опішне : Укр. народознавство, 1993. – 280 с.; **Пошивайло 2014** – Пошивайло С. Народні назви знарядь, споруд та інструментів, які використовуються у гончарному виробництві полтавщини [Електронний ресурс] / С. Пошивайло // Народознавчі зошити. – 2014. – № 3. – Режим доступу до ст. : dspace.nbuv.gov.ua.

Ніколаєнко І. О. Лексика гончарства в українських східнословобожанських говірках

У статті здійснено системний опис складу й семантичної структури гончарської лексики в українських східнословобожанських говірках, що важливо для з'ясування шляхів формування лексики давніх ремесел, зокрема гончарства. Проаналізовано тематичну групу лексики гончарства, зокрема представлено варіанти назв реалій, визначено склад, структуру й семантичне наповнення цієї ЛСГ; з'ясовано функційну активність репрезентантів.

Оскільки гончарство належить до найдавніших промислів слов'ян, звернення до цієї групи лексики актуальне не лише в плані заповнення інформаційних лакун у досі не вивчених ділянках лексичної системи діалектів, зокрема і східнословобожанських говірок, а й у контексті розв'язання проблеми змінності вербальної сторони традиційної культури на тлі змін, деактуалізації матеріального та акціонального боків того самого фрагмента культури, проблеми взаємозумовленості, детермінізму різних аспектів культури. Доведено, що, незважаючи на архаїзацію, промисел відносно добре зберігся в українських східнословобожанських говірках на рівні мовної свідомості.

Ключові слова: східнословобожанські говірки, лексика гончарства, лексема, семантична структура лексеми, тематична група лексики.

Николаенко И. А. Лексика гончарства в украинских восточнослобожанских говорах

В статье представлено системное описание состава и семантической структуры гончарской лексики в украинских восточнослобожанских говорах, что важно для выяснения путей формирования лексики древних ремесел, в частности гончарства. Проанализирована тематическая группа лексики гончарства, в частности представлены варианты названий реалий, определен состав, структура и семантическое наполнение данной ЛСГ; выяснена функциональная активность репрезентантов.

Поскольку гончарство является одним из древнейших промыслов славян, обращение к этой группе лексики актуально не только в плане заполнения информационных лагун в еще не изученных участках лексической системы диалектов, в том числе и восточнослобожанских говоров, но и в контексте решения проблемы изменчивости вербальной стороны традиционной культуры на фоне изменений, деактуализации материальной и акциональной сторон того же фрагмента культуры, проблемы взаимообусловленности, детерминизма разных сторон культуры.

Ключевые слова: восточнослобожанские говоры, лексика гончарства, лексема, семантическая структура лексемы, тематическая группа лексики.

Nikolayenko I. O. Pottery lexis in the Ukrainian's East-Slobozhanshchina dialects

The article presents a systematic description of the composition and semantic structure of pottery lexis in the Ukrainian's East-Slavic dialects. It is important for elucidating the ways of forming the lexis of ancient crafts and especially in the pottery sphere.

It has been analyzed the thematic group of the pottery lexis, in which twelve families were identified. They include the national names of tools, instruments, etc. which were used in pottery production in the East Slobozhanshchina. In particular, it was represented the variations of names' realities, composition, structure and semantic content of this lexical semantic group. It was determined the functional activity of the representatives.

It is known that pottery belongs to one of the oldest artisans of the Slavs. The investigation of this group of lexis is relevant not only in terms of filling the information gap in the lexical area of East Slobozhanshchina dialect system, which has not been studied yet. It is also necessary that in the context of solving the problem of verbal variation the sides of traditional culture on the background of current changes, deactivation of the material and the main aspects of the same fragment of culture, the problem of interdependence, and determinism of different aspects of culture.

Despite the archaisation, it is proved that the craft has been relatively well preserved in the Ukrainian's East-Slavic languages on the level of

linguistic consciousness. Consequently, it is still fixed the emphasis on the pottery lexis within current archaization and decline of the craft, which for some reason is in decline (the old cells disappear, the number of potters decreases, the range of dishes decreases, etc.).

Key words: East-Slobozhanshchina dialects, pottery lexis, lexeme, semantic structure of lexemes, thematic group of vocabulary.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2018 р.

Прийнято до друку 24.05.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Р. Л. Сердега (Харків)

УДК 811.161.2'42

МОВА ФОЛЬКЛОРУ – ДІАЛЕКТ ЧИ НАДДІАЛЕКТ?

Народнопоетичні твори постають винятково завдяки мові, без неї вони просто не існують, і послуговуються вони зазвичай простонародною, часто говірковою (діалектною) мовою, проте ця мова своєрідна, оскільки вона є жанрово диференційованою. Така особливість мови фольклору привертала увагу багатьох дослідників, які часто виводили її у своїх наукових пошуках за межі говіркової стихії та вбачали в мові фольклору феномен наддіалектності. Мета статті – розв'язати питання про співвідношення діалектних і наддіалектних елементів у мові фольклору.

Щодо питання співвідношення мови фольклору та діалектної мови у славистиці, стверджує І. Гороф'янюк, сформувався три погляди [Гороф'янюк 2013: 68]:

1. Мова фольклору – функціонально-стилістичний різновид діалекту. Цієї позиції дотримуються Л. Баранникова, В. Виноградов, І. Матвіяс. Л. Баранникова вважає, що „в основі народнопоетичної мови лежить фонетична, граматична й лексична система того діалекту, у межах якого поширений цей народнопоетичний твір” [Баранникова 1965: 165]. Стверджує й доводить, що говіркові особливості широко відображені у фольклорних творах, зокрема в текстах колядок і щедрівок, І. Матвіяс [Матвіяс 2012: 148 – 155].

2. О. Веселовський, А. Десницька, С. Єрмоленко, Й. Оссовецький та ін. зауважують, що в мові фольклору відсутні вузькодialeктні елементи. У дослідженні „Фольклор і літературна мова” С. Єрмоленко стверджує, що мова всіх типів фольклору значною мірою наддіалектна, розуміючи наддіалектність як інтегровальну одиницю, як витоки, що об'єднують носіїв усіх діалектів [Єрмоленко 1987: 11 – 12].

3. Фольклор – функціонально-стилістичний різновид діалекту, генетично однорідний з діалектно-побутовим мовленням і відмінний від останнього своєю функційною та жанровою диференціацією. Ця

відмінність сприяє появі в уснопоетичному мовленні окремих мовних елементів, властивих лише цьому різновиду мови, а також зміні валентності й дистрибуції елементів, характерних для всіх різновидів діалекту. Сумарно відмінності незначні й не дозволяють вважати мову фольклору явищем наддіалектним [Хроленко 1991: 67]. Таку думку поділяють Г. Аркушин, О. Богословська, О. Блінова, О. Хроленко та ін.

Загалом з такими спостереженнями можна погодитися, однак, нам видається, що перший і третій погляди суттєво не відрізняються один від одного – останній з них є просто уточненим варіантом першого погляду. Отже, вважаємо, що стосовно співвідношення мови фольклору та діалектного мовлення можна говорити лише про два основні погляди українських вчених на цю проблему: 1) мова фольклору – наддіалектне явище, близьке до літературної мови, таке, що сприяло її зародженню та становленню; 2) мова фольклору – це діалект, його функціонально-стилістичний різновид.

В українському мовознавстві є прибічники як першої думки, так і другої. С. Єрмоленко, проаналізувавши в монографії „Фольклор і літературна мова” (1987) погляди російських учених (В. Виноградова, О. Веселовського, А. Десницької, А. Євгенєвої, Ф. Сороколетова, Ф. Філіна) на природу фольклорної мови, стверджує, що вона „як і літературна мова, має наддіалектний характер” [Єрмоленко 1987: 22]. В. Німчук у розвідці „Діалектна стилістика” (1990) дотримується іншої думки. Він вважає, що діалектна мова має свій художній стиль, який реалізується в народній творчості, тобто мова фольклору, на думку цього вченого, є художнім стилем діалектної мови [Німчук 1990: 16].

Отже, в україністиці, та й загалом у славістиці, існують різні погляди на природу мови фольклору, яка, на думку одних учених, є діалектною, а, на думку інших, – повністю не збігається з тим чи тим територіально-мовленнєвим різновидом і є наддіалектною. Виникає цілком закономірне питання – мова фольклору діалект чи наддіалект? Спочатку спроби вирішити це питання часто були зумовлені суб’єктивними чинниками. Дослідники літературної мови вбачали в мові фольклору ознаки наддіалектності, а вчені, що вивчали говіркове мовлення, вважали її функціонально-стилістичним різновидом діалекту. Перші орієнтувалися на факт, відомий багатьом народам світу, коли мова фольклору ставала основою для формування писемних літературних мов або принаймні одним із таких компонентів, що суттєво впливав на її становлення. Прихильники думки про генетично діалектну природу народнопоетичної усної творчості свої умовиводи ґрунтували на тому факті, що анонімні автори й виконавці творів фольклору суттєво залежали в мовленнєвому плані від особливостей рідної говірки, якою вони користувалися в побуті і яку автоматично переносили на витвори усного словесного мистецтва, створюючи нові або виконуючи наявні на власний манер. Отже, дослідники проблеми зв’язків фольклору та

літературної мови вважають мову фольклору однією із форм обробленого усного наддіалектного мовлення.

Мова усної народної словесності, справді, є одним із джерел творення й розвитку літературної мови. Формування мовно-літературних норм відбувалося не без впливу високохудожніх зразків народної творчості. Однак, зауважимо, що літературна мова існує в певному часовому (історичному) й просторовому вимірі. Її норми є історично змінними. Певним же періодам розвитку літературної мови властивий неоднаковий вияв територіального субстрату, тобто тієї діалектної основи, на яку нашаровуються літературні норми. Сучасна літературна мова взаємодіє з діалектами через посередництво усного літературного мовлення, яке відображає особливості загальномовної норми в її географічній проекції. Усне літературне мовлення обов'язково передбачає наявність відповідного діалектного субстрату. С. Єрмоленко зазначає: „Оскільки літературна мова і її норми належать до історично змінних категорій, то й кваліфікація певних одиниць як діалектних так само зазнає історичних змін” [Єрмоленко 2008: 199]. У художніх текстах ХІХ ст. статус і функції діалектизмів були іншими, аніж у сучасній літературній мові, тому що мовна практика майстрів художнього слова, що жили й творили протягом зазначеного століття, закріплювала лексику діалектного походження як елемент лексичної норми літературної мови вказаного періоду. Діалектизми деякою мірою віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів говіркового мовлення чи регіональних варіантів літературної мови. Першим ступенем такої адаптації є зокрема й письмова фіксація діалектних елементів у фольклорних записах, а також у художньому дискурсі. Отже, зазначає С. Єрмоленко, надання діалектній мові писемної форми „становить певний етап входження знакових елементів діалектної мови, певної місцевої культури в загальну національну культуру і мову” [Там само].

М. Толстой, простежуючи зв'язок мови творів усної творчості з територією їх поширення, зазначав, що вся народна культура діалектна, оскільки всі її явища й форми функціонують у вигляді варіантів територіальних і діалектних з нерівним ступенем відмінності. Це знаходить своє єдине вираження у фольклорі, у якому реально побутують численні варіанти текстів [Толстой 1995: 21]. А. Євгенєва писала, що відривання фольклору від живого середовища діалекту є грубою помилкою. Мову текстів усної народної творчості необхідно вивчати у зв'язку з дослідженням говору. Такий підхід дасть можливість прослідкувати, як здійснюється процес відбору мовних засобів, процес створення найкращих зразків народної мови [Євгенєва 1939: 53 – 54]. Для О. Богословської мова фольклору – це один із функціонально-стилістичних різновидів діалекту [Богословская 1983: 149]. Відомий воронезький діалектолог В. Собіннікова розуміє під мовою фольклору „емоційно-експресивну форму діалекту”, „діалект у його образно-

естетичній функції”, „художній тип діалектної мови” [Собинникова 1969].

Зауважимо, що фольклорні твори побутують в усному мовленні й, поширюючись від одного виконавця до іншого, зазнають змін. І. Гороф'янюк зазначає: „Причинами цих змін/замін стає також говіркове мовлення, оскільки виконавці повністю залежні від особливостей своєї говірки” [Гороф'янюк 2013: 66]. Й. Оссовецький сутність своєї позиції щодо питання співвідношення мови фольклору з діалектами окреслює так: „Кожний фольклорний твір виконують на тому діалекті, яким володіє виконавець, але з великими „виходами” за межі цього діалекту” [Оссовецький 1952: 101].

Загалом думка про наддіалектність мови фольклору підтримується багатьма дослідниками, однак більшість авторів, як справедливо зазначає О. Хроленко, розуміють термін „наддіалектність” або занадто широко, або невизначено [Хроленко 2010: 100]. На його думку (і ми до недавнього часу теж схилились до цього, але не все так однозначно), розмови про наддіалектність мови фольклору є своєрідною науковою ілюзією [Там само: 105]. Фольклорний твір виконує носій певної говірки, і в ньому так чи так наявні місцеві діалектні риси. Щоправда, тексти усної народної творчості можуть виходити за межі конкретного територіально-мовленнєвого утворення, містити елементи інших діалектів і деякою мірою, завдяки включенню до їхньої структури різнорідних говіркових елементів, виконувати уніфікувальну функцію. Цей факт часто й нашттовхує дослідників на думку про наддіалектність мови фольклору, проте вона не є по суті такою. Мова фольклору, незважаючи на виходи за межі певного діалекту, усе ж таки залишається говірковою, але завдяки тому, що вона може містити діалектні елементи різних територіально-мовленнєвих утворень, її можна вважати своєрідною протоосною для літературної мови, яка вже по-справжньому є наддіалектною.

Отже, мова фольклору – це діалект чи наддіалект? Питання складне, і однозначну відповідь дати важко. Можна констатувати лише, що лінгвістика досліджує мовний матеріал у двох аспектах: по-перше, у його глибинних структурних якостях, а, по-друге, у територіальному обширі його функціонування. Ці два аспекти між собою не лише тісно пов'язані, а й часто взаємозумовлені. Як зазначає А. Поповський, дослідників цікавить питання про взаємини того, що можна назвати, з одного боку, центральним масивом певної мови, а з іншого – регіональним. Дослідник слушно застерігає від недооцінки (як це трапляється в деяких дослідженнях) того, що постає побічно, за межами центрального й що має свою вагу та значення в цілій мовній побудові [Поповський 1987: 3].

Ми говорили про два панівні погляди в українській лінгвістиці на проблему співвідношення діалектної та наддіалектної основ у мові фольклору. Однак, наприклад, у російському мовознавстві є спроби

виділити значно більше поглядів на природу мови усної народної творчості. З. Тарланов у статті „Язык русского фольклора как предмет лингвистического изучения” (1977) виділяє такі визначення російськими дослідниками мови фольклору: 1) наддіалектна мова, близька до літературної; 2) літературна форма діалекту; 3) один із функціонально-смыслових різновидів діалектного мовлення; 4) наддіалектна в минулому мова, яка поступово розчиняється в діалекті; 5) складне явище системного характеру, у якому діалектично сплавлені всі складники, тобто конкретний народний говір та діалектна мова як система усіх, відповідно, діалектних явищ і загальнонародна мова [Тарланов 1977:14]. Сам автор цієї класифікації дотримується думки, що фольклорна мова „принципово не відрізняється від мови художньої літератури” [Там само: 14]. Ми особисто все більше схилиємося до думки про те, що мова фольклору – це складне явище системного характеру, у якому поєднуються інколи і конкретний народний говір, і діалектна мова загалом як система усіх різнорівневих говіркових явищ, і елементи мови загальнонародної, а в деяких жанрах фольклору маємо не тільки суто уснонародні поетичні, а й книжні елементи. Різні жанри фольклору поставали кожен у свій час, а історична доба поставання твору усної народної словесності, його місцева (вужькорегіональна) чи навпаки загальнонаціональна (всеукраїнська) основа, значущість для широкого українського загалу чи лише для жителів певної його територіально-мовленнєвої частини й тогочасний стан розвитку загальнонародної мови – усе це, звичайно, накладало відбиток на той чи той фольклорний текст.

Більшість збирачів фольклору вважали його мову генетично діалектною. Неминучість її територіальної диференціації дослідники виводили з положення, що будь-який фольклорний твір виконують на тому чи тому діалекті, який використовують співаки та й мовці загалом у повсякденному житті [Праведников 2009]. Проте різні типи текстів усної народної творчості мають неоднаковий ступінь відображення діалектних і наддіалектних елементів. Така територіальна неоднорідність мовних засобів усної народної творчості зацікавила фахівців ще на етапі зародження фольклористики. П. Житецький звернув увагу на особливості українських народних дум, які, з одного боку, народні за втіленим у них світоглядом і вживаною мовою, а з іншого, книжні за особливим складом думки та способами її розвитку й вираження, а Ф. Колесса писав, що поетичні твори, втиснуті в сталу віршову форму, мають більшу консервативність, сильніше врастають в місцевий ґрунт та найдовше зберігають архаїчні (давні) ознаки у змісті й вислові. Фольклорні жанри мають неоднаковий ступінь поширеності в різних місцевостях України, наприклад, В. Гнатюк відзначав популярність коломийок у Галичині [Гнатюк 1981: 69]. Час виникнення цього жанру невідомий. Але, очевидно, його назва вказує на місце фіксування: місто Коломия Івано-Франківської області (Гуцульщина). Загалом коломийки були історично популярними в поляків, українців та

євреїв. На північному сході Словенії є танець, який має назву *kalamajka*. Залишаючись на перших порах місцевим, танець набув особливої популярності в міського населення прилеглих областей у середині ХІХ ст. В. Гнатюк відзначив також, що є пісні, які стають надбанням цілого народу, їх співають на всій етнографічній території, вони навіть знаходять відгомін у сусідів, а є місцеві пісні, які мають інтерес лише для однієї чи кількох областей і непридатні для всієї україномовної території, бо лишаються для значної частини населення незрозумілими й неактуальними [Там само: 71], наприклад, гагілки чи гаївки – це пісні весняного циклу, веснянки, поширені в Західній Україні; народні оповідання про опришків властиві для Закарпаття, бо саме в цьому регіоні були поширені відповідні повстанські рухи селян.

Цінними щодо проблеми різного ступеню відображення діалектних і наддіалектних елементів у творах фольклору є й спостереження Ф. Колесси. Народний співець, на думку цього вченого, намагається піднести свій вислів „до висоти оспівуваного предмету, доспособити його до виразу небуденних почувань – промовляти вищем стилем (способом), наблизитися подекуди навіть до книжної мови” [Колесса 1938: 28]. Через таке намагання невідомого народного автора мова пісень відрізняється від розмовно-побутового мовлення, не збігається з ним в усіх властивих йому рисах. Крім того, слід зважати на те, що „старші” пісні можуть суттєво розходитися в мовному плані з піснями новішими (побутовими, танковими, жартівливими). Пісенні новотвори з малим районом поширення й місцевим забарвленням не досягають того рівня, що „старші” пісні, які відомі на всьому просторі української етнографічної території та відзначені високорозвиненою й багатою образною мовою. Таку мову можна фактично вважати спільною для різних діалектів, наприклад, цілком сприйнятливою для вихідців з різних куточків України є мова обрядової пісні „Благослови мати”: „*Благослови, мати, / Весну закликати! Весну закликати, / Зиму проводжати !..*” [Перлини української народної пісні 1991: 9] або козацької пісні „Козака несуть”: „*Козака несуть, / І коня ведуть, / Кінь головоньку клонить. / А за ним, за ним / Його дівчина / Білі рученьки ломить. / Ой ломи, ломи / Білі рученьки / До єдиного пальця! / А не знайдеш ти, / Та дівчинонько, / Над козака коханця!*” [Перлини української народної пісні 1991: 76].

Щодо новіших пісень (жартівливих та ін.) відзначимо, що вони можуть містити у своїй структурі значну кількість місцевих територіально-мовленнєвих елементів. На підтвердження цього наведемо деякі приклади з жартівливих пісень: „*Через твої чорні очі / Не спав же я сеї ночі*” (пісня „Гандзю, Гандзю кучерява!”) [Жартівливі пісні 1967: 534]; „*А там долов, а там долов, / Там дале, там дале, / Танцювала млинаречка / З млинарем, з млинарем. / А то за што, а то про што? / Же добре сї меле, / Іде мірка за мішечком / На штири каменє. / Посіяла, посіяла / На долині лєну, / Дала би-м ся полюбити, / Кед би-м мала кему. / Бо старого не є дома, А молодий в месце, / А учнятко-небожатко*

/ Не їмє єще” (пісня „А там долов, а там долов”); „Така у ня жона красна, / Як на небі звїзда ясна”, „Бїда менї з краснов жонов, / Хлопці ламлють коли за мнов...” (пісня „Така у ня жона красна”) [Там само: 535]; „– Ой повідж ми, Гандзуненько, що в тебе за гостї? / – Соловій із Кракова, єго брат із Львова, / А Тромбачок-неборачок відти й від Сам бора” (пісня „А в нашої Гандзуненьки хата на помостї”) [Жартівливі пісні 1967: 556]; „Недавно-м ся оженив, та ще року нема, / Жїнка ми ся розболїла, попа дома нема” (пісня „Недавно-м ся оженив, лиш другї м’ясниці”) [Там само]; „Кликала мї молодичка до хати, до хати, / Та вна мене помїнила подарунок дати. / Ой я прийшов до хати та на приспї сиджу, / Бо я того подарунка від неї не виджу. / Вийшов з хати чоловік та мї бучком упїк, / Такий ми дав подарунок, що я ледве утік. / Ой тікав я, ой тікав я з горба на долину, / Та вловив я дїдьче ребро на божу ворину” (пісня „Кликала мї молодичка до хати, до хати”) [Там само: 564]; „А ти їден, а я другий, а то наша воля...”, „Лучче б менї було їсти картоплю без солї, Нїж в чужої молодїці пироги на столї” (пісня „А ти їден, а я другий, а то наша воля...”) [Там само: 570]; пісня „Ой сарака Унгурян” [Там само: 574]; „Зустрїв кума, тринди, ринди, там, де чайна: / З тебе, куме, могорич – кума файна”, „У вївторок, тринди, ринди, люди бачать, / Куми вулицю метуть, гурко плачуть” (пісня „Йшов Микола, тринди, ринди, в понедїлок”) [Там само: 693].

Загалом же в мові народних пісень використовують традиційні звороти та сталі словесні формули, що деякою мірою згладжують індивідуально-авторські й місцеві територіально-мовленнєві риси. Типізація переходить на зміст: типові ситуації, діалоги, дійові особи, усталені словесні формули – усе це становить закріплений традицією мистецький канон. Народний співець (анонімний автор) складає пісні, орієнтуючись на традицію, й імпровізує, отже, за готовими зразками. Усна ж традиція, послуговуючись сталим мистецько-художнім каноном, має тенденцію стирати з фольклорного твору все індивідуальне, пов’язане з часовими та просторовими межами, залишати й розвивати найзагальніші типові риси, які найкраще з-поміж співіснуючих передають загальнолюдські настрої, спільні для різних соціальних груп людей, територій, на яких вони проживають, різних періодів життя певного народу тощо. Загалом же, за винятком, звичайно, деяких жанрів і специфічно місцевих уснопоетичних витворів, кількість діалектизмів у народнопісенних творах є незначною. Якщо й трапляються в таких фольклорних текстах діалектні риси, то вони переважно є фонетичними чи акцентуаційними (відрізняються наголошуванням слів чи їх словоформ). Щоправда, різні виконавці, записувачі народних творів часто наближали тексти фольклору до норм літературної мови, ігноруючи при цьому ті діалектні риси, що функціонували в їхній структурі. Творчу обробку фольклорних текстів здійснювали А. Голентюк, М. Лисенко, С. Тобілевич та ін. Зауважимо також, що з часом, коли викристалізуються літературна мова та її норми, на мову

народної поезії починає впливати літературно-мовна традиція, але не слід забувати, що на етапах становлення літературної мови народнорозмовна стихія суттєво впливала на неї, лишаючи в літературно-мовній традиції глибокі сліди й закладаючи фактично її фундамент. Діалектні слова продовжують використовувати у фольклорі. Проникають вони й у мову художньої літератури, зокрема й сучасної, а з неї потрапляють і до літературної мови. Це стосується насамперед слів на позначення реалій певної етнічної території, наприклад, разом з поняттями *полонина*, *трембіта* в літературну мову прийшли й відповідні слова. Однак, зрозуміло, не всі діалектизми – назви реалій, уживані професійним письменником чи гіпотетичним автором фольклорного твору, його виконавцем чи оповідачем, можуть стати загальноживаними. Явище впливу літературно-книжної традиції на мову творів усної народної словесності свого часу відзначив ще П. Житецький, який писав про це так: „В мові та поетичному стилі українських дум постає книжний лад, що свідчить про не пропащу без сліду для народної свідомості літературну діяльність українських письменників” [Житецький 1893: 4]. Процес „олітературення” народнопоетичної мови був уже властивий творам ХІХ століття. У ХХ – ХХІ столітті, у період масового поширення мовних норм, він ще більше активізувався, а це, зрозуміло, позначилося й на зменшенні регіональних особливостей фольклорних творів, що, своєю чергою, також сприяло виробленню наддіалектних ознак народнописенної й прозової народної мови, наприклад, М. Зінчук зібрав та упорядкував збірку „Українські народні казки” (2003 – 2012 рр.) у 40 томах, яка вміщує казки з різних регіонів України (Бойківщини, Буковини, Волині, Галичини, Гуцульщини, Закарпаття, Наддніпрянщини, Поділля, Покуття, Полтавщини, степової Кіровоградщини, Чернігівщини). Упорядник прагнув максимально наблизити мову казок до літературної. Щоправда, найхарактерніші діалектизми, подекуди й найвиразніші говіркові синтаксичні конструкції, укладач подає наприкінці кожного тому. Крім того, діалект і мова фольклору виконують різні функції: діалект – переважно комунікативну, а фольклор – естетичну.

Фольклорні твори, завдяки наявності в них різнорівневих говіркових елементів, мають евристичну цінність для пізнання діалектної мови. Різноманітні фольклорні матеріали можуть стати діалектологів у великій пригоді, а в деяких випадках, як стверджує С. Бевзенко, вони є чи не єдиними свідченнями про українську діалектну мову певних місцевостей свого часу. Крім того, під час дослідження окремих мовних рівнів (лексики, фразеології, а частково граматики й навіть фонетики) фольклорні матеріали також можуть бути доволі надійним джерелом, особливо якщо вони коригуватимуться власне діалектологічними даними. Останнє найбільшою мірою стосується пісень, які в багатьох випадках переносяться з однієї місцевості в іншу з затриманням діалектних особливостей, що можуть бути й не властивими тій

місцевості, де ця пісня заново побутує [Бевзенко 1980: 20 – 21]. Але якщо говорити про інші, не пісенні жанри, особливо прозові, наприклад, казки, де заміна якогось із компонентів місцевими реаліями чи навіть вставка значних текстових шматків у твір усної народної творчості носієм певної говірки, на територію якої був перенесений той чи той фольклорний текст, не впливає на його ритміку, і він доволі легко може змінити свій первинний вигляд, то варто тоді зазначити, що такі твори усної народної творчості не становлять надійного джерела для вивчення діалектної мови. Хоча зауважимо, що існують прозові тексти, наприклад, казки, легенди та ін., які зберігають виразну місцеву основу, залишаючись більше твором регіональним, аніж загальнонародним, але й місцева казка чи інший прозовий народний твір згодом може піддатися певній літературномовній обробці, ставши після цього явищем ширшого масштабу – загальнонаціонального, або при перенесенні з однієї території на іншу набути діалектних рис, не властивих тому мовленнєвому ареалу, де певний фольклорний текст зародився чи виник уперше. Проте деякі казки, легенди все одно так чи так зберігають свою первинну територіальну основу, на яку можуть указувати не тільки суто мовні факти (лексичні й семантичні діалектизми, фонетичні й морфологічні ознаки, типові синтаксичні конструкції), але й змістові (сюжетні) елементи (місце дії, персонажі та ін.), наприклад, у народній легенді про захоплення в полон трьох братів песиголовцем маємо кілька вказівок на первинну регіональну приналежність: по-перше, песиголовці є дійовими персонажами переважно у фольклорних текстах, зафіксованих на території Карпат, а по-друге, місце дії – полонина – теж указує на цей регіон України. Чи візьмімо казки „Як владика пас гуцулових свиней” і „Як бідняк був кумом у газди” [Соціально-побутова казка 1987]. І в першій, і в другій казці вказівка на територіальну приналежність міститься вже в самих тільки назвах. Гуцул – представник однієї з етнічних груп українців, житель Карпат. Газда – господар, заможний селянин (діалектизм, який указує на південно-західну територіально-мовленнєву основу). У казці „Як владика пас гуцулових свиней” маємо ще такі територіальні ознаки, що вказують на регіон українських Карпат: *цісар* – таким титулом називають переважно імператора Австро-Угорщини, а відповідна місцевість у певний часовий період входила до складу цієї імперії, *преціж* – ‘адже, все-таки’ (лексичний діалектизм, властивий мовленню південно-західного ареалу), *се* – вказівний займенник це, *шанець* – ‘рівчак’ (семантичний діалектизм), *фаланда* – ‘фелон, верхнє вбрання священика, яке вдягають під час богослужіння’, *видіти* – ‘бачити’ (лексичний діалектизм). Казка „Як бідняк був кумом у газди” містить такі територіальні мовленнєві елементи: *газдиня* – ‘господиня’, *бесаги* – ‘подвійна торба через плече’, *заходи* – ‘заходь’ (морфологічний діалектизм), *токан* – ‘хлібний продукт з кукурудзяного борошна’, *бринза* – ‘найпопулярніший сорт сиру в

Карпатах, що виготовляють переважно з овечого чи козячого молока' (діалектне слово, яке на сьогодні ввійшло до складу літературної мови).

Виходячи з прийнятого розуміння діалекту як відгалуження від загальнонародної мови, на якому говорить частина нації, народності або племені, пов'язана територіальною, соціальною чи професійною спільністю, народну поезію, за винятком деяких суто місцевих фольклорних витворів, наприклад, коломийок та ін., не можна віднести до суто діалектних текстів. Цілком очевидно, що текст усної народної словесності завжди виникає на певній території, однак згодом він може поширитися в інших регіонах, утрачаючи при цьому свою первинну територіальну закріпленість. У народній українській поезії можуть співіснувати й діалектні явища, властиві різним територіально-мовленнєвим утворенням України. Що ж до кількості діалектизмів у тих народних піснях, що набули значного поширення в усіх регіонах країни, то вона порівняно невелика, і діалектні слова, наявні в них, як і в художньому мовленні, можуть виконувати певні стилістичні функції. Крім того, з поширенням писемності на творах фольклору все більше позначається тенденція орієнтації авторів і виконавців, а також збирачів уснонародних текстів, на норми літературної мови. Очевидно, з огляду на цю тенденцію, кількість діалектних одиниць в усних, особливо в опублікованих текстах, дедалі зменшується. Говіркове й фольклорне мовлення, крім того, як уже було зазначено, мають різне функціональне призначення.

Отже, мова фольклору, будучи генетично діалектною, здатна виходити за межі певного діалекту, це зумовлено тим, що вона може містити говіркові елементи різних територіально-мовленнєвих утворень. Завдяки сталим словесним формулам та образам діалектні відмінності фольклорних текстів ніби згладжуються, але це не означає, що вони зникають зовсім, оскільки експансія діалекту до фольклорної мови здійснюється неоднаковою мірою на різних мовних рівнях і в різних фольклорних жанрах [Никитина 1982: 423].

Зважаючи на викладене, зауважимо, що мова фольклору не є цілком позбавленою діалектних рис, але широкі можливості для виходу за межі певного територіально-мовленнєвого утворення дають підстави вважати її своєрідною протооснотою для літературної мови, яка вже по-справжньому є наддіалектною.

Література

Баранникова 1965 – Баранникова Л. И. К вопросу о функционально-стилевых различиях в диалектной речи / Л. И. Баранникова // Вопросы стилистики. – Саратов, 1965. – Вып. 2. – С. 145 – 167; **Бевзенко 1980** – Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.; **Богословская 1983** – Богословская О. И. Язык фольклора как функционально-стилистическая категория / О. И. Богословская // Структура лингвостилистики и её

основные категории. – Пермь, 1983. – С. 147 – 153; **Гнатюк 1981** – Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість : на 110-річчя народження 1871 – 1981 / Володимир Гнатюк ; упоряд. Б. Романенчук. – Нью Йорк, 1981. – Записки НТШ. Т. 201 – 288 с.; **Гороф'янюк 2013** – Гороф'янюк І. Зі спостережень над фольклорними текстами як джерелом вивчення діалектного мовлення подолян / Інна Гороф'янюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи: зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. № 15. – С. 66 – 74; **Жартівливі пісні 1967** – Жартівливі пісні. Родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1967. – 800 с.; **Житецкий 1893** – Житецкий П. И. Мысли о народных малорусских думах / П. И. Житецкий. – К. : Изд. ред. журн. „Киев. Старина” : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. – 249 с.; **Евгеньева 1939** – Евгеньева А. П. О языке фольклора / А. П. Евгеньева // Рус. яз. в шк. – 1939. – № 4. – С. 52 – 56; **Єрмоленко 2008** – Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози / С. Я. Єрмоленко // Українознавство: наук.-попул., суспіл.-політ., культ.-мистец. журн. – 2008. – Ч. 1. – С. 198 – 205.; **Єрмоленко 1987** – Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.; **Колесса 1938** – Колесса Ф. Українська усна словесність / Філярет Колесса. – Л. : Накладом фонду „Учітеся, брати мої”, 1938. – Ч. 1 – 4. – 645 с.; **Матвіяс 2012** – Матвіяс І. Мова українських колядок і щедрівок / І. Матвіяс // Культура слова. – 2012. – Вип. 75. – С. 148 – 155; **Никитина 1982** – Никитина С. Е. Устная народная культура как лингвистический объект / С. Е. Никитина // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1982. – Т. 41. – № 5. – С. 420 – 429; **Німчук 1990** – Німчук В. В. Діалектна стилістика / В. В. Німчук // Стилiстика української мови: зб. наук. пр. – К., 1990. – С. 12 – 18; **Оссовецкий 1952** – Оссовецкий И. А. Об изучении языка русского фольклора / И. А. Оссовецкий // Вопр. языкознания. – 1952. – № 3. – С. 93 – 112; **Перлини української народної пісні 1991** – Перлини української народної пісні : пісенник / упоряд. М. М. Гордійчук. – К. : Муз. Україна, 1991. – 383 с.; **Поповський 1987** – Поповський А. М. Мова фольклору та художньої літератури Південної України ХІХ – початку ХХ століття : навч. посіб. / А. М. Поповський. – Д. : Вид-во Дніпропетровськ. ун-ту, 1987. – 84 с.; **Праведников 2009** – Праведников С. П. Формирование фольклорных диалектов / С. П. Праведников // Учен. зап. Курск. гос. ун-та. Сер. : Филол. науки. – Курск, 2009. – № 2 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scientific-notes.ru>; **Собинникова 1969** – Собинникова В. И. Конструкция с однородными членами, лексическим тождеством и параллелизмом в народных говорах / В. И. Собинникова. – Воронеж : ВГУ, 1969. – 101 с.; **Соціально-побутова казка 1987** – Соціально-побутова казка / упоряд. О. Бріцина. – К. : Дніпро, 1987. – 282 с.; **Тарланов 1977** – Тарланов З. К. Язык русского фольклора как

предмет лингвистического изучения / З. К. Тарланов // Язык жанров русского фольклора. – Петрозаводск : Изд-во ПГУ, 1977. – С. 3 – 15; Толстой 1995 – Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистики / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.; Хроленко 2010 – Хроленко А. Т. Введение в лингвофольклористику : учеб. пособие / А. Т. Хроленко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 192 с.; Хроленко 1991 – Хроленко А. Т. Наддиалектен ли язык русского фольклора? / А. Т. Хроленко // Фольклор в современном мире: аспекты и пути исследования. – М., 1991. – С. 59 – 69.

Сердега Р. Л. Мова фольклору – діалект чи наддіалект?

Народнопоетичні твори постають винятково завдяки мові, без неї вони просто не існують, і послуговуються вони зазвичай простонародною, часто говірковою (діалектною) мовою, проте ця мова своєрідна, оскільки вона є жанрово диференційованою. Така особливість мови фольклору привертала увагу багатьох дослідників, які часто виводили її у своїх наукових пошуках за межі говіркової стихії та вбачали в мові фольклору феномен наддіалектності. У статті автор розв'язує питання про співвідношення діалектних і наддіалектних елементів у мові фольклору. Мова фольклору, будучи генетично діалектною, здатна виходити за межі певного діалекту, це відбувається завдяки тому, що вона може містити говіркові елементи різних територіально-мовленнєвих утворень. Завдяки сталим словесним формулам та образам діалектні відмінності фольклорних текстів ніби згладжуються, але це не означає, що вони зникають зовсім, оскільки експансія діалекту до фольклорної мови здійснюється неоднаковою мірою на різних мовних рівнях і в різних фольклорних жанрах. Зроблено висновок, що мова фольклору не є цілком позбавленою діалектних рис, але широкі можливості для виходу за межі певного територіально-мовленнєвого утворення дають підстави вважати її своєрідною протоосною для літературної мови, яка вже по-справжньому є наддіалектною.

Ключові слова: мова фольклору, діалект, наддіалект, діалектна мова, наддіалектність, фольклорний текст.

Сердега Р. Л. Язык фольклора – диалект или наддиалект?

Народнопоэтические произведения возникают исключительно благодаря языку, без него они просто не существуют. Тексты фольклора используют, как правило, простонародный (диалектный) язык. Однако этот язык своеобразный, поскольку он имеет жанровую дифференциацию. Такая особенность языка фольклора привлекала внимание многих исследователей, которые часто выводили его в своих научных поисках за пределы диалектной стихии и видели в нем феномен наддиалектности. В статье решается вопрос соотношения диалектных и наддиалектных элементов в языке фольклора. Язык фольклора, будучи

генетически диалектным, способен выходить за пределы того или иного диалекта, это происходит благодаря тому, что он вбирает в себя диалектные элементы различных территориально-языковых образований. Благодаря устойчивым словесным формулам и типичным образам диалектные особенности и различия фольклорных текстов сглаживаются, становятся малозаметными, но полностью не исчезают, поскольку экспансия диалекта в фольклорную речь осуществляется неодинаково на разных языковых уровнях и в разнообразных жанрах фольклора. Сделан вывод, что язык фольклора полностью не избавлен от диалектных особенностей, но широкие возможности для выхода за пределы определённого территориально-языкового образования дают основания считать его своеобразной протоосновой для литературного языка, который уже действительно является наддиалектным.

Ключові слова: язык фольклора, диалект, наддиалект, диалектный язык, наддиалектность, фольклорный текст.

Serdega R. L. Is the Language of Folklore a Dialect or an Overdialect?

Among the main factors influencing the development of individual ethnic communities, scientists identify the language as a factor closely related to geographical location, history and ethnography, nature. From this point of view, scientists treat speech as a semiotic system that fixes all knowledge and ideas of the people, changes that occur in the process of its formation and formation. Language is a means by which oral folklore is created and is functioning. Folklore works arise exclusively through language. Without it, they simply do not exist. Texts of folklore use, as a rule, common (dialect) language. However, this language is peculiar. It is genre-differentiated. This feature of the language of folklore attracted the attention of many researchers. Scientists in their scientific searches often deduced the language of folklore far beyond the dialectal element. They saw it as a phenomenon of overdialecticity. The aim of the article is to solve the problem of the correlation of dialectal and overdialectic elements in the language of folklore. The language of folklore is inherently genetically dialectal. It is able to go beyond this or that dialect. How can this ability be explained? The language of folklore can combine the dialect elements of various regional linguistic formations. Stable verbal formulas and typical images smooth out the dialectal features and differences of folklore texts. Dialect features become less noticeable. Completely it does not disappear. The expansion (penetration) of a dialect into folklore speech occurs (unevenly) at different linguistic levels and in various genres of folklore. We believe that the language of folklore is not completely rid of dialectal features. Dialectal features can be present at different levels of its language system. At the same time, the language of folklore is endowed with ample opportunities to go beyond a certain territorial and linguistic education. These possibilities of the language of folklore give us reason to consider it a kind of proto-base for the literary language. It is indeed a overdialect.

Key words: language of folklore, dialect, overdialect, dialectal language, overdialecticity, folklore text.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2018 р.

Прийнято до друку 07.04.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Николаєнко І. О.

О. І. Чаган (Львів)

УДК 811.161.2'282.2

**АРХАЇЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ
ТРАДИЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГО БУДІВНИЦТВА
БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК**

Діалектна лексика – це структурний рівень мови, який найбільш гнучко реагує на зміни порівняно з іншими мовними рівнями. Динамічні процеси, що відбуваються в лексиці, є результатом впливу не тільки внутрішньомовних чинників, а й позамовних. Особливо активно ці процеси відбуваються в лексиці, яка відображає матеріальну культуру мовців, зокрема в лексиці традиційного сільського будівництва, і зумовлені модернізацією технологій будівництва та зникненням деяких предметів, пов'язаних з будівництвом. Позамовні чинники є визначальними в архаїзації лексичних одиниць тематичної групи лексики.

Дослідження архаїзації лексики дає змогу простежити зміни в лексичному складі говору, тому це питання є актуальним. Зокрема архаїчні назви одягу в східнослов'янських говірках досліджувала Л. Лисиченко [Лисиченко 1971], архаїчній лексиці Чернігівщини присвячено наукову розвідку А. Майбороди [Майборода 1983], семантичні архаїзми в українських говорах вивчала М. Жуйкова [Жуйкова 2001], архаїчну лексику українських діалектів Закарпаття – О. Іліаді [Іліаді 2011], архаїзми та інновації в середньонадніпрянських говірках досліджувала Г. Мартинова [Мартинова 2016]. Вивчаючи зміни в діалектній лексиці, на архаїчні процеси, що відбуваються в ній, звертають увагу Г. Гримашевич [Гримашевич 2012], Д. Ігнатенко [Ігнатенко 2014]. У наукових студіях Н. Хібеби представлено архаїзацію весільної лексики бойківських говірок [Хібеба 2015], а О. Пискач розглядає архаїзацію лексики с. Торунь Міжгірського району Закарпатської області [Пискач 2008], яка, на думку багатьох учених, належить до східнобойківських говірок [Николаєв, Толстая 2001: 5].

Джерелом дослідження стали тексти про будівельну лексику бойківських говірок, записані під час експедицій на Бойківщину у 2016 – 2017 рр. і лексикографічні праці із зазначеного терену.

Досліджуючи лексику традиційного будівництва аналізованих говірок, фіксуємо чималу кількість слів, що архаїзується. Натомість

з'являються нові назви, що пов'язано з нововведеннями в будівництві. Тому мета цієї розвідки – простежити стан збереження та процеси архаїзації будівельної лексики з огляду на функціонування її одиниць на сучасному етапі, з'ясувати чинники, що їх зумовлюють.

Розвиток і вдосконалення технологій будівництва, різноманітні зміни призводять до архаїзації лексики традиційного будівництва. У досліджуваних говірках відходять на периферію функціонування назви деяких будівельних інструментів (*барт*, *плен'кач*, *г'ран'с'ка со'к'ура*, *тес'лиц'а*, *т'рачка*), частин будівель (*лаў'к'и*, *на'т'ік*), приміщень для птиці (*потац*), будівельних професій (*гран*, *коми'нар'*).

Тесло з широким вістря́м і коротким кривим держакон у бойківських говірках має назви *барт* (Бтл, Зкц, Кмнк, Лбх Т.), *бар'дыга* (Хщв, Кмнк), *'барда* (Кмнк). У загальнонародній мові відомі лексеми *ба́рда* 'сокира, тесак' [СУМ: I, 105], *ба́ртка* 'маленька сокира' [СУМ: I, 108]; окрім бойківських говірок, словотвірні варіанти слова засвідчені в інших говорах української мови: наддністр. *ба́рда* 'сокира для тесання' (Шило 2008: 49), закарп. *ба́ртка* 'мала гостра сокира' [Піпаш, Галас 2005: 11], бук. *ба́ртка* 'маленька сокира' [СБГ: 25]. Зазначимо, що в Словнику за ред. Б. Грінченка лексемі *ба́ртка* подано зі значенням 'верхня частина топирця, що має форму сокири' [Грінченко: I, 31]. Етимологи вважають лексему запозиченою зі східнороманських та угорської мов і пов'язують з двн. *bart* 'борода' [ЕСУМ: I, 141]. У сучасних говірках фіксуємо ці назви в мовленні носіїв старшого покоління, оскільки такий інструмент більше не використовують в будівництві, хоча він ще зберігається в деяких будівельників.

На позначення тесла з широким вістря́м і прямим держакон у досліджуваних говірках фіксуємо синоніми: *план'кач* (Грбн, Клн, Зкц), *плен'кач* (Хщн, Крк, Лбх С.) і *г'ранс'ка со'к'ура* (Хщн), *г'ран'ц'ка со'к'ура* (Хтр). Лексема *плен'кач* має затемнену мотивацію, припускаємо, може бути пов'язана зі словом *плоский*, що пов'язано з плоскою формою інструмента. Імовірно, може бути спорідненим з лит. *plónas* 'тонкий' [Фасмер: III, 273] через тонку форму леза. З ідентичною семантикою назва *план'кач* відома гуцульським говіркам [Піпаш, Галас 2005: 142]. Назва *гранс'ка со'к'ура*, припускаємо, має асоціативний зв'язок із словом *грань* 'лінія поділу, межа, ребро' [ЕСУМ: I, 585], оскільки інструмент призначений для вирівнювання країв дерев'яних колод. У гуцульських говірках зафіксовано слово *гранчіти* зі значенням 'обрізувати, стругати' [Піпаш, Галас 2005: 39].

Із семантикою 'сокира для тесання дерева з лезом, розташованим перпендикулярно до топорища' фіксуємо похідні утворення від дієслова *тесати* [ЕСУМ 5: 560]: *тес'лиц'а* (Опр), *тис'лиц'а* (Крк). Варіанти лексеми поширені в інших говорах української мови: гуц. *тесліця* 'вид сокири з лезом, розташованим перпендикулярно до топорища' [ГГ 1997: 184], наддністр. *тесліці* 'закривлене долото для виготовлення корита' [Шило 2008: 253], зх.поліс. *тесліця* 'спеціальна сокира для виготовлення

корита' [Аркушин: II, 197].

У досліджуваних говірках стають рідковживаними лексеми *т'рачка* (Брк), *т'рач'ка* (Зкц), *д'рачка* (Опр, Лбх С.), *д'рач'ка* (Хщн, Грбн), що називають пилу з простими зубами, яка має звужену з одного кінця основу і два дерев'яні держакі. В інших говірках засвідчено слова з подібним значенням: лемк. *трач* 'пилорама', *трачка* 'мала за розміром пилорама' [Пиртей 2004: 391], наддністр. *трач*, *тра́чка пилá* 'пила для розпилювання колод на дошки' [Шило 2008: 255], гуц. *тра́чька* 'лісопильня', 'пристрій, на якому розпилюють вручну колоди на дошки' [ГГ 1997: 188], бук. *трач* 'пилка для двох', 'пила', *тра́чівка* 'поздовжна пила' [СБГ 2005: 550, 551]. Етимологи вказують на польське походження лексеми [ЕСУМ: V, 525].

Зміни в традиціях будівництва мотивують поступову втрату частоти вживання назв на позначення дерев'яного помосту вздовж хати: *лаўка* (Жкт, Ісі, Ксв, Мшн, Лпш Т., Лсц, Мтв, Плв, Псп, Хщв, Шдц, Лбх С.), *лаў'к'и* (Зкц, Опр, Лбх С.), *лаў'к'ы* (Жкт, Крк), *лавич'к'и* (Сглт). Назви пам'ятають говірконосії старшого віку, оскільки зазначена частина конструкції будинку відсутня в сучасних сільських будинках. Зі схожим значенням засвідчено слово *лавиця* 'дошка, покладена на призьбу' в гуцульських говірках [ГГ 1997: 108]; пор. також: 'дошка на стояках, на яку сідають', 'кладка через річку' [Пиртей 2004: 182; Аркушин: I, 275; Мартинова 2016: 59], 'учнівська парта' [СБГ 2005: 248; Пиртей 2004: 182]. Однак зберігається вживання лексеми, як і в літературній мові, на позначення дошки на стояках, на яку сідають. Лексема має праслов'янські корені [ЕСУМ: III, 176].

Архаїчною є бойківська лексема *на'т'ік*, що позначає утрамбовану, помазану глиною землю в хаті (Хщн). У західноволинських говірках засвідчено назви *тик* (*ток*) з ідентичним значенням [Євтушок 1993: к. 33]. Лексема *на'т'ік*, імовірно, утворена шляхом метафоричного перенесення за схожістю префіксальним способом від назви *тік* 'утоптане місце для молотьби' [ЕСУМ: V, 557].

Утрачає активність уживання також назва *'потач* 'місце під піччю для курей' (Брк, Зкц) у зв'язку зі зникненням реалії. Етимологи виводять слово від псл. *рѣтъка* 'пташка' [ЕСУМ: VI, 229]; пор.: гуц. *пóте*, *пóтетко* 'пташеня; курча' [ГГ 1997: 155 – 156]. Мотивацією для номінації, очевидно, є назва тварин, яких там утримують.

До пасивного фонду будівельної лексики належить назва *гран* 'тесляр' (Бтл, Плв, Тхк), що пов'язано зі зникненням потреби в цій професії. Припускаємо, що мотивацією для утворення назви є інструмент *гранс'ка со'к'ира*, яким працювали фахівці.

Зниження частоти вживання діалектних одиниць також пов'язано з впливом літературної мови. Зокрема до пасивного словника входить поширена раніше в бойківських говірках лексема *'мурник*, що називає фахівця, який мурує піч (Глц Ск., Грбн, Крк, Лбх С., Опр, Хтр). Натомість її замінює літературна назва *п'іч'ник* [СУМ: VI, 552]. Слово

¹мурник, очевидно, утворене від запозиченого з німецької мови через польське посередництво дієслова *мурувати* ‘муляр’ [ЕСУМ: III, 535].

У досліджуваних говірках фіксуємо лексему ¹хижа (Зкц), ¹х’ижа (Сглт), ¹хыж’а (Брк, Крк, Лмн) на позначення сільського одноповерхового будинку (загальна назва) й кімнати в такому будинку. Таке саме значення фіксують діалектні словники [Сабадош 2008: 403; Дзензелівський 1958: к. 15; Пиртей 2004: 416; Аркушин: II, 227].

Немає одностайної думки щодо походження слова ¹хижа: деякі етимологи вважають його давнім праслов’янським запозиченням з германських мов, інші висловлюють думку про генетично незалежне індоєвропейське походження праслов’янської та північно-германської назв [ЕСУМ: VI, 172]. У сучасних бойківських говірках лексема ¹хижа на позначення сільського будинку поступово втрачає свою активність і виходить із щоденного вжитку навіть у представників старшого покоління. Спорадично фіксуємо слово зі значенням ‘старий, занедбаний будинок’ (Глц. Ск., Опр); її замінює загальнонародна назва ¹хата: *то називали ¹х’ижа по старому / а ти’пер’ ¹хата* (Сглт).

Впливом літературної мови пояснюємо паралельне вживання лексем *план* і *пл’ац* ‘місце під забудову’. Запозичена з німецької мови назва *пл’ац* [ЕСУМ: IV, 433] спорадично функціонує в мовленні старшого покоління („так колись казали”) (Брк, Глц Ск., Грбн, Зкц, Клн, Крк, Лмн, Опр, Хтр, Хщн). Лексема відома й іншим говорам української мови: гуц. *пл’ац* ‘місце’, ‘обійстя’ [ГГ 1997: 151], лемк. *пл’ац* ‘площа, місце, базар’ [Пиртей 2004: 293], бук. *пл’ац* ‘місце’, ‘наділ землі під забудову’, ‘площа, місце для танців у селі’ [СБГ 2005: 432], зх.пол. *пл’ац* ‘ділянка землі’, ‘частина поля, вибрана для полювання’ [Аркушин: II, 56]. Словник української мови за ред. Б. Грінченка фіксує лексему із семантикою ‘селянський наділ’ [Грінченко: III, 199]. Натомість літературна назва *план* [СУМ: VI, 560] активно вживана в мовленні всіх вікових груп говірконосців: *ти’пер’к’и ¹кажут план / а тог’ди буў пл’ац // ти’пер’ ни ¹кажут // ти’пер’ і’дут у ра’йон / вы’бы’райут план / вы’м’ір’уйут йім ¹сотий / чи два / а тог’ди так ни ¹было* (Брк).

Майже повністю зникла з живого мовлення бойків запозичена з німецької мови назва *штихл’ер* (Брк, Ндн, Трл), *штикл’ар* (Бгте), що називає комору, збудовану окремо від основної будівлі: *то ко’ли’с’ ко’мору називали / даў’но / даў’но* (Брк). Зі схожою семантикою лексема відома сусіднім говіркам: лемк. *штихлір* ‘окремо прибудована комора’, ‘приміщення для зерна’ [Пиртей 2004: 444], наддністр. *штихлір* ‘тс.’ [Шило 2008: 282], бук. *штихлір* ‘тс.’ [СБГ 2005: 670]. Натомість у сучасних бойківських говірках розширює семантику лексема *ком’ора* [ВНП], яка замінює назву *штихл’ер*.

Активні процеси в лексиці бойківських говірок засвідчені також утратою певних значень слів. Зокрема в Словнику М. Онишкевича зафіксовано лексеми *вар’цаб*, *вар’цаба* із семантикою ‘підвіконня’, ‘стовпчик по боках вікна’, ‘віконна скринька’, ‘планка, по якій совалося

вікно' [Онишкевич: I, 85]. Наші дослідження засвідчують звуження значення назв, оскільки вони функціонують тільки на позначення підвіконня, нижньої частини віконного отвору *вар'цаб* (Брк, Опр), *вар'цаба* (Хтр) паралельно з літературною *п'ідв'іконник* (ВНП).

У будівельній лексиці бойківських говірок поступово фіксуємо також лексеми, які, за словами респондентів, з'явилися в мовленні нещодавно. Назва *ол'івец'* зі значенням 'кругла, рівномірно обточена, гладка колода для зведення стін будинку' (Грбн, Лбх С.) відома бойкам не так давно: *ти'пер ха'ти бу'дуйут з ол'іу'ц'іу* (Грбн). Припускаємо, що лексема постала внаслідок метафоричного перенесення за схожістю до тоненької палички з графіту або сухої фарби в дерев'яній основі, якою пишуть, малюють [СУМ V: 689].

Аналіз процесів архаїзації будівельної лексики бойківських говірок засвідчив, що вона передусім зумовлена позамовними чинниками, зокрема модернізацією технологій будівництва. Простежуємо звуження семантики деяких лексем, а також паралельне функціонування говіркової й літературної назви, спорадично витіснення діалектної назви літературною.

Умовні позначення говірок

Бтл – Бітля, Турківський р-н; Брк – Боберка, Турківський р-н; Глц Ск. – Головецько, Сколівський р-н; Грбн – Гребенів, Сколівський р-н; Жкт – Жукотин, Турківський р-н; Зкц – Закіпці, Турківський р-н; Ісаї – Ісаї, Турківський р-н; Клн – Кальне, Сколівський р-н; Ксв – Коростів, Сколівський р-н; Крк – Кривка, Турківський р-н; Лмн – Лімна, Турківський р-н; Лбх С. – Либохора, Турківський р-н; Лбх Т. – Либохора, Турківський; Лсц – Лосинець, Турківський р-н; Мтв – Матків, Турківський р-н; Мшц – Мшанець, Старсомбірський р-н; Опр – Ополиць, Сколівський р-н; Плв – Плав'є, Сколівський р-н; Псп – Присліп, Турківський р-н; Сглт – Сигловате, Турківський р-н; Тхк – Тухолька, сколівський р-н; Хщв – Хашів, Турківський р-н; Хщн – Хашованя, Сколівський р-н; Хтр – Хитар, Сколівський р-н; Шдц – Шандровець, Турківський р-н; ВНП – всі обстежені населені пункти.

Література

Борис 2015 – Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Борис Людмила Миколаївна. – Чернівці, 2015. – 330 с; **Глуховцева 2006** – Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / К. Д. Глуховцева. – К., 2006. – 37 с.; **Гримашевич 2012** – Гримашевич Г. І. Динамічні процеси у побутовій лексиці середньополіських говірок / Г. І. Гримашевич // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Сер. : Філологія. – Вип. 66. – № 1021. – Х., 2012. – С. 139 – 143; **Жуйкова 2001** – Жуйкова М.

Семантичні архаїзми в українських говорах / М. Жуйкова // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 224 – 227; **Ігнатенко 2014** – Ігнатенко Д. А. Динаміка назв житлового комплексу в українських говірках на півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. – К. : Ін-тук укр. мови НАН України, 2014. – С. 207 – 212; **Іліаді 2011** – Іліаді О. І. Архаїчна лексика українських діалектів Закарпаття й реконструкція праслов'янського словника / О. І. Іліаді // Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 66 – 79; **Лисиченко 1971** – Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східнословобожанських говірках / Л. А. Лисиченко // Пр. XII республік. діалектол. наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 336 – 342; **Майборода 1983** – Майборода А. В. До питання про архаїчну лексику на Чернігівщині / А. В. Майборода // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV республік. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1983. – С. 202; **Мартінова 2016** – Мартінова Г. Архаїзми та інновації в діалектних словниках як відображення динаміки говірки / Г. Мартінова // Gwary dziś: Rocznik poświęcony dialektologii słowiańskiej. – Познань : RTPN, 2016. – С. 57 – 67; **Тищенко 2002** – Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнословобожанських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. М. Тищенко. – К., 2002. – 19 с.; **Пискач 2008** – Пискач О. Архаїзація лексики в сучасній Закарпатській говірці / О. Пискач // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. – Ужгород, 2008. – Вип. 12. – С. 165 – 167; **Хібеба 2015** – Хібеба Н. Архаїзація весільної лексики Бойківщини / Н. Хібеба // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III : кол. моногр., присв. 20-річчю україністики на філос. ф-ті Ун-ту імені Масарика в Брно. – Брно, 2015. – С. 475 – 485.

Джерела

Аркушин – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1 – 2; **ГГ 1997** – Гуцульські говірки : короткий слов. / відп. ред. Я. Закревська. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.; **Грінченко** – Словарь української мови / упоряд. з доданням власного матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996 – 1997. – Т. 1 – 4; **Дзензелівський 1958** – Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1958 – 1993. Ч. I; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6; **Євтушок 2013** – Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне : Держ. ред.-вид. підприєм., 1993. – 134 с.; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. /

М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. I – II; **Сабадош 2008** – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.; **СБГ 2005** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Пиртей 2004** – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / П. С. Пиртей. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Етимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 1 – 4; **Шило 2008** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Чаган О. І. Архаїзація лексики традиційного сільського будівництва бойківських говірок

Дослідження будівельної лексики викликає науковий інтерес у мовознавців у межах багатьох говірок українського мовного континууму. Проте будівельна лексика бойківських говірок як система ще не була об'єктом окремого дослідження.

За свідченням багатьох науковців, найбільше архаїзуються назви конкретних реалій, артефактів, що відображають матеріальну культуру. Тому актуальною є вивчення архаїзації будівельної лексики.

У статті розглянуто проблему архаїзації лексики традиційного сільського будівництва бойківських говірок. З'ясовано, що процес архаїзації в лексиці зазначеної тематичної групи здебільшого пов'язаний з позамовними чинниками, зокрема, з модернізацією будівельних технологій. Установлено, що на периферію будівельної лексики відходять назви будівельних інструментів, деяких частин будівель і професій. Доведено, що архаїзація лексики традиційного сільського будівництва пов'язана зі зникненням реалій, які вони позначають; звуженням семантики, що, очевидно, є свідченням тривалого процесу архаїзації лексики говірок; паралельним функціонуванням або повною заміною діалектної назви загальнонародною внаслідок впливу літературної мови.

Ключові слова: лексема, семантика, динаміка, архаїзація, бойківські говірки, будівельна лексика.

Чаган О. И. Архаизация лексики традиционного сельского строительства бойковского говора

Изучение строительной лексики вызывает большой интерес у лингвистов в пределах многих говоров украинского языкового континуума. Тем не менее строительная лексика бойковского говора как система еще не была объектом специальных исследований.

По сведениям диалектологов, более всего подвержены архаизации

названия конкретных реалий и артефактов, представляющих материальную культуру. Поэтому изучение процесса архаизации строительной лексики является актуальным.

В статье рассмотрена архаизация лексики традиционного сельского строительства бойковского говора. Обнаружено, что процесс архаизации лексики, происходящий в указанной тематической группе, в основном связан с экстралингвистическими факторами, в частности с модернизацией строительных технологий. Установлено, что на периферии строительной лексики оказываются названия строительных инструментов, некоторых частей построек и профессий. Доказано, что архаизация лексики традиционного сельского строительства бойковского говора связана с исчезновением реалий; сужением семантики, что может свидетельствовать о длительном процессе архаизации лексики говоров; параллельным функционированием, а, иногда и полной заменой диалектного названия общеупотребляемым вследствие влияния литературного языка.

Ключевые слова: лексема, семантика, динамика, архаизация, бойковский говор, строительная лексика.

Chahan O. I. Vocabulary archaization of traditional rural construction in Boyko dialects

Dialectal vocabulary is the structural level of the language, which responds to changes in the most flexible matter in comparison with other language levels. The dynamic processes occurring in the vocabulary are the result of the influence of not only intra-language factors, but also external-language ones. They take place actively in vocabulary, which reflects the material culture of the speakers, in particular in the vocabulary of traditional rural construction, and due to the modernization of construction technologies and the disappearance of certain construction-related objects. These external linguistic factors are crucial in archaizing the lexical units of the vocabulary thematic group.

Building vocabulary has always been a subject of interest for linguists as reflecting material and spiritual culture of the people. Due to changes in the construction technology by modernization of the building material disappears from use archaic vocabulary of traditional building.

The refore the study of building vocabulary caused the scientific interest of many linguists from different language-territorial formations. However, the building vocabulary of Boyko dialects as a system has not been the subject of a separate study.

The article deals with the problem of archaicization of the vocabulary of traditional rural construction in Boyko dialects. It has been discovered that the process of archaizing in the lexicon of the mentioned thematic group is mainly related to the external language factors, in particular, with the modernization of construction technologies. It is established that the names of the tools of builders, some parts of buildings and professions go away on the

periphery of the construction vocabulary. It has been proved that the archaization of the vocabulary of traditional rural construction is connected with the disappearance of the realities they designate; semantics narrowing, which, obviously, testifies to the long process of archaizing the dialects vocabulary; parallel operation or complete replacement of the dialect name with a commonly-used one under the influence of the literary language.

Key words: lexeme, semantics, dynamics, archaization, Boyko dialects, building vocabulary.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2018 р.

Прийнято до друку 19.05.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Т. О. Ястремська (Львів)

УДК 81'373.611.2'282

ПРИСЛІВНИКИ МІСЦЯ В ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: СТАТИЧНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ

Діалектне мовлення – унікальне, воно фіксує те, що виходить за межі правил і норм літературної мови. Окрім того, воно доносить до дослідника інформацію про культуру і традиції, побут та особливості світосприйняття, зокрема й про просторову картину світу носіїв говору.

Різні аспекти дослідження прислівника привертали увагу мовознавців, а його вивчення на матеріалі говірок української мови останнім часом навіть активізувалося [див.: Брошняк 1996; Гримашевич 2015; Громик 2005; Джочка 2010; Тимко-Дітко 2015; Чешко 2014; Щербина 2015 та ін.]. Це, зокрема, підтверджує актуальність дослідження.

Об'єктом нашого зацікавлення є аналіз семантичної структури прислівників у контексті словотвірних гнізд, вершинами яких є назви базової просторової опозиції „верх – низ”; вони слугують для опису орієнтації об'єкта в просторі, для просторової кваліфікації частини об'єкта, а також формують систему координат мовної картини світу носіїв говору.

Мета статті – проаналізувати прислівники, утворені за моделлю [в/у + *Нос*] – деривати базових слів опозиції *верх, гора* („верх”) і *низ, діл, спід* („низ”), що посідають провідне місце у формуванні картини простору. Реалізація мети передбачає виконання низки завдань: укласти корпус прислівників на матеріалі говорів української мови (передусім південно-західного наріччя), утворених за цієї моделлю; проаналізувати особливості їхньої семантичної структури, виявити семантично та структурно співвідносні деривати, диференціювати прислівники та применники, у функції яких вживаються аналізовані прислівники, та ін.

Прислівники на зразок *вверху, ввершку, ввершечку, вгорі, вдолі, долині, внизу, всподу, вподі* в літературі закріпили за собою назву просторових, локативних, прислівників місця, які належать до лексико-граматичного розряду обставинних прислівників. Аналізовані прислівники утворені в результаті адвербіалізації форм місцевого відмінка іменників з прийменниками *в/у* [Німчук 1978: 388 – 404].

Джерельна база – записи говіркового мовлення, діалектні словники й картотеки, діалектні тексти, регіональні лінгвістичні атласи, етнографічні й діалектні матеріали від XIX ст. і дотепер (дібрано понад 150 мікроконтекстів, які слугували основою аналізу).

Прислівники місця традиційно поділяють відповідно до „стратифікації простору” на:

- прислівники, що вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі – **статична локалізація** одного предмета щодо іншого (*де?*);
- прислівники, що позначають напрямові дії або руху, – **динамічна локалізація** одного предмета щодо іншого із вказівкою на вихідну або кінцеву точку поширення дії чи стану (*звідки? куди?*) [пор.: СУЛМ 1997: 452, 463].

Діалектні словники, фіксуючи просторові прислівники статичної локалізації, наводять переважно „спрощену семантику”, яка за відсутності мовної ілюстрації майже не несе корисної інформації, адже, як виявив аналіз „живих” контекстів, семантика просторових прислівників не може обмежуватися значенням ‘угорі’ чи ‘внизу’. Проте важливе значення має фіксація прислівників у діалектних словниках і вияви фонетичних варіантів; наприклад: *в верху* ‘в горі, на горі’ [Мосора: 12]; *в доли* ‘в долині’ [Кміт: 23]; *увер(ь)ху* ‘нагорі, угорі’, *усподу* ‘унизу’ [ГГ: 190, 193]; *уверьху* ‘угорі’, *всподу (усподу)* ‘унизу’ [Негрич: 45, 172, 173]; *вверьху* ‘вгорі’, *вдоліні* ‘внизу, відносно нижче’, *всподу* ‘на дні’ [СГРЯ: 145, 156, 318], *вверху* ‘на горі’, ‘у верхній течії річки’, *вгорі* ‘вгорі’, *ўгорі* ‘високо’, *вдолі* ‘внизу’, *всподу* ‘внизу’ [Он. I: 87, 88, 150, 184]; *угорі, вгорі* ‘угорі, вгорі; високо в повітрі’, *внизу* ‘внизу, в нижній частині’ [Пиртей: 396, 53]; *удоліні* ‘унизу, знизу’ [БГС: 561]; *ўдоліні* ‘внизу’ [БГТ: 48]; *вдолі (ўдол’і, удол’і)* ‘внизу’ [Матіїв: 54, 473] та ін.

Просторові прислівники, характеризуючи ситуацію в статичному аспекті, слугують засобом просторового опису – опису місця розташування щодо інших об’єктів, вказують на простір над орієнтиром (*вверху, вгорі*) чи під ним (*вдоліні, вдолі, внизу, вподі, всподу*). Зазначимо, що орієнтир (лінія / центр), яка розділяє об’єкт на дві частини – верхню і нижню, – є умовною (гора – вершина і підніжжя, дерево – верхів’яття і нижня частина, тіло – верхня (до пояса) і нижня (від пояса) частини, верхня і нижня частина об’єкта, пристосування, посудини та ін.), що часто залежить і від місця перебування мовця.

Для формування семантики важливо виокремити просторові параметри, які усвідомлює мовець; „не загубити” його у формуванні

семантики. За словами Ю. Апресяна, „фігура мовця організовує семантичний простір тексту, [...] є тим орієнтиром, щодо якого в акті комунікації починається відлік часу і простору” [Апресян 1997: 274]. Це, зокрема, підтверджують приклади: *Йак то ў нас на 'бере"з'і/ 'хата 'була он там ўго'р'і/ а 'тутка 'була с'тайн'а* [ГПЗН: 17]; *Ўгор'і на поліце стойаў бан'ечок* [КСГГ]; *Я тогди був на грусъці, удолині пес дитину вкусив* [БГС: 561]; вони містять вказівку на додаткову локалізацію – на те, що мовець стоїть десь внизу, нижче щодо іншого об’єкта.

Аналізовані прислівники, характеризуючи ситуацію в статичному аспекті, репрезентують значення, об’єднані довкола семантичних „центрів-домінант”, „семантичних субкомплексів” (далі – ССК) [пор.: Гриценко 1990: 154, 175; Гриценко 1984: 89] – I. ‘верхня / нижня частина (об’єкта)’, рідко – II. ‘верхній / нижній край’ та III. ‘поверхня’, які накладаються на компоненти семантичної структури базових слів, зокрема слова *верх* [детально див.: Ястремська 2018^a].

У межах субкомплексів виокремлено семантичні групи; першому ССК ‘**верхня / нижня частина об’єкта**’ підпорядковані групи: „верхня / нижня частина рослини (будівлі, копиці, пристосування (пристрої, прилади, знаряддя), посудини, тіла, одягу)”;; „вершина / підніжжя гори”;; „верхів’я / пониззя річки”;; „небо / земля”;; другому ССК ‘**верхній / нижній край**’ – „перевага, вищість, пріоритет / недосконалість, недолік”;; третьому ССК ‘**поверхня**’ – „із зовнішнього, лицьового боку; іззовні / із внутрішнього, зворотного боку; із вивороту’ (див. табл.), при цьому значення II і III ССК реалізують тільки прислівники з макрогрупи „низ”.

Таблиця

I. ‘ВЕРХНЯ / НИЖНЯ ЧАСТИНА ОБ’ЄКТА’	
’вище щодо іншого об’єкта’	’нижче щодо іншого об’єкта’
’вище щодо іншого фрагмента тексту’	
’піднявши вгору’	
’верхня / нижня частина рослини (дерева)’	
’у верхній частині рослини’	’у нижній частині рослини’
’верхня / нижня частина будівлі чи її елементів’	
’у верхній частині будівлі’	’у нижній частині будівлі’
’верхня / нижня частина копиці’	
’у верхній частині копиці’	’у нижній частині копиці’
’верхня / нижня частина пристосування’	
’у верхній частині пристосування’	’у нижній частині пристосування’
’верхня / нижня частина посудини’	
’у верхній частині посудини’	’у нижній частині посудини’
’верхня / нижня частина тіла’	
’вище від пояса’	’нижче від пояса’

'верхня / нижня частина одягу'	
'у верхній частині одягу (до пояса)'	'у нижній частині одягу (від пояса)'
'вершина гори', 'гора'	'підніжжя гори'
'на горі, на вершині гори' 'високо в горах' 'у гірській місцевості'	'біля підніжжя гори' 'у низинній місцевості; у низині' 'у нижній частині похилої площини'
'верхів'я річки'	'пониззя річки'
'у верхній течії річки'	'у нижній течії річки'
'небо; небесна сфера'	'земля'
'високо в небі; у повітрі' 'високо в небі; у Божому царстві'	'нижче від поверхні землі, під землею'
II. 'ВЕРХНІЙ / НИЖНІЙ КРАЙ'	
	'на самому низу; на дні'
'перевага, вищість, пріоритет'	'недосконалість, недолік'
	'позаду, у гіршому становищі'
III. 'ПОВЕРХНЯ'	
'зовнішній / внутрішній бік – поверхня (предмета, одягу та ін.)'	
	'із внутрішнього, зворотного боку; із вивороту'

Аналізовані локативні прислівники в деяких прикладах орієнтують не тільки на географічний простір, а й на соціальний (<бути> 'позаду, у гіршому становищі'): *Все всподі – не на версі.*

Одне зі значень прислівника *вверху* вказує на спосіб дії, а не на місце – піднявши вгору <держати>, що демонструє приклад *держ'їти руку вверху*.

Статичний характер прислівників доповнюють дієслова „локативного стану” [ТМУМ 2004: 305] *бути, перебувати, рости, висіти, лежати, стояти* та ін.

До корпусу аналізованих прислівників залучено також демінутивні прислівникові утворення *вверхечку* і *увєришку* зі значенням 'у верхній частині об'єкта'; пор.: літ. *додолоньку, зверхечку* [СУМ-20: 791, 1107].

Як відомо, процес адаптації прислівників не завершений, як і неусталене написання одноструктурних прислівників. Це пов'язано, зокрема, з неможливістю диференціювати прислівник і прийменниково-іменникову конструкцію, які мають те саме семантичне навантаження [про „аналітичні синтаксичні прислівники” див.: ТМУМ 2004: 301 – 305]. Це стосується дериватів слова *верх* [див.: Ястремська 2015; 2018], а також *вершок*, семантична структура якого охоплює значення 'вершина гори' (*Навкругі був л'їс [...], а в верху на Тарниці росли дес по од'н'ї смерец'ї та й жєрепий* [Піпаш: 251]), 'верхівка дерева' (*Зросли їй с'а брыва, гі турикы* [^{смерека}], *у веришку* [КГ]), 'верхня частина будівлі' (*Кізли укривають драницями або лубє, [...] лишаючи лише у веришку „прозір” для проходу диму; Дим з ватри іде „прозірем” у веришку колиби* [Шух. II: 174, 175]).

Імовірно, з проблемою адаптації прислівників пов'язані приклади вживання варіанта *долині* – без префікса **в-** – переважно в конструкції *вгорі й долині*: *Продовбують долотом отвори в горі і долині* [Зубр. (1905)]; *„бодня” вгорі й долині однаково широка; вгорі й долині обручі з ліщини; вгорі й долині по одному обручеві; вгорі й долині посудини по одному обручеві; вгорі й долині клиноваті клецьки; вгорі широкі на 75 – 90 ст., в долині 1 – 1.25 т.* [Коб. (1936 – 1937)].

Ще два приклади – *Вдолині й горі конви є по 3 обручі* [Коб.: 31]; *Бочка з р'ївної гінтини на капусту, вушча ўгор'ї, дол'ї шірша* [Он. I: 334] – фіксують безпрефіксні прислівники *горі, долі*, які, однак, є часто вживаними зі значеннями 'у верхній / нижній частині об'єкта' в цьому регіоні [див.: Ястремська 2018⁶].

Лексикографічне моделювання аналізованих дериватів є фрагментом словника прислівників-дериватів базових слів опозиції „верх – низ” (написання гасел уніфіковано: слова подано разом під префіксом **в-**; у цитатах відтворено написання відповідно до опрацьованих джерел; прислівники (*adv*) і прийменники (*preap*) подано в окремих статтях). Це дало змогу не тільки систематизувати прислівники, утворені за однією моделлю, а й з'ясувати їхню семантичну структуру відповідно до субкомплексів базових слів; ілюструючи їх функціонування прикладами, диференціювати прислівники та утворені від них прийменники, які зберігають безпосередній семантичний зв'язок з прислівниками, а також дійти висновків про те, що однотипність структури дериватів здебільшого зумовлює й ідентичну семантику.

ввершечкú adv

I. 'верхня частина об'єкта'

1) 'у верхній частині рослини' <бути>: *Розкладають прядиво на мокрій лавиці і скочують его на кужівці до купи у долині грубіше а в вершечкú тонше* [Шух. II: 148].

ввѣршкú / увершкú adv

I. 'верхня частина об'єкта'

1) 'у верхній частині рослини – дерева; у верховітті' <бути, рости>: *У бұтинах – лісах призначених на зруби, рубають старе дерево, що має лише у вершкú суче, а понизше воно гладке* [Шух. II: 173]; *Зросли йї с'а брыва, гі туршкы* [смерека] *у вершкú* [КГ];

2) 'у верхній частині будівлі' <бути>: *Кізли укривають драницями або лубе, а верх сего смерековим сучем з фоєю, лишаючи лише у вершкú „прозір” для проходу диму* [Шух. II: 174].

ввершкú / увершкú preap

I. 'верхня частина об'єкта'

1) 'у верхній частині будівлі' <бути>: *Дим з ватри іде „прозірем” у вершкú колиби* [Шух. II: 175].

вверхú / уверхú adv

I. 'верхня частина об'єкта'

1) 'у верхній частині рослини – дерева; у верховітті' <бути>: *А в поли, в поли в три йвори, / Гей дай Боже! / Тонкі, високі, в корінь глибокі, / В корінь глибокі, в верху листяті* [Шух. IV: 98];

2) 'у верхній частині елементів будівлі' <збігатися, сходиться>: *На „колібу” ставлять [...] оструб, який іміають добре, аби у „хату” не віяло; верх оструба кладуть кізли так, аби вони усі збігли ся у верху до кути* [Шух. II: 174];

3) 'у верхній частині копиці': *Зберемо возів сімсот обозів, / Ой повеземо на тихий Дунай, / [...] Там їх <в'язанок пиєниці> складемо в споду широко, / В споду широко, в верху високо. / Чим завершимо? Сивим соколом!* [Шух. IV: 97];

4) 'на горі, на вершині гори' <рости>: *Навкругі був л'іс [...], а в верху на Тарниці росли дес по од'н'ї смерец'ї та й жерепий* [Піпаш: 251]; *Розкинені гуцульські хати [...] по „кечерах” (горах у верху гладких, а в долині залісених)* [Шух. I: 73];

5) 'високо в горах' <жити, мешкати>: *Ўни^е пок'лалі хату ў Білоб'ерезц'ї ў сел'ї... тий те'пер там жи'їють. А ўвер'ху... ні'х'то ні' си'їди'єт, лі'ш 'хог'ї ту'да 'с'іно ро'би'єти* [СГРЯ: 145] *Скажуть тобі, що газда з котрим хочеш бесідувати, сидить „в верху”, то итимеш до него трохи чи не цілу днину* [Верхр.СЮ: I];

6) 'у верхній течії річки' [Кміт: 24; Он. I: 87];

7) 'піднявши вгору <держати>: *Вітко бўло, менé дёржит на конéц, на самій зад. А йа вже ни в'ідёржував так довго держ'їти руку ввер'ху* [Піпаш: 257].

вгорі / угорі *adv*

I. 'верхня частина об'єкта'

1) 'у верхній частині рослини – дерева; у верховітті' <бути, вити>: *Ай, ўгорі соловійатко гн'їздó в'їє* [Он. I: 88, 184]; *Така смерека поросла у горі дуже густо сучем, а долом „фóростом” – сухим галузем, з якого звисає довгий „мох”, через що така смерека густа як „руно на вівци”* [Шух. II: 185]; *Дівить ся хлопец до горі; вздріў в горі того пташка на сóсны на самім верику* [Верхр.Б: 96];

2) 'у верхній частині будівлі <бути, міститься>: *Г'вана Бо'го'с'лова 'начала мал'у'вати/ не'ве'лик'и'ї <'во'браз> 'маїє 'бути ўго'р'ї/ та'к'и'ї зо'ш'їсде'с'ат санти'метр'їў висо'їти* [УГПЗН: 47]; *Долом і в горі <буда> з переду забита дошками, а в середині отвір, яким пастухи на ніч влазили на постіль спати* [Зубр.: 11];

3) 'у верхній частині одягу <бути>: *Вгорі є обшивка з „фрибінками”, якими завязують запаску ззаду* [Коб. III: 87];

4) 'у верхній частині пристосування' <бути, опиратися>: *Верх долішного ерма <ручного млина> є друге менче, „кошеве”, де в горі є кіш, а під ним „коритце з вухом”* [Шух. I: 104]; *Колода <олійниці> „завязана в слўпах”, придержуваних у горі „правилом”* [Шух. II: 163]; *В горі <трумбети> вправляли піщок з рога або з дерева* [Зубр.: 38]; *Колиска має вгорі паку [‘кошик дитячого візочка’], де лежить дитина, і в долині –*

кружки [БГС: 377]; „Верхняк” [‘частина маснички’] [...] має форму циліндра **вгорі** й долині по одному обручеві [Коб. I: 32];

5) ‘у верхній частині посудини’ <бути>: *Кладуть у „тергáньку” (горне в горі ширше)* [Шух. I: 135]; *И взяв повертів в горі <скрині> дошку. Дивит си, а небо таки йисне, файне* [Шух. V: 80]; *Бóчка з р’їуної гінтини на капúсту, вúшча ўгор’ї, дол’ї ші́рша* [Он. I: 334]; „Святїлничка” [...] **Вгорі** й долині посудини по одному обручеві [Коб. I: 31]; „Валїло”, велика бочка у споду вузша, **в горі** зубчаста з дірами [Шух. I: 114]; *Улій має у горі віко а у споду дно* [Шух. V: 235];

6) ‘у верхній частині копиці’ <бути>: *Вдоліні стїг є шириший, вгорі вужчий* [Коб. II: 35];

7) ‘високо в горах’ <бути>: *У горі, у Чорногорах [,] є озеро* [Шух. V: 224];

8) ‘у гірській місцевості’ <вродити>: *Йа в горі, в горі, йа в Вєфлєсмї/ Пречиста Дїва дитьи вродила* [Шух. IV: 141] (Вифлєсм розташований на гірському пасмі, що сягає 170 м вище над рівнем моря);

9) ‘у верхній течії річки’ <бути>: *Озеро те збільшено ще штучною гатєю в ціли сплавленя дараб і сплавів. Отся штучна гать мірить у горі 80 т. а в долині 20 т.* [Шух. I: 6];

10) ‘високо в небі; у повітрі’ <бути, літати, пицати>: *Тота <доцова> кульи пукає [‘тріскати’] у горі, а дождж и тоти дожджьинки падут на землю* [Он.М: 35]; *А йїд’ного ‘разу, йак ‘кан’ї зла‘пала ‘кур’ї, ту ще вгу’р’ї пиш’ч’єлу* [Шило: 136]; *Юда, йик вхотив <наковало>, йик пустит у гору, то шість годин було у горі* [Шух. V: 68]; *Мамо! мене кортит знати, йике в горі небо?* [Шух. V: 80]; <Лелеки> *поч’єнали си кру’тити коло нас ўгор’ї/ над голо’воу* [БГТ: 333];

11) ‘високо в небі; у Божому царстві’ <промовляти>: *Той чуў, як у горі промовило: Прощений, прощений, прощений будеш! И той чоловік жиў вітак доўгі літа и як умер, та гістаў сї ў одну годину до неба* [Он.М: 50];

12) ‘вище щодо іншого об’єкта’ <стояти, бути, висіти>: *Під бічними стїнами ватарника покладені широкі лавиці; а поверх тих лавиць у горі прибиті полиці* [Шух. II: 186]; *Ўгор’ї на полице стойаў бан’єчóк* [КСГГ]; *Йак то ў нас на ‘бере’з’ї / ‘хата ‘була он там ўго’р’ї / а ‘тутка ‘була с’тайн’а* [ГПЗН: 17];

13) ‘вище щодо іншого фрагмента тексту’ <написати, сказати>: *Самої жалоби я не находив, а лиш отєє в горі поданє рїшенє* [Зубр.: 8]; *Жителїв говорячих: бєм місто „бўдем”, як в горі згадано, сусїди зовуть „Бємками”* [Верхр.Б: 63].

вдоліні / удоліні adv

I. ‘нижня частина об’єкта’

1) ‘у нижній частині рослини, дерева’ <сохнути>: *Шос се дерево сохне удоліні, лиш де-не-де листі* [БГС: 561];

2) ‘у нижній частині будівлі (чи її елемента)’ → **вгорі**;

3) 'у нижній частині одягу' <бути>: **Вдолині**, по обох боках <лейбича> є по одній кишені, які обшивають білим шнурком [Коб. III: 92]; *Поли челединської сорочки, одностайно широкі, сягають понизше, а мушинської, у долині ширші, повисше колін* [Шух. II: 153]; *Шили такі нагрудники/ українські/ що лишень коло рукава і тутто ўдолині на груд'ах і цей воротнічок/ коўнір/ хрестиком* [БГТ: 47]; *Блюзу удолині хочу ни шпіцату, а закруглену* [БГС: 671]; *А чоловіки в порт'а'нищах// вішити/ коло порт'а'нищ ўдолині вішита на два пал'ци на три вішиўка* [БГТ: 47]; *Ўдолині засніўка* [нижня частина горбатки] *або сино жоўта була або триколор// бо за Рі'муній хотіли триколор/ а по'тому за'думали вже сино жоўту// ўдолині засніўка* [БГТ: 48];

4) 'у нижній частині пристосування' <бути>: *Чотиригранний „макогін” <прохідної ступи>; він у долині стіжковато стесаний* [Шух. II: 162]; *„Масничка” [...] має в долині й середині по 2 обручі, горою один* [Коб. I: 32];

5) 'у нижній частині посудини': *Вдолині й горі конви* [„деревляна посудина до ношення та переховування води”] *є по 3 обручі* [Коб. I: 31];

6) 'у нижній частині копиці' → **вгорі**;

7) 'у нижній частині гори (гір); у підніжжі' <бути>: *Нібичк'и величезний кін' учепівс'и копітами за хрибёт дес біліше йак тіс'ичу митровойі скалі, шо над Кобилец'ков Пол'інов, та прок'игнувс'и дес на три к'іломітри, бо зад'ні лаби дес удолін'і, а ф'іст дос'игає аж до р'ік'і К'ісві* [Піпаш: 251];

8) 'у нижній течії річки' → **вгорі**;

9) 'нижче щодо іншого об'єкта' <стояти, бути>: *Люде, що пускають ковбки з гори кличуть: „клейгів!” на те, аби шихтарі тай ті, що у долині коло стіля стоять, утікали* [Шух. II: 179]; *Я тогди був на грусъці, удолині пес дитину вкусив* [БГС: 561]; *Па'ра, ви' ди'еві'теси' ко'рови? Йа ли'ше ви'г'іла йа'йі ўдоли'єні* [СГРЯ: 156].

вдолині / удоліні / долині *prear*

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині пристосування' → **вгорі**;

2) 'у нижній частині посудини' → **вгорі**;

3) 'у нижній частині похилої площини' <бути>: *У долін'і города були три обороги* [Піпаш: 258].

вдблі / удолі *adv*

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині тіла; нижче від пояса' <бути, дивитися>: *Ой я собі полюбіла хлópця з Синичóла, Мóтузом ся упасáє, вдолі усьо гóле* [Матіїв: 54]; *По живот'і <дивилася бабка-повитуха>. Вдбл'і так смотріла* [Надсяння: 144];

2) 'у нижній частині одягу' <бути>: *П'іўка/ запаска/ або низом виши'валас'а/ або хрестиком// ўдол'і мада та'к'і дзв'інк'и'є вишит'і* [УГПЗН: 140]; *Запаска з'бирана б'іла/ так само о'б'шита с'т'аже'чками/ ўдол'і фал'банка* [УГПЗН: 173];

3) 'у низинній місцевості; у низині' <чути>: *Ту ўдол'і так ни ¹було ¹чути/ йак с"п'і'вали/ при^eдумали/ со¹б'і на ¹горб'і пус¹тавили там ¹лаўку/ шос" зо¹ ш¹тири ¹лаўц"і* [УГПЗН: 43];

4) 'нижче щодо іншого об'єкта' <бути>: *Прилад, що служить до регулювання віддалення каменів <жорен> від себе, називається „підойма”, та лежить у долі під стільцем* [Коб. I: 29].

внизú / унизуú adv

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині будівлі' <бути, стояти>: *Хіорс'і и нас там на род'і и сёркві, а д'іўсáта и низú* [Торунь: 142, 219];

2) 'у нижній частині пристосування' <бути>: *Я взьив, тай мав коло себе ніж, тай утьив <курмей [мотузка]> д'горі, надточив у низу, тай зліз* [Шух. V: 152];

3) 'у нижній частині посудини' <бути>: *Навк'руг ¹цего ¹кіл'е <у кошниці [високий кошик з дашком для зберігання кукурудзи]> і пли¹ли з луго¹вин'е плім// ўни¹зу робили д'верці* [БГТ: 120];

4) 'у низинній місцевості; у низині' <бути, стояти>: **Внизú** *йа завше висипáйу розори [рівчак між грядками]* [СЗГ II: 126]; *Копіцу поставили в низú, то годéнок [нижнє сіно в копиці] гет' замо́к* [СЗГ II: 8];

5) 'нижче щодо іншого об'єкта' <бути>: **Унизуú** *зуд'іў звук [водоспад], гéйби збирáлас'е бұр'а* [КСГГ];

II) 'поверхня'

б) 'із внутрішнього, зворотного боку; із вивороту; спідсподу' <бути>: *Сорочка має стан, рукави, **внизу** підтичка* [БГС: 517].

внизú preap

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині елемента будівлі' <бути>: *Пур'і [поріг] **внизу** во¹р'іт, шу¹би ¹кури не ¹л'ізли до сто¹доли* [Шило: 221];

2) 'у нижній частині пристосування' <бути>: **Внизú** *люшні є жиліско таке, то на вось накладаєси, воно у нас називаєси лійка* [БГС: 261].

всподі / усподі adv

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині елемента будівлі' <ставити>: *До с'волака приби¹вайут ¹дошчичку/ ў ні ¹робл'а ¹дирку// так ¹само і **всподі** с'таўл'а ¹дошчичку/ ¹робл'а ¹дирку/ і так во¹но к'рутиса* [БГТ: 134];

2) 'у нижній частині пристосування' <бути>: *Нитк'і стойá у шаф'і **всподі**, йди узмі соб'і* [КСГГ];

3) 'позаду, у гіршому становищі' <бути>: *Все **всподі** – не на версі; Все **всподі** – не на верха* [Номис №1047: 23; Гр. IV: 358 – за Номисом: *Всі **всподі** – не на версі*];

II) 'нижній край'

4) 'на самому низу; на дні' <бути>: *Вода звéрьхі тепла, а **всподі** студéна, аж щіпáє* [БГС: 155]; *<Пан Біг> стрітиў дьівче при Дунаи./ Дьівче, дьівче похильни ся, дай ми води напити ся!/ А ни ти ся не похылю,*

ани воды ти не даю./ Бо та вода єст нечиста, в **споды** листєм припадиста [Верхр.Л: 371].

всподу́ / усподу́ adv

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині (елементів) будівлі' <бути>: Обрубина і піддаше стають вугляно-чорні, висша часть побою темно-вишнева, а у **споду** при стелині яснійца [Шух. I: 96]; Між одвірки у **споду** кладе стельмах „поріг” [Шух. I: 93];

2) 'у нижній частині пристосування' <бути>: „Гончарська піч” = „горн” подовгаста, 3 т. довга, 1½ т. широка і так само висока; у **споду** вона плоска, а горою круглава [Шух. II: 263]; У **споду** біла [елемент мосяжницького інструмента] закладають відповідний „писачок” [Шух. II: 277]; „Поверхнік”, що може обертати ся в „обичайці” при помочи остро у **споду** закованого і в „каганец” поверхника вложеного „погónача” [Шух. II: 146];

3) 'у нижній частині посудини' <бути>: В пні <ступу> є діра 30 ст. глибока, у **споду** півкулиста [Коб. II: 30];

4) 'у нижній частині копиці' → **вверху**;

II) 'нижній край'

5) 'на самому низу; на дні' <бути>: То шо шукáла, найшла аш **усподу́** у скрін'і [КСГГ];

III) 'поверхня'

6) 'нижче від поверхні землі, під землею' <бути>: Ці гир'ки [насіння часнику] кладут у ту гле^ану і вкривáют – в'ерх н'і, лиш бокі **ў споду́**, а це майє б́ути гир'ки навéрху [КСГГ]; Каміненка = гора. – Кажут, то там глибоко у **споду** є закопані великі гроші, а так приметані камінем [Он.НЖ: 145].

всподу́ / усподу́ preap

I) 'нижня частина об'єкта'

1) 'у нижній частині пристосування' <бути>: У **споду** задних коників <кросен> є „поперéчниця” [Шух. II: 256].

Зафіксовано значну кількість прикладів, у яких реалізується обидва „полюси” семантичні опозиції в одному мікроконтексті:

- **вверху** – **вдолині**: по „кєчерах” (горах у верху гладких, а в долині залісених);
- **вверху** – **всподу**: в **споду** широко, в **верху** високо;
- **вверхечкú** – **вдолині**: прядиво [...] у долині грубше а в верш'ичкú тонше;
- **вгорі** – **[в]долині**: колиска має вгорі паку [...] і вдолині – кружки; вдолині стіг є ширший, вгорі вужчий; штучна гать мірить у горі 80 т. а в долині 20 т.; вгорі й долині посудини та ін.;
- **вгорі** – **всподу**: бочка у **споду** вузша, в **горі** зубчаста; має у **горі** віко а у **споду** дно; з колоди видовбаної у **горі** ширше а в **споду** вузше;
- **вгорі** – **долі**: бóчка вúшча ўгор'і, дол'і ширша;
- **вгорі** – **долем**: долем і в **горі** забита дошками;

- **вгорі** – **зісподу**: *має зі споду і в горі „вуха”*;
- **горі** – **вдолині**: *вдолині й горі конви*;
- **горою** – **вдолині**: *має вдолині й середині по 2 обручі, горою один*;
- **горою** – **всподу**: *у споду вона плоска, а горою круглава*;
- **зверхі** – **всподі**: *вода звёрхі тепла, а всподі студёна*;
- **наверсі** – **всподі**: *все всподі – не наверсі*;
- **наверха** – **всподі**: *все всподі – не наверха*;
- **наверху** – **всподу**: *бокí ў споду́, а гир’ки навёрху* тощо.

Дослідження мікросистеми діалектного простору дало змогу:

- 1) сформувати узагальнену семантичну структуру дериватів відповідно до семантичних субкомплексів базових слів;
- 2) визначити семантичні опозиції й паралелі аналізованих дериватів;
- 3) виявити семантично та структурно співвідносні деривати;
- 4) осмислити такі мовні феномени, як семантика просторових применників і прислівників.

На підставі аналізу корпусу прислівників у говірках південно-західного наріччя можна дійти таких висновків, зокрема щодо важливості повноти й коректності подачі значень у діалектних словниках, уникнення тлумачень поза контекстом, адже мовні ілюстрації, мікро- та макроконтексти є визначальними для окреслення семантики слів, через недостатність яких і неповноту цитованого матеріалу визначити значення слова неможливо (пор., наприклад: *Не цал’і* [‘цілком’] у *гор’і* [Он. II: 349]; *Та йа го там ўнизу ўз’ёў* [КСГГ]) та ін.

Аналіз дериватів, засвідчених у діалектологічних джерелах, також дав змогу виявити специфічні діалектні фонетичні особливості на різних рівнях мови, що відображають специфіку мовлення носіїв говорів.

Неусталеність написання прислівників разом, нарізно й навіть через дефіс (це виразно засвідчують діалектні джерела) підтверджує думку науковців про тривалість і незавершеність процесу адвербіалізації, про наявність перехідних одиниць, які умовно можемо віднести до прислівників.

Проведене дослідження – лише перший крок до системного аналізу корпусу прислівників, утворених від базових слів опозиції „верх – низ”, який передбачає дослідження прислівникових дериватів, утворених за іншими моделями, прислівників динамічної локалізації, а також лексикографічне їх опрацювання.

Джерела та їхні умовні скорочення

БГС – Словник буковинських говірок. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **БГТ** – Буковинські говірки : хрестоматія діалект. текстів / уклад. : Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. – Чернівці, 2006; **Верхр.СЮ** – Верхратский І. Знадоби до словаря южнорусского / І. Верхратский. – Л., 1877; **Верхр.Б** – Верхратський І. Говір батьків / І. Верхратський // Збірник фільологічної секції НТШ. – Т. XV. – Л., 1912; **Верхр.Л** – Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський // Збірник

фільологічної секції НТШ. – Л., 1902; **ГГ** – Гуцульські говірки : короткий слов. / відп. ред. Я. В. Закревська. – Л., 1997; **ГПЗН** – Говірки південно-західного наріччя української мови : зб. текстів / упоряд. Н. М. Глібчук. – Л., 2000; **Гр.** – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. – Т. I – IV. – К., 1907 – 1909; **Зубр.** – Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци старосамбірського повіту / М. Зубрицький // Матеріяли до української етнології / за ред. Хв. Вовка. – Л. : НТШ, 1905. – Т. VI. – С. 1 – 40; **КГ** – Картотека „Словника говірок Закарпатської обл.” М. А. Грицака / зберігається в Ін-ті укр. мови НАН України; **Кміт** – Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю. Кміт // Літопис Бойківщини. – Ч. III – XI. – Самбір, 1934 – 1939; **Коб.** – Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту. Ч. 1 – 3 / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. – Ч. 7 – 9. – Рік VI – VII. – Самбір, 1936 – 1937. – С. 16 – 65; 15 – 71; 76 – 115; **КСГГ** – Картотека „Словника гуцульських говірок” / Зберігається в Ін-ті українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ; **Матіїв** – Матіїв М. Словник говірок Центральної Бойківщини / М. Матіїв. – К. ; Сімферополь, 2013; **Мосора** – Мосора М. Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою 1885 – 1896. Рукопис / М. Мосора. Зберігається в архіві І. Франка у Києві. – №3/100; **Надсяння** – Надсяння: Традиційна культура і побут (етнолінгвістичні матеріали) / збір. й упор. М. Глушко, Л. Хомчак. – Л., 2017; **Негрич** – Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові / М. Негрич. – Л., 2008; **Номис** – Українські приказки, прислів’я, і таке інше / спорудив М. Номис. – СПб., 1864; **Он.** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984; **Он.М** – Онищук А. Матеріяли до гуцульської демонології. Записані у Зелениці, надвірнянського повіта, 1907 – 1908 / А. Онищук // Матеріяли до української етнології. – Л. : НТШ, 1909. – Т. XI. – С. 1 – 139; **Он.НЖ** – Онищук А. З народнього життя Гуцулів / А. Онищук // Матеріяли до української етнології. – Л., 1912. – Т. XV. – С. 90 – 158; **Пиртей** – Пиртей П. Словник лемківської говірки : матеріали до словника / П. Пиртей. – Івано-Франківськ, 1986; **Піпаш** – Піпаш Ю. Матеріяли до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород, 2005; **СГРЯ** – Астаф’єва М. М. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова : у 4 кн. / М. М. Астаф’єва, Г. В. Воронич. – Івано-Франківськ, 2014. – Кн. 1: А – Ж; **СЗГ** – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000; **СУМ-20** – Тлумачний словник української мови : в 20 т. (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). – Режим доступу : <http://test.ulif.org.ua> (29.08.2017); **Торунь** – Николаев С. Л. Словарь карпатоукраинского торуньского говора (с грамматическим очерком и образцами текстов / С. Л. Николаев, М. Н. Толстая. – М., 2001. – 232 с.; **УГПЗН** – Українські говірки південно-західного наріччя : тексти / Упоряд. Н. М. Глібчук. – Л., 2005. – 238 с.; **Шило** – Шило Г.

Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Л. ; Нью-Йорк, 2008; **Шух.** – Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Ч. I – V. – Л., 1899 – 1908.

Література

Апресян 1997 – Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Аперсян // Семиотика и информатика. Вып. 35. – М. : Рус. словари, 1997. – С. 272 – 298; **Брошняк 1996** – Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Д. Брошняк (Пискач). – Ужгород, 1996. – 23 с.; **Гримашевич 2015** – Гримашевич Г. Лексикографічно-текстографічна репрезентація поліської адвербіальної системи / Г. Гримашевич // Діалектологічні студії. 10 : Традиції і новаторство. – Л., 2015. – С. 222 – 234; **Гриценко 1984** – Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики : монографія / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 227 с.; **Гриценко 1990** – Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 268 с.; **Громик 2005** – Громик Ю. В. Західнополіські прислівники зі значенням вихідного пункту та часової лімітативності / Ю. В. Громик // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. пробл. – Житомир, 2005. – С. 81 – 96; **Джочка 2010** – Джочка І. Прислівники в гуцульських говірках: семантико-словотвірний аспект / І. Джочка // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV – XXVI. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 118 – 123; **Німчук 1978** – Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / редкол. В. В. Німчук, А. П. Гриценко та ін. – К., 1978. – С. 342 – 412; **СУЛМ 1997** – Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Гриценка. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.; **Тимко-Дітко 2015** – Тимко-Дітко О. Прислівники в говорі бачванських руснаків у контексті південно-західних говорів української мови / О. Тимко-Дітко // Діалектологічні студії. 10 : Традиції і новаторство. – Л., 2015. – С. 235 – 243; **ТМУМ 2004** – Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К., 2004; **Чешко 2014** – Чешко Г. Локативні прислівники у східнополіських говірках / Г. Чешко // Наук. зап. НДУ ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2014. – Кн. 4. – С. 92 – 98; **Щербина 2015** – Щербина Т. Прислівники в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя / Т. Щербина // Діалектологічні студії. 10 : Традиції і новаторство. – Л., 2015. – С. 212 – 221; **Ястремська 2015** – Ястремська Т. Система дериватів із коренем *-верх-*: історичний та діалектний виміри / Т. Ястремська // Діалектологічні студії. 10 : Традиції і новаторство. – Л., 2015. – С. 370 – 392; **Ястремська 2018^a** – Ястремська Т. О. Динаміка семантичної структури лексеми *верх* у говірках південно-західного наріччя / Т. О. Ястремська // Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології. – К.,

2018 [у друці]; **Ястремська 2018⁶** – Ястремська Т. Семантична опозиція *gori – доли* в говірках південно-західного наріччя української мови / Т. Ястремська // *Gwary dziś*. – Poznań, 2018 [у друці].

Ястремська Т. О. Прислівники місця в говорах української мови: статична локалізація

У статті запропоновано аналіз прислівників місця, які репрезентують статичну локалізацію – місце знаходження об'єкта (щодо іншого об'єкта), – і утворені за моделлю **в/у + Nloc** (*вверху, ввершку, ввершечку, вгорі, вдолі, долині, внизу, всподу, вподі*). Дослідження здійснено на підставі аналізу понад 150 мікроконтекстів функціонування лексем у говорах південно-західного наріччя української мови; для порівняння використано також джерела, що репрезентують інші наріччя.

Мета дослідження – проаналізувати особливості структури та семантики прислівників місця зі статичною локалізацією, утворених за моделлю **в/у + Nloc**, змоделювати семантичну структуру дериватів, виявити їхні особливості порівняно з прислівниками динамічної локалізації. Джерелами дослідження слугували передусім записи говіркового мовлення української мови, діалектні словники та картотеки, діалектні тексти, регіональні атласи, етнографічні й діалектні матеріали від XIX ст. і дотепер.

Аналізовані прислівники не тільки відображають просторову опозицію „верх – низ”, вони є фрагментами словотвірних гнізд базових слів опозиції *верх, гора* („**верх**”) і *низ, діл, спід* („**низ**”), які посідають провідне місце у формуванні картини простору носіїв говору.

Ключові слова: прислівники місця, дериват, словотвірне гніздо, семантична структура, статична локалізація, говори української мови.

Ястремская Т. А. Наречия места в говорах украинского языка: статическая локализация

В статье предложен анализ наречий места, представляющих статическую локализацию – место нахождения объекта (относительно другого объекта), – образованных по модели **в/у + Nloc** (*вверху, ввершку, ввершечку, вгорі, вдолі, долині, внизу, всподу, вподі*). Исследование проведено на основе анализа свыше 150 микроконтекстов функционирования лексем в говорах юго-западного наречия украинского языка; для сравнения использованы также источники, представляющие другие наречия.

Цель исследования – проанализировать особенности структуры и семантики наречий места со статической локализацией, образованных по модели **в/у + Nloc**, смоделировать семантическую структуру дериватов, выявить их особенности по сравнению с наречиями динамической локализации. Источниками исследования послужили прежде всего записи диалектной речи украинского языка, диалектные

словари и картотеки, диалектные тексты, региональные атласы, этнографические и диалектные материалы от XIX в. и до сих пор.

Рассматриваемые наречия не только отражают пространственную оппозицию „верх – низ”, они являются фрагментами словообразовательных гнезд базовых слов оппозиции *верх, гора* („верх”) и *низ, діл, спід* („низ”), занимающих ведущее место в формировании картины пространства носителей говора.

Ключевые слова: наречия места, дериват, словообразовательное гнездо, семантическая структура, статическая локализация, говоры украинского языка.

Yastrems'ka T. O. The locative adverb in the Dialects of Ukrainian language: Static Localization

The paper is an attempt to analyse of the local adverbs that represent static localization – a location of the object (relative to another object). The local adverbs are modelled **в/у + Ніс** (*вверху, вверхуку, вверхушк, вгорі, вдолі, в долині, внизу, вподу, вподі*).

More than 150 micro-contexts of the function of the adverbs in the South-Western dialects of Ukrainian language are analysed (the sources from the other dialects are also used for comparison). The focus primarily lies on the semantic aspect.

The purpose of the research is to analyse the peculiarities of the structure and semantics of the local adverbs of static localization, created by the model **в/у + Ніс**, to simulate the semantic structure of derivatives, to identify their features in comparison with the adverbs of dynamic localization.

The sources of research are dialect dictionaries, card indices and texts, regional linguistic atlases, records of the dialectal speech by the author, and some other researchers, ethnographic and dialectal materials from XIX c. until now (Ya. Holovatskyj, V. Shukhevych, V. Hnatiuk, A. Onyshchuk, I. Verchratskyj, Z. Kuzelia, V. Kobilnyk and others).

The adverbs are represented the spatial opposition („upper part” – „lower part”); there are the fragments of derivative clusters of the basic words of the opposition: *верх, гора* („upper part) and *низ, діл, спід* („lower part”).

The issues of semantics and grammar of the lexeme are studied in the light of the functioning and action of the words in the „live” contexts, where its act as adverbs and prepositions. The semantic structure of these lexemes in the South-Western dialects of Ukrainian language is modelled. The dialectal data are provided in the comparative tables of lexeme’s semantics.

Key words: local adverbs, derivative, derivative cluster, structure of the semantics, static localization, South-Western dialects of the Ukrainian language.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2018 р.

Прийнято до друку 16.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Лєснава В. В.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Ж. В. Краснобаєва-Чорна (Вінниця)

УДК 81'373.7: 124.5

АКСІОФРАЗЕМНА ПРАГМАТИКА ЧАСУ

Лінгвістичне моделювання часу визначуване нині активним опрацюванням у вітчизняних і закордонних концептології (різновекторні дослідження концепту час (А. Загнітко, Ж. Краснобаєва-Чорна, Л. Міхеєва, Н. Сегал, О. Слюніна, Т. Павлюк, В. Тепкеєва, С. Фоміна, О. Яковлева та ін.)) та лінгвокультурології (вивчення специфіки часового (темпорального) коду культури (В. Красних, Л. Савченко, О. Селіванова та ін.)). Проблема ж репрезентації часового коду культури в ціннісній картині світу в рамках аксіофраземної прагматики досі не поставала предметом окремої розвідки, що й зумовлює *актуальність* статті.

Ціннісну картину світу (далі ЦКС) інтерпретуємо як осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінку категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей. Цінності в ЦКС мають релятивний характер, виявлюваний через зв'язок із нецінністю, тобто розкриття змісту цінності, її структурної організації залежить від опозитивної одиниці: поняття „добре” і „погано” імплікують наявність одне одного й формують навколо себе семантичний простір, репрезентований фраземами [Краснобаєва-Чорна 2016: 342]. Основним джерелом, що визначає категоризацію цінностей у фраземіці та виявляє глибинні етнокультурні нашарування, визнано асоціативи. Асоціативи позиціоновано як репрезентанти вторинної знакової системи: соматизми представляють соматичний код культури, зоосемізми та фітокомпоненти – біоморфний, лексеми з темпоральною семантикою – часовий (темпоральний), із просторовою семантикою – просторовий (спатіальний), метеокомпоненти – природний, колоративи – колоративний, числові компоненти – квантитативний, назви продуктів харчування та страв – гастрономічний, оніми – онімний тощо. ЦКС представлена в студіюванні 13 цінностями, які формують шість рівнів: соціальний (*свобода, родина, любов, успіх, дружба, мир*), вітальний (*життя та здоров'я*), матеріальний (*гроші*), етичний (*чесність і справедливість*), правовий (*закон*), естетичний (*краса*).

Мета статті полягає у визначенні специфіки часового коду культури на фраземному рівні ціннісної картини світу в одно- та різносистемних мовах.

Об'єктом дослідження є часовий код культури в ціннісній картині світу. Предметом статті постають фраземи-репрезентанти цінностей, що містять лексему з темпоральною семантикою, в українській, російській, англійській і німецькій фраземіці.

Джерельну базу студіювання становлять близько 6206 фразем-репрезентантів категорії цінності¹ (1555 одиниць української мови, 1549 одиниць російської мови, 1550 одиниць англійської мови, 1552 одиниці німецької мови); основний корпус ілюстративного матеріалу статті нараховує близько 300 фразем і контекстів їх уживання, що містять показник часового коду культури, почерпнутих з авторитетних фразеологічних видань української (СФУМ 2003), російської (ФСРЯ 1987), англійської (ODI 2004) та німецької (DI 2011) мов.

Методологічну базу дослідження становлять основні положення аксіофраземної прагматики [Краснобаєва-Чорна 2017].

О. Шмельов характеризує час як „загадковий феномен, що безпосередньо стосується людини, інтуїтивно нібито зрозумілий, але суперечливий і важко піддається експлікації” [Шмелев 2002: 316]. А. Гуревич вважає, що разом з такими поняттями, як ‘простір’, ‘причина’, ‘доля’ час належить до визначальних категорій людської свідомості, які „в кожній культурі пов’язані між собою й утворюють певного типу „модель світу” – ту „сітку координат”, за допомогою якої люди сприймають дійсність і будують образ світу, що існує в їхній свідомості” [Гуревич 1973: 19]. Дослідник підкреслює, що людина не народжується з почуттям часу, її часові та просторові орієнтири завжди визначаються тією культурою, до якої вона належить.

А. Мостепаненко акцентує увагу на різновидах часу: реальному (належить до сфери об’єктивно реального зовнішнього світу та пов’язаний із порядком зміни станів реальних об’єктів і явищ) і перцептуальному (відображає сприйняття зовнішнього світу окремим індивідумом та пов’язаний з теперішнім, минулим і майбутнім [Мостепаненко 1969: 4 – 14, 66 – 68]). Перцептуальний час не завжди точно відповідає реальному, хоча і є його відображенням. Реальний час має два типи властивостей: топологічні (якісний аспект часу) й метричні (кількісний аспект часу). До топологічних властивостей відносять одномірність, безперервність, упорядкованість, незворотність, до метричних – часову протяжність, тривалість.

У свідомості людини, за К. Яковлевою, співіснують два основні уявлення про час: циклічний час (повторюваність однотипних подій,

---

¹ Категорію цінності позиціоновано як лінгвофілософську та лінгвокультурологічну з притаманною їй значущістю, інтенційністю й біполярністю, що передбачають обов’язкове апелювання до антиномії „цінність – нецінність”, тобто актуалізують зіткнення сфер ціннісного й неціннісного, сумісних із бінарною опозицією „добре – погано”. Цінність складається з різних темпоральних і генетичних прошарків і є динамічним явищем, оскільки її зміст і структура, взаємозв’язки з іншими цінностями залежать від змін у свідомості людини та суспільства. Субстратний характер цієї категорії в процесах інтерпретації континуального простору буття формує ЦКС [Краснобаєва-Чорна 2017: 1].

„життєвих кіл”) і лінійний час (односпрямований поступальний рух) [Яковлева 1994: 97]. Субстантивне оформлення лексичних часових значень постає сферою абстрагувальної функції людської свідомості, реалізація якої відображується в характеристиках різних аспектів сприйняття й „переживання” часу людиною. Дослідниця, аналізуючи лексеми з семантикою ‘короткочасність’, зазначає, що час у цьому випадку визначується як якісна категорія, а „якісність” часу зумовлена подіями, що його заповнюють. Саме такий час належить до сфери самосвідомості людини [Там само: 138]. Розглянуті К. Яковлевою моделі часу на основі семантики слів хвилина, секунда, мить, миттєвість, момент дали змогу зробити висновок, що ці моделі задають три різні інтерпретації подій на базовому інтервалі часу: 1) побутовий, повсякденний (хвилина, секунда) – побутовий час належить людині, підлягає лічбі, вимірюванню та виявляється в повсякденні; 2) винятковий, надпобутовий (мить, миттєвість) – події цього різновиду часу виведені з кола повсякдення (вони унікальні, незабутні, особливо значущі (співвідносні з духовною сферою людини)); 3) раціональний, аналітичний (момент) – час фіксує збіг обставин і сплетіння подій різної природи та масштабу [Там само: 138 – 141].

За твердженням Н. Арутюнової, „почуття часу засноване на сприйнятті природних циклів, психічні структури зв’язали себе з лінійним часом, розчленованим „точкою присутності” на минуле, майбутнє й теперішнє, що з’єднує їх у єдиний потік. Це членування впливає з головної умови, що визначає положення людини у світі: прихованість від неї майбутнього, відомістю (пережитістю) минулого й даністю теперішнього” [Арутюнова 1990: 688].

За В. Піксендєєвою, час завжди пов’язаний із періодичним або вільним рухом у просторі [Piksendeeva 2016: 53]. В англійській і німецькій мовних картинах світу конститутивними ознаками часу, на думку дослідниці, є тривалість, цілісність і когерентність.

Найповніше час, за спостереженнями М. Кагана, реалізується в культурі: „... він є одним з найістотніших чинників культури й духовного життя індивідуума, настільки істотним, що в цих площинах його розгляду він втрачає той нерозривний зв’язок із простором, який властивий йому онтологічно, і постає як відмінний від простору, самостійний параметр духовного життя суспільства й особистості” [Каган 1982: 118]. Культурний код є способом збереження та передачі інформації, типом культурної пам’яті, що повністю відповідає функціям часу в культурі.

Часовий код культури належить до базових кодів, разом із соматичним, просторовим, біоморфним, предметним, духовним, фіксує членування часової осі, відображає рух людини часовою віссю, кодує буття людини в матеріальному й нематеріальному світах, проявляється (зокрема) в ставленні людини до часу [Красных 2001: 10].

Часовий код культури на фраземному рівні ЦКМ маніфестує свої сутнісні моменти в „чистому” вигляді в 60% і поєднується здебільшого з:

- просторовим (*і вгору глянути ніколи (нема коли, немає часу і т. ін.)*; рос. *отойти в вечность*, книжн. (1)¹; нім. *in die ewigen Jagdgründe eingeben*):
  - (1) *За всю зиму Ілько Сторожук так і не вибрався жодного разу додому, бо такі курси – вгору ніколи глянути* (М. Зарудний);
  - (2) *Учасники Великої Вітчизняної війни, які пропустили кілька років [навчання], – їм ніколи і вгору глянути, у них нема ні дня, ні ночі, треба надолужувати час* (Ю. Яновський);
  - (3) *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути* (С. Васильченко);
  - (4) рос. – *Одну даму, помню, спросил я об здоровье мужа, а почтенный Прохор Семеныч, между тем, с неделю только что отошел в вечность* (М. Салтыков-Щедрин);
  - (5) нім. *Mein Hund ist in die ewigen Jagdgründe eingegangen* (MDtI 1976);
    - колоративним (*про (на) чорну годину*; рос. *черный день*; нім. *blau machen (blaumachen, blauen Montag machen); blauer Montag*);
  - (6) *Сестра ... виїняла з скрині тридцять карбованців, останні гроші, які вона про чорний день ховала від свого недбалого чоловіка, оддала братові* (Панас Мирний);
  - (7) – *У мене там про чорний день збереглося трошечки картопельки* (В. Речмедін);
  - (8) *Він [Варчук] переселився на хутір, обріс земелькою, грошенят на чорний день в землі схоронив* (М. Стельмах);
  - (9) – *Ті гроші я берегла про чорну годину* (І. Франко);
  - (10) – *У бабів є гроші! Ще допевне з тих, що собі наскладали крадьки... на чорну годину* (Л. Мартович);
  - (11) рос. *[Макферсон:] Так не забудьте, я вам помогу в ваш черный день. Вы будете у меня работать полицейским репортером* (К. Симонов);
  - (12) рос. *Капитан откладывал большую долю этих бумажек [денег] для обеспечения своей семьи на черный день* (Б. Лавренев);
  - (13) рос. *Удержались у него тысконок десяток, запятанных про черный день, да дюжины две голландских рубашек* (Н. Гоголь);
  - (14) нім. *Die ersten neuen Arbeitsschichten haben sie nun hinter sich, die Jungen und Mädchen, die in Berlin zu Gast waren. Sie haben keinen blauen Montag nach ihren Festtagen eingelegt, sondern die Ärmel hochgekrempt* (Neues Deutschland);
  - (15) нім. *Schade, daß wir am Sonntag schon wieder nach Hause müssen. Könntest du nicht einfach einen blauen Montag machen?* (MDtI 1976);

---

¹ Тут і далі цифровий показник біля фраземи вказує на значення багатозначної фраземи, подане у фраземографічному джерелі.

- соматичним (рос. *на скорую руку* (1); нім. *die ganze Nacht kein Auge zutun*):

(16) рос. *Из уцелевших бревен на скорую руку сколотили избенку, покрыли ее барочным тесом* (И. Тургенев);

(17) рос. *Справив все, что мне нужно было в местечке, я перекусил на скорую руку.. и отправился домой* (А. Куприн);

(18) рос. *На даче прислуги не было. Я была одна и на скорую руку собрала на стол* (М. Куприна-Иорданская);

(19) нім. *Und meine Schwester schreibt aus dem Westen sie hat die ganze Woche kein Auge zugetan. Denn' Tag und Nacht kommen Tanks durch die Stadt* (A. Seghers);

- онімним (рос. *мафусаиловы года [лета] жить* (*мафусаиловы года [лета] прожить*; *мафусаилов век жить*; англ. *May Queen*):

(20) рос. *Как вам не совестно,..так жить со мной, как будто вы меня не любите или как будто все мы проживем мафусаиловы года* (Л. Толстой);

(21) рос. *Если нам с вами даст бог прожить мафусаиловы лета,.. ваш характер вечно будет представляться мне столь же безукоризненно чист, как теперь* (Н. Чернышевский);

(22) рос. – *А ну как я мафусаилов век проживу?* (М. Салтыков-Щедрин);

(23) англ. *Her father was one of those biff-bang real estate salesmen who expected their kids to be May Queen, Vaedictorian, and Most Popular just because he.. had made a mint* (J. Updike) кодами.

У поодиноких випадках зафіксовані поєднання з зооморфним (англ. *(as) mad as a hatter (as a March hare)*), антропним (нім. *wie ein Dieb in der Nacht*), гастрономічним (*медовий місяць*; рос. *медовый месяц*) тощо кодами культури:

(24) англ. *Proserpine. ... He's mad. Burgess. Mad! What! Proserpine. Mad as a March hare. He did frighten me* (G.B. Show);

(25) нім. *So spät darf ich nach Hause nicht kommen. Ich kann das nur so machen, daß ich wie ein Dieb in der Nacht über das Dach des Gartenhauses klettere und dann durch das Fenster in mein Zimmer gelange* (MDtl);

(26) *Сказано: медовий місяць – солодше від усього на світі, – пояснив Пацюк* (Панас Мирний);

(27) – *Медовий місяць нашого щасливого подружнього життя, і я ... в такому настрої* (Г. Квітка-Основ'яненко);

(28) *Пан Купа з Роксоланою побралися недавно, – тривав іще... медовий місяць* (О. Ільченко);

(29) – *Як не кажіть, а місяць у вас [Катрі та Павла] медовий...* (В. Кучер);

(30) рос. *Так и я женился, и начался хваленый медовый месяц. Ведь название-то одно какое подлое! – со злобой прошипел он* (Л. Толстой);

(31) рос. *Немец только что женился. Женился на институтке, молоденькой, субтильной... Находясь, так сказать, в медовом месяце, сидят они вроде двух ангелочков за чаем* (Н. Гоголь).

У межах проблематики студіювання зафіксовано темпоральні лексеми на позначення часових проміжків у межах **добі**:

- **хвилина**: *не бачити вільної хвилини* ('бути дуже зайнятим роботою, заклопотаним' цінності *свобода*);
- **година**: *години (година) пік* ('найбільше напруження, завантаження в роботі транспорту, підприємства і т. ін.' цінності *свобода*);
- **день і ніч**: *ні дня ні ночі* ('хто-небудь дуже завантажений роботою, не має вільного часу'); англ. *turn night into day* ('працювати вночі') цінності *свобода*;
- **день**: англ. *call it a day*, розм. (1) ('завершення роботи, кінець робочого дня'); нім. *dem lieben Gott den Tag (die Tage) (ab)stehlen*, розм. ('ледарювати, уникати праці') цінності *свобода*; англ. *the happy day* ('день весілля' цінності *родина*); *про (на) чорний день* ('мати заощадження на випадок крайньої скрути'; рос. *черный день* ('важкий час в житті кого-небудь, час безгрошів'я, лиха') цінності *гроші*).

Тижневий цикл представлений у німецькій фраземіці лексемою **понеділок** / нім. **Montag**: нім. *blau machen (blaumachen, blauen Montag machen)* ('прогуляти, не вийти на роботу' цінності *свобода*).

Річний цикл у ЦКС англійця та німця містить назви таких місяців:

- **березень** / англ. **March**: англ. *(as) mad as a hatter (as a March hare)* ('психічно ненормальний, божевільний' цінності *здоров'я*);
- **квітень** / англ. **April**: фраземи на позначення жартівливого обману в чітко визначений день – першого квітня (англ. *all Fool's day (April Fool's day)*; *an April fool* (цінності *чесність*);
- **травень** / англ. **May**: англ. *May Queen* ('дівчина, обрана за красу „королевою” в першотравневих народних іграх і коронована віночком із квітів' цінності *краса*);
- **серпень** / нім. **August**: нім. *der grüne August (die grüne Minna)*, евф., розм. ('поліцейський автомобіль для заарештованих' цінності *свобода*).

Цикл життя людини формується в ЦКС темпоральними лексемами: 1) **дні** / рос. **дни** (рос. *окончить дни свои*, книжн. ('померти') цінності *життя*); 2) **роки** / рос. **года** / нім. **Jahr** та **вік** / рос. **век** (а) рос. *мафусаилов век жить (мафусаилов век прожить [отжить])*, застар.; *аредовы веки жить*, застар. ('дуже довго. Про довголіття кого-небудь'); б) *у цвіті [літ]*; рос. *во цвете лет [сил]*; нім. *in den besten Jahren sein* ('молодий, у розквіті фізичних і духовних сил'); в) *три чисниці до смерті (до віку)* (1) ('хто-небудь скоро помре через старість або невиліковну хворобу') цінності *здоров'я*; г) *збавляти / збавити віку (життя)* (1) ('убивати, губити кого-небудь'); *позбавляти / позбавити життя (віку і т. ін.)* ('умертвляти, убивати кого-небудь'); *укорочувати / укоротити віку (вік, життя, заст. живота)* ('призводити кого-небудь до передчасної смерті') цінності *життя*); 3) **вічність** / рос. **вечность** /

нім. **Ewigkeit** (*відійти / відходити у вічність (у довічний сон)*, уроч.; рос. *отойти в вечность*, книжн. (1); нім. *in die Ewigkeit eingehen*, ритор. ('померти') цінності *життя*, пор. також *знайти кінець (могилу, вічний спочинок)*; рос. *почить вечным [непробудным] сном*, заст.; *заснуть [уснуть] вечным [последним, могильным] сном*, книжн.).

Лінійна модель часу в ЦКС пов'язана з цінностями *родина* та *здоров'я*: 1) **місяць** (*медовий місяць* (1) ('початок подружнього життя'); рос. *медовый месяц* (1) ('початок, найщасливіша пора подружнього життя' цінності *родина*)); 2) **пора** (рос. *в <самой> поре*, застар. ('у повному розквіті сил' цінності *здоров'я*); *на порі стати; на порі* (1); англ. *the age of consent* ('у розквіті молодості, сил (про юнаків і дівчат, яким час створювати власну родину)' цінності *родина*)), а також ювілеями подружнього життя (*срібне весілля*; рос. *серебряная свадьба*; англ. *the silver wedding* ('двадцятип'ятилітній ювілей подружнього життя'); *золоте весілля*; рос. *золотая свадьба*; англ. *the golden wedding* ('п'ятдесятилітній ювілей подружнього життя'); рос. *бриллиантовая [алмазная] свадьба* ('сімдесятип'ятилітній ювілей подружнього життя')) тощо.

Лексема **час** містить, за Л. Міхеєвою [Михеева 2004], загальне значення об'єктивного часу, часу взагалі, тобто універсальну філософську категорію, тому час набуває ознаки всеохопності: включає лінію і нелінію, переривчастість і безперервність, тривалість і нетривалість, протиставлення минуле-теперішнє-майбутнє. У фраземіці зафіксовано такі лексико-семантичні варіанти цінності *свобода*: а) 'хто-небудь постійно зайнятий якою-небудь роботою, справою, не має вільного часу' (*і вгору глянути ніколи (нема коли, немає часу та ін.)*); б) 'відбувати тюремне ув'язнення' (англ. *do time*, розм.).

Маркерами часу на фраземному рівні ЦКС постають ознаки:

- 'сивина': *посивіти на пні; сивіти (сидіти) / посивіти (засидітися) в дівках (дівкою, в перестарках і т. ін.)* ('довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжною' цінності *родина*);
- 'старість': рос. *старая дева*; англ. *an old maid* ('немолода жінка, що не вступила в шлюбні стосунки'), пор. також в англійській фраземіці англ. *the old man*, розм.-фам. (2)) ('чоловік, батько'), англ. *old girl*, розм. ('мати, дружина') цінності *родина*; нім. *auf den alten Mann sparen* ('заощаджувати на старість' цінності *гроші*);
- 'пізній': нім. *ein spätes Mädchen*, евф. ('старитися, залишаючись неодруженою' цінності *родина*);
- 'швидкий': рос. *на скорую руку* (1) ('швидко, без великої затрати часу (робити щось)') цінності *свобода*.

Отже, абстрактні уявлення про час (напр., смерть – вічність) на фраземному рівні ЦКС аналізованих мов збігаються, тоді як конкретні уявлення, зумовлені впливом повсякденної практики використання мови й формуванням відповідних образів (напр., ознака 'не бути заміжною' пов'язана в українській фраземіці з сивиною, у російській і англійській –

зі старістю, у німецькій – із запізненням тощо), є національно-маркованими, унікальними.

Часовий код культури в ЦКС корелює з цінностями *життя, свобода, здоров'я, родина, гроші, краса, чесність, закон*; представлений темпоральними лексемами на позначення часових проміжків у межах доби, тижня, календарного року, життя людини та виявляє зв'язок із соматичним, просторовим, предметним, зооморфним, колоративним, онімним, гастрономічним, антропним кодами. Аналіз часового коду культури в ціннісній картині світу в межах аксіофраземної прагматики актуалізує значущість часу й дає змогу кваліфікувати час як 'матеріальний атрибут', квантифікація якого стає цілком можливою в матеріальних цінностях та одиницях. Прочитання й інтерпретація часового коду культури представляють суб'єктивний процес (у межах певної мови) і залежать від особливостей змісту й побутування соціально-культурних практик.

Перспективу вбачаємо в дослідженні просторового коду культури на фраземному рівні ціннісної картини світу з подальшим простеженням корелятивних / некорелятивних площин із часовим кодом культури.

Література

Арутюнова 1990 – Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1990. – 896 с.; **Гуревич 1973** – Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1973. – 318 с.; **Каган 1982** – Каган М. С. Время как философская проблема / М. С. Каган // *Вопр. философии.* – 1982. – № 10. – С. 117 – 124; **Краснобаєва-Чорна 2016** – Краснобаєва-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : монографія / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ТОВ „Нілан-ЛТД”, 2016. – 416 с.; **Краснобаєва-Чорна 2017** – Краснобаєва-Чорна Ж. В. Фраземна аксіологія : категоризація і рівнева структурованість : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. : спец. 10.02.01 „Українська мова”, 10.02.15 „Загальне мовознавство” / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – О. : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2017. – 36 с.; **Красных 2001** – Красных В. В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В. В. Красных // *Язык, сознание, коммуникация* : сб. ст. ; отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС ПРЕСС, 2001. – Вып. 19. – С. 5 – 19; **Михеева 2004** – Михеева Л. Н. Время в русской языковой картине мира: лингвокультурологический аспект / Л. Н. Михеева. – М., 2004. – 329 с.; **Мостепаненко 1969** – Мостепаненко А. М. Проблема универсальности основных свойств пространства и времени / А. М. Мостепаненко. – Л. : Наука, 1969. – 230 с.; **Шмелев 2002** – Шмелев А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А. Д. Шмелев. – М. : Яз. славян. культуры, 2002. – 496 с.; **Яковлева 1994** – Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира: модели пространства, времени и

восприятия / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.; **Piksendeeva 2016** – Piksendeeva V. The Linguistic Means of Describing the Phenomenon of the Time Concept / V. Piksendeeva. – Norway : Nord University, 2016. – 59 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

СФУМ 2003 – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.; **ФСРЯ 1987** – Фразеологический словарь русского языка / [под ред. А. И. Молоткова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.; **DI 2011** – Deutsche Idiomatik: Wörterbuch der deutschen Redewendungen im Kontext / Hans Schemann. – Berlin / Boston : De Gruyter, 2011. – 1040 S.; **MDtI 1976** – Moderne deutsche Idiomatik / Wolf Friederich. – München : Hueber, 1976. – 265 S.; **ODI 2004** – Oxford Dictionary of Idioms / ed. by J. Siefring. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.

Краснобаева-Чорна Ж. В. Аксіофраземна прагматика часу

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений опрацюванню теоретичних і практичних проблем аксіофраземної прагматики. Визначено специфіку часового коду культури на фраземному рівні ціннісної картини світу в українській, російській, англійській і німецькій мовах. Ціннісну картину світу інтерпретуємо як осмислення світу людиною, його фрагментів і статусу людської особистості в цьому світі через оцінку категоризацію в опозиції цінностей і нецінностей. Основним джерелом, що визначає категоризацію цінностей у фраземіці та виявляє глибинні етнокультурні нашарування, визнано асоціативи. Асоціативи позиціоновано як репрезентанти вторинної знакової системи.

Часовий код культури в ціннісній картині світу: а) представлений темпоральними лексемами на позначення часових проміжків у межах доби, тижня, календарного року, життя людини; б) маніфестує свої сутнісні моменти в „чистому” вигляді в 60%; в) виявляє зв'язок із соматичним, просторовим, предметним, зооморфним, колоративним, онімним, гастрономічним, антропним кодами; г) корелює з цінностями *свобода, здоров'я, родина, гроші, краса, чесність, закон*. Прочитання й інтерпретація часового коду культури представляють суб'єктивний процес (у межах певної мови) і залежать від особливостей змісту й побутування соціально-культурних практик.

Ключові слова: аксіофраземна прагматика, часовий код культури, фразема, цінність, ціннісна картина світу.

Краснобаева-Черная Ж. В. Аксиофраземная прагматика времени

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный разработке теоретических и практических проблем аксиофраземной

прагматики. Определена специфика временного кода культуры на фраземном уровне ценностной картины мира в украинском, русском, английском и немецком языках. Ценностную картину мира интерпретируем как осмысление мира человеком, его фрагментов и статуса человеческой личности в этом мире через оценочную категоризацию в оппозиции ценностей и неценностей. Основным источником, определяющим категоризацию ценностей во фраземике и обнаруживающим глубинные этнокультурные наслоения, признаны ассоциативы. Ассоциативы позиционированы как репрезентанты вторичной знаковой системы.

Временной код культуры в ценностной картине мира: а) представлен темпоральными лексемами с семантикой временных промежутков в пределах суток, недели, календарного года, жизни человека; б) манифестирует свои сущностные моменты в „чистом” виде в 60%; в) обнаруживает связь с соматическим, пространственным, предметным, зооморфным, колоративным, онимным, гастрономическим, антропным кодами; г) коррелирует с ценностями *жизнь, свобода, здоровье, семья, деньги, красота, честность, закон*. Прочтение и интерпретация временного кода культуры представляют субъективный процесс (в пределах определенного языка) и зависят от особенностей содержания и бытования социально-культурных практик.

Ключевые слова: аксиофраземная прагматика, временной код культуры, фразема, ценность, ценностная картина мира.

Krasnobaieva-Chorna Zh. V. Axiophraseme Pragmatics of Time

Issues of cultural coding are one of the most relevant aspects of linguocultural research in domestic and foreign linguistics. The time code of culture belongs to the basic ones and occupies an important place in linguistic research. The problem of the correlation of the time code of culture and the phraseme level of the axiological world's image was not considered in modern phrasemics, which determines the relevance of the article.

The purpose of the article is to determine the specificity of the time code of culture on the phraseme level of the axiological world's image in single-structured and multi-structured languages.

The main body of representing phrasemes of the axiological world's image is formed of 6,206 units (1,555 Ukrainian units; 1,549 Russian units; 1,550 English units and 1,552 German units). The illustrative basis of phrasemes-representatives of the value category with the semantics of time is about 300 units.

The axiological world's image is seen as a comprehension of the world by person, its fragments and the status of the human person in this world through an appraisal categorization in values and non-values opposition. The nature of value provides for the appeal to the antinomy, thus actualizing the clash of axiological and non-axiological, compatible with the binary opposition of *good – bad*. The main source, which determines the

categorization of values in phrasemics and reveals deep ethno-cultural stratification, has been recognized as associative. Associative is positioned as representative of the secondary sign system.

Time code of culture in the axiological world's image: a) represented by temporal lexemes on the designation of time intervals within the limits of the day, week, calendar year, human life; b) manifests its intrinsic moments in the „pure” form in 60%; c) finds connection with somatic, spatial, subject, zoomorphic, color, onim gastronomic and anthropic codes; d) correlates with the values of life, freedom, health, family, money, beauty, honesty, law. Interpretation of the temporal code of culture represent a subjective process (within a certain language) and depend on the peculiarities of the content and the existence of socio-cultural practices.

Key words: axiophraseme pragmatics, time code of culture, phraseme, value, axiological world's image.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Прийнято до друку 12.04.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Мілева І. В.

В. А. Ляшчынская (Гомель)

УДК 811.161.3'373.2:667.18:398.92

**ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
З КАМПАНЕНТАМ РУКАЎ І ІХ СІМВОЛІКА**

Мова выступае не толькі сродкам зносін паміж людзьмі, служыць для выражэння думак, назапашвання ведаў, але і з'яўляецца крыніцай пазнання. Актуальным у гэтым аспекце з'яўляецца зварот да фразеалагічных адзінак мовы, якія, па-першае, непасрэдна звязаны з чалавекам, па-другое, існуюць у мове многія стагоддзі і, што асабліва важна, з'яўляюцца магутным сродкам пазнання інфармацыі і дазваляюць асэнсаваць успрыманне навакольнай рэчаіснасці скрозь прызму мадэляў моўнай карціны свету, рэпрэзентуючы культуру народа-стваральніка, народа-носьбіта гэтых адзінак. У фразеалагічных адзінках кожнай мовы назапашваецца і захоўваецца інфармацыя ведаў чалавека, яны адлюстроўваюць светапогляд, вобраз жыцця, рысы характару прадстаўнікоў таго ці іншага этнасу, выступаюць не толькі як адзінкі мовы, але і як адзінкі культуры. Даследаванне фразеалагічных адзінак дапамагае, як адзначае, В. Тэлія, глыбей зразумець працэс узаемадзеяння мовы і культуры [Тэлія 1996: 217].

Так, вядома, што адным з важных бакоў жыцця чалавека з'яўляецца яго знешні выгляд, месца і роля адзення, абутку, галаўнога ўбору. Пэўныя найменні адзення, абутку, галаўных убораў абраны і пры ўтварэнні фразеалагічных адзінак як другасных адзінак мовы, якія

з'яўляюцца сродкам перадачы каштоўнасных арыенціраў, культурных устаноў ад пакалення да пакалення.

Абраўшы мэтай вывучэння касцюмна-рэчавы код культуры беларусаў, нас цікавяць тыя знакі культуры беларусаў, у якіх „уплецены” і перададзены веды, культурныя ўстаноўкі і правілы народа і якія выступаюць у ролі знакаў і абазначэнняў касцюмна-рэчавага кода культуры беларусаў. Гэта вызначаецца праз наяўнасць хаця б аднаго кампанента фразеалагічных адзінак, што страчвае сваё ўласнае значэнне, а ўспрымаецца праз найменне адзення, абутку ці іх дэталі як архетып, міфалагема, сімвал, эталон, стэрэатып і ўдзельнічае ў стварэнні культурнай семантыкі фразеалагізмаў, якія аб'ектывуюць канцэпт ‘адзенне-абутак’ як складнік фразеалагічнай карціны свету беларусаў.

Фразеалагічныя адзінкі, што рэпрэзентуюць канцэпт ‘адзенне-абутак’ у беларускай фразеалогіі, складаюць тры групы. У першую групу ўваходзіць больш за два дзясяткі фразеалагізмаў, якія служаць найперш для характарыстыкі і ацэнкі адзення альбо знешняга выгляду чалавека паводле наяўнасці ці адсутнасці адзення на ім, адпаведнасці яго чалавеку і якія ўжо былі прадметам лінгвакультуралагічнага аналізу [Ляшчынская 2015а]. Другую групу складаюць амаль тры дзясяткі фразеалагізмаў (22 літаратурныя і 5 дыялектных), якія ў сваім складзе ўтрымліваюць кампанент-найменне разнавіднасці адзення чалавека і якія таксама часткова прааналізаваны [Ляшчынская 2017]. І трэцюю групу складаюць фразеалагізма з кампанентам-найменнем частак, дэталей адзення, праз якія гэтыя фразеалагічныя адзінкі суадносяцца з касцюмна-рэчывым кодам культуры, што разумеецца як сукупнасць тых найменняў прадметаў адзення, якія функцыянуюць як знакі „мовы” культуры. І такімі кампанентамі сярод выдзеленых метадам суцэльнай выбаркі з літаратурных і дыялектных крыніц фразеалагізмаў беларускай мовы з'яўляюцца толькі некалькі лексем: *банцік, гальштук, каўнер, рукаў і пояс*. Іх выбар з мноства іншых найменняў дэталей і частак адзення чалавека (узгадаем, напрыклад, пра існаванне яшчэ такіх лексем-найменняў частак адзення, як *аборка, аплік, гузік, калашына, манжэта /манжэт, матуз, падол, фальбона* і інш.), несумненна, абумоўлены закладзенай у іх дадатковай інфармацыяй, пэўнай сімолікай, што і выяўляецца ў выніку ўтварэння фразеалагічных адзінак для абазначэння актуальных, штодзённых праяў чалавечэга быцця на аснове тыповых вобразных абагульненняў.

Зварот непасрэдна да фразеалагічных адзінак беларускай мовы гэтай групы, якія, як і ўсе астатнія, з'яўляючыся адзінкамі другаснай намінацыі, што не прама называюць з'явы, паняцці, а характарызуюць і ацэньваюць іх з дапамогай пэўнага вобраза, дазваляе пранікнуць у далёкае мінулае не толькі мовы, але гісторыі і культуры народа, пазнаць захаваны і перададзены ў іх вопыт беларускай лінгвакультурнай супольнасці, бо ў іх, як адзначае В. Тэлія, „культурна значная інфармацыя выражаецца ў канатацыйны аспекце значэння” [Тэлія 1996:

235]. Вывучэнне фразеалагічных адзінак праводзіцца з выкарыстаннем лінгвакультуралагічнага аналізу, асноўная мэта якога – вывучэнне спосабаў і сродкаў фразеалагічных адзінак адлюстроўваць культурную свядомасць народа, якая разглядаецца ўвогуле як стрыжань яго ментальнасці, і выражаць яе ў працэсах жывога выкарыстання фразеалагічных адзінак.

Цікавасць да фразеалогіі беларускай мовы ўвогуле і выдзеленай групы фразеалагізмаў як сродкаў рэпрэзентацыі аднаго з канцэптаў карціны свету з пункту гледжання лінгвакультуралогіі абумоўлена агульнай мэтай спасціжэння і рэканструкцыі фразеалагічнай карціны свету беларусаў і ўстанаўлення таго культурна-нацыянальнага крытэрыя ацэнкі і культурнай інфармацыі, якімі валодаюць гэтыя фразеалагічныя адзінкі, а ў межах выдзеленых – устанаўлення крытэрыяў ацэнкі і характэрнай беларусам культурнай інфармацыі, якую захоўваюць фразеалагізмы, што дапаўняюць фразеалагічную аб'ектывацыю канцэпту „адзенне-абутак” у фразеалагічнай карціне свету беларусаў.

З ліку пяці вышэй названых слоў-кампанентаў, што ў свабодным выкарыстанні абазначаюць часткі, дэталі пэўных відаў адзення, у межах артыкула выдзелім фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *рукаў / рукаво*, які характарызуецца найбольшай частотнасцю ўжывання, але ўсё ж прадстаўлены ў адзінкавых – усяго сямі фразеалагізмах.

Лексема *рукаў* – гэта агульнаславянская адзінка, існуе ў такіх формах і відах, як руск. *рукав*, балг. *ръкав*, сербахарв. *рукâв*, славен. *rokáv*, чэш., слвц. *rukáv*, польск. *rekaw*, в.-луж., н.-луж. *rukaw*, а таксама балг. *rokávica*, сербахарв. *рукâвица*, славен. *rokávica*, чэш. *rukávica*, слвц. *rukávica*, польск. *rekawica*, в.-луж., н.-луж. *rukajca*, і з'яўляецца вытворнай ад *рука* [Фасмер 1987: 515]. У беларускай мове лексема *рукаў* выкарыстоўваецца з такім семантычным аб'ёмам: ‘частка адзення, якая пакрывае руку ці частку рукі’, ‘адгалінаванне, якое адыходзіць ад галоўнага вусця ракі’ і ‘труба ці кішка для адводу вадкасцей, газаў, сыпучых цел’ [ТСБМ 1980: 725].

Ва ўсіх фразеалагічных адзінках з кампанентам *рукаў* гэты кампанент-лексема ўспрымаецца для ўяўлення вобразаў, а яе адбор і выкарыстанне пры стварэнні вобразаў фразеалагічных адзінак як новых адзінак мовы, несумненна, тлумачыцца роляй гэтай адзінкі мовы, якая валодае сімвальным значэннем, была задзейнічана ў якасці наймення такіх сімвалаў, як, напрыклад, „свая, абмежаваная прастора”, „закрытая прастора”, „вузкая ёмістасць для змяшчэння і адводу чаго-небудзь”.

Так, у фразеалагізме-словаспалучэнні ў *рукаў* – ‘ціха і непрыкметна’ [Лепешаў 2008а: 332], які характарызуецца абмежаванай валентнасцю і спалучаецца толькі з дзеясловамі *смяяцца*, *хіхікаць* і падобнымі да іх, кампанент-лексема *рукаў* абазначае пэўную абмежаваную прастору, якую ўтварае рукаў паводле асацыяцыі з яго формай пашыву і прызначэння, а прыназоўнік у ўказвае накіраванне да гэтай прасторы, а разам праз іх спалучэнне фразеалагізм суадносіцца

не толькі з касцюмна-рэчавым, але і з прасторавым кодам культуры, а яшчэ і з духоўным кодам культуры, зыходзячы з тых маральных устаноў і ўяўленняў народа аб паводзінах чалавека.

Праз вобраз фразеалагічнай адзінкі ўяўляецца, што рукаў выступае той часткай адзення, якая закрывае руку і рухаецца разам з ёй, служыць „месцам і сродкам” прыкрыцця смеху, што праяўляецца найперш на твары з дапамогай губ. Гэта якраз той смех, які чалавек не хоча паказаць другому ці іншым удзельнікам зносін, яўна не выражае і нават скрывае свае радасныя пачуцці, задавальненне ці іронію для іх успрымання альбо нават магчымае сваё насміханне з тых, хто побач, ці таго, што адбываецца. І менавіта для адлюстравання і выражэння вось гэтых яўных эмоцый, але скрытага спосабу іх выражэння і праяўлення ў адносінах аднаго чалавека да другога створана і выкарыстоўваецца фразеалагічная адзінка ў *рукаў*, якая звязана са старажытнай архетыпічнай апазіцыяй „унутраны – знешні”, „свой – чужы” ці „сваё – чужое”.

Такім спосабам і формай утварэння фразеалагічнай адзінкі як новай, другаснай, адзінкі мовы, па-першае, абстрактнае паняцце (ціха, непрыкметна) абазначана праз канкрэтнае (смяяцца, прыкрываючы рот рукавом), і яно з нябачнага становіцца „бачным” праз найменне і абраны вобраз для разумення і ўжывання носьбітамі мовы з пэўнымі мэтамі. Па-другое, што асабліва важна для ўтварэння новых адзінак такога тыпу, фразеалагічная адзінка ў *рукаў* стала спосабам выражэння ацэнкі такой прыкметы, як ціха і незаўважна, пэўнага дзеяння чалавека – смяцца, хіхікаць, насміхацца, а яшчэ і крыніцай пазнання культурнага сэнсу, закладзенага ў ёй, ці сродкам фармулёўкі і спосабам перадачы аднаго з правілаў паводзін беларусаў, выпрацаванага і прынятага ў зносінах паміж людзьмі. І гэтак правіла даводзіць, што не заўсёды добра, этычна выказваць сваю радасць, задавальненне ці тым больш адкрыта выражаць насмешку, іронію і нават негатыў як перавагу аднаго чалавека да другога ў пэўных выпадках іх кантактавання, што і ілюструюць прыклады ўжывання фразеалагічнай адзінкі: *Прыстаў грозна зірнуў на ўрадніка. Ураднік апусціў вочы і зірнуў на стражніка, стражнік на соцкага. Соцкі стаяў бокам і смяўся ў рукаў* (Я. Колас); *Толькі адна студэнтка, Рая, хіхікала сабе ў рукаў* (А. Карпюк).

Да месца тут узгадаць аднаструктурныя фразеалагічныя адзінкі ў *бараду*; *у вус*; *у кулак* (смяяцца, засмяяцца, хіхікаць) з тым жа значэннем, што і фразеалагічная адзінка ў *рукаў*. Тут выбар наймення лексемы як сімвалікі „абмежаванай прасторы”, „месца” для прыкрыцця альбо для хавання смеху абумоўлены і звязаны з наяўнасцю такіх знешніх прыкмет-уласцівасцей на твары чалавека, як барада ці вусы, што, несумненна, служыць яшчэ і ўказаннем на такія паводзіны асобы мужчынскага полу. А вось смяцца ў *кулак* ці ў *рукаў* – гэта фразеалагічныя адзінкі, што служаць для адлюстравання і характарыстыкі прыкметы такога выражэння пачуццяў і адносін незалежна ад полу чалавека. І фразеалагічная адзінка ў *рукаў* (смяяцца,

хіхікаць і пад.), як і сінанімічныя ёй фразеалагічныя адзінкі ў *баряду*; *у вус*; *у кулак*, перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра скрыты, невыразны смех як адзнаку перавагі аднаго чалавека над іншым ці іншымі.

Другая фразеалагічная адзінка з кампанентам *рукаў* – *як з рукава* з замацаваным за ёй значэннем ‘у вялікай колькасці і бесперастанку (сыпаць, сыпацца і пад.)’ [Лепешаў 2008а: 330] таксама, як і папярэдня, служыць для перадачы і абазначэння абстрактнага паняцця, толькі тут выяўляецца іншая прыкмета і зусім іншага дзеяння. У фразеалагічнай адзінцы спалучэнне кампанента-назоўніка *рукаў* з прыназоўнікам з з’яўляецца сродкам выражэння абмежаванай прасторы, толькі тут прыназоўнік з указвае на супрацьлеглы, у параўнанні з прыназоўнікам у фразеалагічнай адзінцы ў *рукаў*, накірунак дзеяння: *у рукаў* – куды, *а з рукава* – адкуль.

Адметны і зыходны матэрыял, і спосаб ўтварэння гэтай ФА: ім паслужыў параўнальны зварот і адбылося пераўтварэнне кампаратыўнага значэння словаспалучэння ў метафарычнае, якое вызначае, з аднаго боку, блізкасць, а з другога боку, адметнасць зыходных семантычных катэгорый – параўнання і метафары [Огольцев 1978: 72]. А як вядома, фразеалагізацыя параўнальных зваротаў, ці набыццё імі новага значэння і пераход у новы статус адзінак мовы, адбываецца ў выніку, па-першае, адбору параўнанняў, паколькі не ўсе параўнанні падвяргаюцца дэсемантызацыі сваіх складнікаў. Па-другое, важнай рысай гэтай, як і іншых кампаратыўных ФА, што аб’яднаны агульным значэннем ‘многа, у вялікай колькасці’, з’яўляецца абраны вобраз значнай колькасці, што перададзены з дапамогай параўнання *як з рукава* з захаваннем параўнальнага кваліфікатара *як* у складзе новай адзінкі, што звязана, паводле заўвагі К. Мізіна, з ірэальным параўнаннем і функцыянаваннем як мадальна-параўнальнай часткі, што выражае здагадку ці дапушчэнне [Мізін 2007: 13]. Як вынік такой структуры, абранага вобраза-эталона, без якога не можа рэалізавацца кампаратыўная семантыка, замацавана сімволіка вялікай колькасці і, зыходзячы з абранага назоўнікавага кампанента, бесперапыннасці магчымага дзеяння – сыпання, ссыпання чаго-небудзь з пэўнай ёмкасці як вялікай прасторы для змяшчэння чаго-небудзь. Такі перавод параўнальнага звароту ў фразеалагічную адзінку адбываецца праз пераўтварэнне кампаратыўнага значэння гэтага словаспалучэння ў метафарычнае, калі параўнанне рэалізуе ўжо не столькі ўласцівасць, колькі дэсемантызаваную экспрэсію ўзмацнення.

Галоўная функцыя фразеалагічнай адзінкі – гэта экспрэсія ўзмацнення такой якасці, як колькасны паказчык, і эталанізацыя дапушчэння празмернасці рэчываў. Вось чаму гэта фразеалагічная адзінка ўжываецца толькі з абмежаванымі дзеясловамі тыпу сыпаць ці ссыпаць, якія выкарыстоўваюцца ў прамым (можна сыпаць, ссыпаць штосьці сыпкае ці дробнае, як, напрыклад, зерне, соль, цукар, пясок і інш.) альбо ў пераносным значэнні – ‘гаварыць, вымаўляць хутка, бесперастанку, адно за другім’. Гэта асабліва відавочна ў маўленчай

практыцы, напрыклад: – *Ого, ён табе і жартаўнік харошы, – цягнуў сваё Іван Пракопавіч. – Можжа гаварыць з намі, работнікамі, паўдня і ўсё анекдотамі сыпле як з рукава* (П. Пестрак); *Набіў руку інспектар, набіў. Сыпле пытанні як з рукава.* („Польмя”).

У выніку фразеалагічная адзінка *як з рукава* набыла ролю стэрэатыпнага ўяўлення аб значнасці і бесперапыннасці колькаснага паказчыка чаго-небудзь і выкарыстоўваецца як эталон бязмернасці, вялікай колькасці.

У беларускай мове да фразеалагічнай адзінкі *як з рукава* далучаюцца сінанімічныя ёй *як з мяшка /з меха; як з рога дастатку; як з рэшата*, утварэнне якіх абавязана таксама фразеалагізацыі параўнанняў, але ў якіх вызначаюцца вобразы значнай колькасці праз іншыя кампаненты-лексемы, што адабраны з ліку вядомых для ўсіх носьбітаў велічынь-эталонаў для параўнання – *мяшок, рог і рэшата*.

Такім чынам, усе названыя фразеалагічныя адзінкі ілюструюць вобразы-сімвалы, якія сталі ўніверсальнымі для беларусаў. Тут найменні посуду, ёмістасцей як тыповых і звычайных ва ўжыванні – *рукаў, мяшок, рог і рэшата* выступаюць вобразамі-эталонамі, яны функцыянуюць у складзе кампаратыўных фразеалагічных адзінак як падмацаванне вялікай колькасці, бесперапыннасці і невычарпальнасці. Выбар наймення ёмкасці ў кожнай фразеалагічнай адзінцы для ўяўлення аб колькасці і віду патоку чаго-небудзь абумоўлены жыццёвымі ўмовамі і ўяўленнямі аб іх у мінулым і адначасова службыць паказчыкам фарміравання нацыянальнай карціны свету, што засноўваецца на здольнасці гэтых моўных фактаў пазнаваць навакольны свет праз вобразы. Зразумела, што выбар посуду мае свае адценні і адносна рознай ступені вялікай колькасці, што і адрознівае кожную з названых фразеалагічных адзінак і адпаведна ўжыванне кожнай у пэўных умовах.

Сярод фразеалагічных адзінак з кампанентам *рукаў* выдзяляюцца дзве аднаструктурныя, але супрацьлеглыя па значэнні: *закасаўшы рукавы* працаваць, брацца за справу ‘не шкадуючы сіл, шчыра, старанна’ [Лепешаў 2008б: 447] і *спусціўшы рукавы* ‘без належнай стараннасці, абы-як (рабіць што-н.)’ [Лепешаў 2008а: 439], да першай з якіх далучаецца дыялектны лексічны варыянт *засукаўшы рукавы* – ‘старанна, энергічна’ [Юрчанка 1972: 247], што належаць да ліку шматлікіх прыслоўных фразеалагічных адзінак, якія „па-рознаму кваліфікуюць выкананне працы чалавекам, з розных бакоў і паводле розных паказчыкаў яе характарызуюць” [Ляшчынская 2015б: 46]. Праз дзеяслоўныя кампаненты, дакладней, формы дзеепрыслоўяў *закасаўшы, засукаўшы і спусціўшы*, фразеалагічныя адзінкі суадносяцца з антропа-дзейнасным кодам культуры (назваюць чалавека як выканаўцу дзеяння), а праз кампанент *рукавы* – з касцюмна-рэчавым. Утварэнне названых фразеалагічных адзінак – гэта найперш патрэба ў вобразнай і „бачнай” перадачы не толькі такіх абстрактных паняццяў, як старанна, шчыра, не шкадуючы сіл ці, наадварот, без старання, абыякава, колькі

важнасць і нават неабходнасць выражэння выразнай ацэнкі тых адносін чалавека да выканання працы як выражэнне устаноўленых нормаў і правілаў народа, як паказчык ментальных стэрэатыпаў.

Вобразы абедзвюх фразеалагічных адзінак заснаваны на стэрэатыпізацыі і сімвалізацыі паводзін чалавека ў час ці адносна выканання працы: каб добра выканаць пэўную работу, неабходна падрыхтавацца да яе праз закасванне рукавоў, а выкананне са спушчанымі рукавамі сімвалізуе абьякавасць, адсутнасць старання і адказнасці. І ўтвораных новых адзінак мовы праз абраныя вобразы даводзяць норму і правіла ці іх парушэнне ў адносінах чалавека да працы, тыя маральныя ўстаноўкі, што выпрацаваны і ўласцівыя народу.

Да фразеалагічнай адзінкі *закасаўшы рукавы* ўзгадаем сінанімічную ёй фразеалагічную адзінку *не пакладаючы рук* – ‘вельмі старанна, не перастаючы’ [Лепешаў 2008а: 164], якая праз вобраз з кампанентам *рукі* як сімвалам працавітасці, сродкам і прыладай выканання працы яшчэ раз сведчыць, што ў мінулым амаль уся работа была ручной, толькі тут адметны дыферэнцыяльны аспект ацэнкі стараннага выканання працы – без перапынку.

Утварэнне фразеалагічных адзінак *закасаўшы рукавы* і *спусціўшы рукавы* абавязана страчанай сёння інфармацыі, што імпліцытна ўваходзіць, і такім чынам захоўваюцца звесткі аб вытоках фразеалагічнай адзінкі: гэта звесткі аб так званых кашулях-доўгарукаўках, што „(у княскім асяроддзі) сімвалізавалі вялікую сілу” [Валодзіна 2011: 408], ці дадзеныя, што „звязаны з адметным пакроем верхняй вопраткі ... з такімі доўгімі, расшыранымі на канцы рукавамі, што яны даходзілі да каленяў, а іншым раз і да самых пят” [Мелерович 2001: 623].

Як відаць, закасаныя рукавы ў час працы – гэта паказчык гатоўнасці чалавека да працы сумленнай, стараннай, і такі паказчык успрымаецца як своеасаблівы стэрэатып, эталон падрыхтаванасці, гатоўнасці працаваць добра, сумленна, што адпавядае маральным прынцыпам і ўстаноўкам, выпрацаваным ў народнай свядомасці: чалавек павінен працаваць усё жыццё, жыць і есці хлеб „у поце твару свайго”. А калі не працаваць, не быць падрыхтаваным да працы, то сумленна яе не выканаць, і гэта азначае парушэнне ўстаноўленых маральных прынцыпаў, паколькі „рабіць што-небудзь з апушчанымі рукавамі было немагчыма...” [Мелерович 2001: 623 – 624]. Адпаведна спушчаныя рукавы – гэта паказчык абьякавых адносін да выканання фізічнай і ручной працы.

Выдзяленне самастойнай дзеяслоўнай фразеалагічнай адзінкі *закасваць рукавы* – ‘працаваць энергічна, старанна’ [Лепешаў 2008б: 447] яшчэ раз сведчыць, наколькі важна выконваць працу якасна, падыходзіць да працы адказна, прыкладаючы ўсе намаганні, быць стараннам.

У выніку антанімічныя фразеалагічныя адзінкі набылі ролю эталонаў у ацэнцы гатоўнасці да працы: *закасаўшы рукавы*, *засукаўшы рукавы* – гэта стэрэатып, эталон ацэнкі выканання любой работы, якая раней у асноўным была ручной, старанна, шчыра, адказна і гатоўнасці да

цяжкай фізічнай працы, а фразеалагічная адзінка *спусціўшы рукавы* – гэта стэрэатыпнае ўяўленне пра адсутнасць адказнасці і старання ў рабоце, ці нават абьякавасці, несумленнасці, безадказнасці да работы ўвогуле і яе выканання. А фразеалагічная адзінка *закусваць рукавы* – эталон выканання цяжкай працы, што патрабуе сіл, намагання і старання, ахвоты і жадання.

Яшчэ адной фразеалагічнай адзінкай з кампанентам *рукаў* з аналізаванай групы адзінак беларускай мовы выступае прастамоўная фразеалагічная адзінка *закусваць рукавом* – ‘нічым не закусваць пасля выпіўкі’ [Лепешаў 2008б: 453], якая вобразна абазначае такую сітуацыю, калі чалавек не ўжывае ежу пасля выпітага спіртнога, ці даводзіць пра адсутнасць так званага закусвання пасля ўжывання спіртных напояў, напрыклад: *Ігар перад прыходам сюды ўпотаў ад усіх каўтануў за цесцевым хлявом для храбрасці з паўпляшкі „чарніла”, закусіўшы рукавом, і зараз тое „чарніла” пачынала надаваць смеласці* (В. Блакіт); *Ля ларка [я] так, як некаторыя, цьфу ты, ніколі рукавом не закусваў* (А. Наўроцкі). Яе кампанентны склад суадносіць адзінку з антропным, гастронамічным і касцюмна-рэчавым кодамі культуры.

Вобраз гэтай фразеалагічнай адзінкі перадае абстрактнае паняцце *нічым* праз замену ежы, ужывання прадуктаў харчавання, што даносяцца да рота рукой, паводле асацыяцыі і на аснове сумежнасці, на рукаў, які не з’яўляецца відам харчовых прадуктаў. Зусім магчыма, што сваім узнікненнем вобраз фразеалагічнай адзінкі абавязаны сімвалізацыі паводзін чалавека і метафарызацыі жэсту рукі альбо такога дзеяння, калі пасля ўжывання спіртнога чалавек абцірае губы рукавом, што і паслужыла асновай метафарычнага вобраза-ўяўлення пра рукаў-„закуску”. Але галоўная функцыя і роля, назначэнне фразеалагічнай адзінкі – выразіць адносіны чалавека да такой сітуацыі, такой з’явы і даць ёй ацэнку. Вось чаму ўвогуле і ў прыватнасці фразеалагічная адзінка адносіцца да ліку такой адзінкі, вобраз якой успрымаецца як маральная ўстаноўка: нядобра ўжываць спіртныя напоі пры гэтым яшчэ, выпіўшы, не закусваць.

У выніку фразеалагічная адзінка *закусваць рукавом* перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра ўжыванне спіртных напояў без закусвання як своеасаблівае антыправіла, паколькі служыць для выражэння іроніі, насмешкі і дае негатыўную ацэнку такім няправільным дзеянням.

Такім чынам, невялікая (усяго сем фразеалагічных адзінак), але сэнсава значная група фразеалагічных адзінак з кампанентам *рукаў* – гэта найперш сведчанне важнасці рукава як дэталі адзення і функцыянальнай нагружанасці лексемы *рукаў* як адзінкі мовы, такога наймення, якое ў дафразеалагічным выкарыстанні ўжо валодае сімвальным зместам, служыла найменнем пэўных сімвалаў, а таму і стала аб’ектам увагі пры адборы слоў і скарыстана асновай вобразаў пры ўтварэнні другасных адзінак мовы – фразеалагізмаў з адметнай для іх функцыяй і роляй характарыстыкі новых паняццяў, як правіла, абстрактных, але важных

для чалавека, і для іх ацэнкі. Вось чаму фразеалагічныя адзінкі з гэтым кампанентам праз абраныя вобразы пры іх утварэнні, слова-кампанент *рукаў*, семантыку перадаюць і даводзяць новым пакаленням беларусаў выпрацаваныя ў мінулым маральна-этычныя нормы, правілы, культурныя ўстаноўкі нашага народа, праходзячы культурную інтэрпрэтацыю ў касцюмна-рэчавым кодзе культуры, знакі якога ўтрымліваюць і даносяць розныя сэнсы адносна паводзін чалавека пры кантактаванні з іншымі асобамі (смяцця, хіхікаць у *рукаў*), пры ўжыванні спіртных напояў (*закусваць рукавом*), для выражэння экспрэсіі ў адносінах да вялікай колькасці чаго-небудзь (*як з рукава*), у выражэнні адносін да працы (*закасаўшы рукавы; спусціўшы рукавы; засукаўшы рукавы*) ці яе належнага выканання (*закусваць рукавом*), і набываючы функцыі эталонаў, стэрэатыпаў, сімвалаў.

Літаратура

Валодзіна 2011 – Валодзіна Т. Рука / Т. Валодзіна, Л. Дучыц // Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 407 – 408; **Лепешаў 2008а** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. – Т. 2 : М – Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.; **Лепешаў 2008б** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. – Т. 1 : А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; **Ляшчынская 2015а** – Ляшчынская В. А. Культурная канатацыя фразеалагізмаў з агульным значэннем ‘адзенне-абутак’ / В. А. Ляшчынская // Беларуская лінгвістыка. Вып. 74. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – С. 19 – 29; **Ляшчынская 2015б** – Ляшчынская В. А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2015. – 224 с.; **Ляшчынская 2017** – Ляшчынская В. А. Фразеалагізмы з кампанентам-найменнем віду адзення ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў / В. А. Ляшчынская // Граматычны студыі : зб. навук. пр. – Вып. 3. – Вінніца ДонНУ імя Васіля Стуса, 2017. – С. 74 – 79; **Мелерович 2001** – Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Рус. словари: Астрель, 2001. – 853 с.; **Мізін 2007** – Мізін К. Компаративна фразеологія: монографія / К. Мизин. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. – 168 с.; **Огольцев 1978** – Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л. : Изд-во Ленигр. гос. ун-та, 1978. – 159 с.; **Телия 1996** – Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.; **ТСБМ 1980** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Т. 4: П – Р / рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. энцыклапедыі, 1980. – 768 с.; **Фасмер 1987** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. – Т. 3: Муза – Сят / пер.

с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.; Юрчанка 1972 – Юрчанка Г. Ф. І коціцца і валіцца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

Лещинська О. О. Фразеологізми білоруської мови з компонентами *рукав* і їх символіка

У статті на матеріалі фразеологічних одиниць білоруської мови з компонентом *рукав* виявлено властиві їм символічні прочитання, характерні культурні конотації, створені засобами образів, внутрішньої форми, відбору слів-компонентів при їх утворенні й передачі стійкого, регулярного ціннісного змісту культури народу, його категорій. Авторка встановлює взаємодію мови й культури народу через обрані фразеологічні одиниці, що частково репрезентують концепт „одяг-взуття” як один із складників фразеологічної картини світу білорусів у діапазоні культурно-національної самосвідомості та його фразеологічної репрезентації.

Виділення й вивчення фразеологічних одиниць з компонентом *рукав* важливе для повної систематизації всіх фразеологічних одиниць білоруської мови з символічним компонентом, що репрезентують концепт „одяг-взуття”, для виявлення культурно-національного критерію оцінки й наявності в семантиці одиниць ціннісного змісту культури, здатності до збереження й передачі символічних смислів у просторі костюмно-речового коду культури білорусів.

Ключові слова: фразеологізм, компонент *рукав*, концепт „одяг-взуття”, костюмно-речовий код культури, культурна інформація, символ, еталон, стереотипи.

Лещинская О. А. Фразеологизмы белорусского языка с компонентами *рукав* и их символика

В статье на материале фразеологических единиц белорусского языка с компонентом *рукав* выявляются свойственные им символические прочтения, характерные культурные коннотации посредством образов, внутренней формы, отбора слов-компонентов при их образовании и передачи устойчивого, регулярного ценностного содержания культуры народа, его категорий и смыслов. Устанавливается взаимодействие языка и культуры народа через избранные фразеологические единицы, частично репрезентирующие концепт „одежда-обувь” как одну из составляющих фразеологической картины мира белорусов в диапазоне культурно-национального самосознания и его фразеологической репрезентации.

Выделение и изучение фразеологических единиц с компонентом *рукав* важно для полного представления всех фразеологических единиц белорусского языка с символическим компонентом, репрезентирующих концепт „одежда-обувь”, для выявления культурно-национального

критерия оценки и наличия в семантике единиц ценностного содержания культуры, способности к сохранению и передаче символических смыслов в пространстве костюмно-вещевого кода культуры белорусов.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент *рукав*, концепт „одежда-обувь”, костюмно-вещевой код культуры, культурная информация, символ, эталон, стереотип.

Leshchynska O. O. The phraseologisms of the Belarusian language with components „rukav” (*sleeve* in translation) and their symbols

In the article on the material of Belarusian phraseological units with the component *sleeve* the inherent symbolic meanings, characteristic cultural connotations are revealed through images, inner form and selection of word-components at their formation and transmission of a stable, regular, evaluative people's content of culture, its categories and meanings. The interaction between the language and national culture is established through the selected phraseological units, which partially represent the concept „clothes – footwear” as one of the components of phraseological world view of Belarusians in the range of cultural and national self-awareness and its phraseological representation.

The selection and study of phraseological units with the component of *sleeve* is important for completeness of the presentation of all phraseological units of the Belarusian language with a symbolic component that represent the concept of „clothes – footwear”, to identify the cultural-national criterion of evaluation and the existence of the value content of culture in the semantics of the units, the ability to save and transmit symbolic meanings in the space of the costume-article code of culture of the Belarusians.

Key words: phraseology, component of *sleeve*, the concept of „clothes – footwear”, the costume-article code of culture, cultural information, symbol, standard, stereotype.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018 р.

Прийнято до друку 12.04.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

ТЕРМІНОЛОГІЯ

Н. С. Сухачова (Полтава)

УДК [811.11:001.4:005]:81'37:001.82

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ПАРЦЕЛИ PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО ЯК СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ДОМЕНУ MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ

Однією із сучасних англomовних терміносистем є терміносистема менеджменту, представлена значною кількістю назв, які позначають поняття власне управлінської діяльності, а також управлінської діяльності в конкретних галузях. Інформація про цю діяльність упорядковується за допомогою концептуальної моделі, яка уможлиблює семантичну стратифікацію термінологічних одиниць. Побудова концептуальної моделі поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, яка стає основою для семантичної стратифікації термінів, спирається на *методику моделювання концептуальних мереж*, розроблену С. Жаботинською [Жаботинська 2011: 1 – 11; Жаботинская 2013: 47 – 76], а також на праці вчених, які досліджували сучасну термінологію менеджменту і з позиції традиційної лінгвістики, і в руслі нових лінгвістичних парадигм за такими напрямками: 1) прагматичним (К. Житнікова, І. Ізвольська); 2) лексико-семантичним (Ю. Зацний, М. Белозьоров, М. Костєва, К. Житнікова); 3) функціональним (О. Агаєва); 4) когнітивно-дискурсивним (Л. Науменко, В. Косякова); 5) лінгвокультурологічним (О. Клименко, О. Агаєва).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що термінологічні одиниці англomовної терміносистеми менеджменту функціонують майже в усіх сферах соціально-економічного життя суспільства, а отже, потребують комплексного, системного аналізу, здійснюваного з урахуванням традиційних положень дериваційних і семантичних студій, а також нових положень когнітивної лінгвістики, яка є провідним напрямом антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства.

У пропонованій статті ми ставимо за мету здійснити семантичну класифікацію термінологічних одиниць парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО як одного зі складників концептуального домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Поставлена мета зумовлює необхідність розв'язати такі завдання: 1) виявити термінологічні одиниці парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО, лексичні значення яких специфікують зміст парцели; 2) проаналізувати досліджувану парцелу з метою встановлення її ядерної зони та зони поширення; 3) представити семантичну класифікацію термінологічних одиниць парцели.

Терміносистема менеджменту узгоджується із системою взаємопов'язаних понять, представлених у макроконцепті

MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, який є концептуальним доменом, конститутованим низкою парцел: MANAGEMENT / УПРАВЛІННЯ як діяльність, MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, GOAL / МЕТА управління, ORGANIZATION / ОРГАНІЗАЦІЯ, RESOURCES / РЕСУРСИ, SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ, PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО, RESULT / РЕЗУЛЬТАТ, ENVIRONMENT / СЕРЕДОВИЩЕ. Зв'язок між парцелами може бути відтворений за допомогою моделі концептуальної мережі, яка формується базисними пропозиціональними схемами – акціональними, посесивними, буттєвими та ідентифікаційними.

Кожна з парцел домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ містить концепти, позначені близькими за змістом термінологічними одиницями, які належать до різних частин мови. Лексичні значення цих одиниць специфікують зміст парцели. З-поміж тематично близьких концептів, представлених у парцелі, є ті, що утворюють її ядро та зону поширення.

Концептуальна мережа домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ структурує його зміст і дозволяє здійснити семантичну класифікацію термінів менеджменту, узгоджену із системою взаємопов'язаних термінологічних понять.

Парцели домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ мають різну термінологічну наповненість, яка залежить від кількості термінів, співвіднесених із парцелою.

Кожну з парцел проаналізовано з метою встановлення її ядерної зони та зони поширення. Як приклад такого аналізу розглянемо парцелу (семантичну групу) PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО.

Я д е р н а з о н а парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО номінується термінами, які належать до семантичної підгрупи „виробнича діяльність”. Ця група містить іменники на позначення процесу виробництва – *production, manufacture, making, fabrication*; прикметники, дериваційно пов'язані із зазначеними іменниками – *productive, manufacturing, fabricated, fabricable*; дієслова, від яких вони утворені, – *to produce, to manufacture, to make, to fabricate*. Різниця у значеннях іменників та відповідних прикметників і дієслів полягає переважно в способах та місці виробництва.

Терміни *production n, manufacture n, fabrication n* мають спільний семантичний компонент значення „виробляти або створювати щось”, „процес перетворення ресурсів на продукт”. Лексема *production n* спочатку асоціювалася лише зі створенням нових матеріальних продуктів, тому фізіократи називали „продуктивними” лише сільське господарство та видобувну промисловість; слово *production n* означало створення силами природи, а слово *manufacture n* – виготовлення людськими руками [Slovar-vocab.com]. У ході подальшого розвитку економічної теорії термін *production n* почали застосовувати щодо будь-якого процесу перетворення ресурсів на продукт, включаючи транспортування, збереження, виробництво, надання послуг тощо: *the act of making things, in particular the act of making products that will be traded or sold commercially* [ODBM

2006: 517]; *processes employed in transformation of tangible inputs (raw materials, semi-finished goods, or subassemblies) and intangible inputs (ideas, information, know how) into goods or services* [Businessdictionary.com]; *all those activities that have to do with the creation of commodities, by imparting to raw materials utility, added value, or the ability to satisfy human wants* [LDCE 2001: 1107]; *the creation or manufacture for sale of goods and services with exchange value* [CED 2003: 1012]; *the process of manufacturing or growing something in large quantities* [CEED 2006: 1584]; *the act of producing products or services to match the sales forecast and inventory requirements* [Certo 1989: 22]. Термін *manufacture n* має відтінок значення – виробляти що-небудь на фабриці за допомогою машин, зазвичай, у великій кількості: *the making of articles on a large scale using machinery, especially in a factory* [NOAD 2001: 983]; *the process of producing goods in a large number* [AHDEL 2009: 1349]. Лексема **fabrication n** позначає процес виготовлення виробу з необробленого матеріалу чи з напівфабрикатів: *the manufacturing process in which an item is made from raw or semi-finished materials instead of being assembled from ready-made components or parts* [Businessdictionary.com].

Лексема *making n* має загальне значення, указуючи на виготовлення, створення чого-небудь взагалі: *the process of making or producing something* [AHDEL 2009: 1332]; *the act or process of producing or creating* [CEED 2006: 895].

Зона поширення парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО позначається термінами, які належать до таких семантичних підгруп:

- „тип виробничої діяльності”:
серійний; current / flow-line adj – поточний; *mass / quantity adj* – масовий, серійний; *planned adj* – плановий; *industrial adj* – промисловий; *manual adj* – ручний, фізичний (напр. про працю); *work-related adj* – виробничий; *business-related adj* – пов’язаний з бізнесом; *capital-intensive adj* – такий, що вимагає значних капіталовкладень; *labour-intensive adj* – працездатний (про виробництво чи галузь, у якій затрати на робочу силу при виробництві одиниці продукції відносно великі);
- „якість виробництва”:
effectiveness / efficiency n – ефективність; *productivity n* – продуктивність; *quality (production) adj* – (виробництво) високоякісних товарів; *productive adj* – продуктивний; *active adj* – активний, жвавий, енергійний; *slack adj* – млявий (про торгівлю, ділову активність); *unproductive adj* – непродуктивний, неефективний; *to supercharge v* – досягати найвищої продуктивності;
- „допоміжні засоби виробництва”:
brain n – „мозок”, комп’ютер, процесор, машина; *gang n* – агрегат; механічне з’єднання (від набір, комплект (інструментів)); *requirement n* – вимога; необхідна умова; *overall n* – об’єм; *line n* – (виробнича) лінія; *method n* – метод; *capacity n* – виробничі потужності; виробничий об’єкт; *cycle n* – цикл; *standard n* – стандарт, норма

(установлений зразок або правило, відносно якого оцінюється якість продукту чи виконання роботи); **steel-collar n** – робот; **piece-goods n** – штучні товари; **recycling n** – вторинна сировина (різноманітні матеріали й вироби, які після первісного повного використання (зносу) можуть вживатись у виробництві повторно як сировина);

- „діяльність, пов’язана з виробництвом”:
consumption n – споживання; **operation n** – діяльність, операція; **scheduling n** – календарне планування; **upgrading n** – покращення, модернізація, підйом; **innovation n** – новаторство, інновація; **to update v** – модернізувати; **to retail n, v** – роздрібний продаж; продавати(ся) вроздріб; **to decrease (production) v** – зменшувати об’єми (виробництва); **to curtail (production) v** – скорочувати (виробництво); **to increase / boost / raise (production) v** – збільшувати обсяги (виробництва); **to expand (production) v** – розширяти (виробництво); **to misuse v** – використання неналежним чином; **to recycle v** – повторно використовувати, переробляти; **to demanufacture v** – готувати використану продукцію для переробки; **to underproduce v** – виробляти продукцію в недостатній кількості.

Загальна кількість термінологічних одиниць, співвіднесених із парцелою PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО, – 76 одиниць (12 термінів – назви понять ядерної зони, 64 терміни – назви понять зони розширення парцели).

Отже, доходимо висновку, що семантична підгрупа парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО (76 одиниць), порівняно з іншими семантичними підгрупами парцел макроконцепту MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, виявилася меншою в плані термінологічної наповнюваності. Найчисленнішими семантичними підгрупами зони поширення парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО виявилися групи „діяльність, пов’язана з виробництвом” і „типи виробничої діяльності” – 20 і 19 термінологічних одиниць відповідно.

Перспективу дальших досліджень вбачаємо у вивченні функціонування термінів менеджменту у фахових і нефахових дискурсах.

Література

Жаботинська 2011 – Жаботинська С. А. Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур / С. А. Жаботинская // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 1 – 11; **Жаботинська 2013** – Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Cognition, communication, discourse. International On-line journal – Когниция, коммуникация, дискурс : Междунар. электрон. сб. науч. тр. / Харьк. нац. ун-т имени В. Каразина. – 2013. – № 6. – С. 47 – 76; **Certo 1989** – Certo Samuel C. Principles of Modern Management / Samuel C. Certo. – 4-th ed. – Massachusetts : Allyn and Bacon Inc., 1989. – 646 p.; **ANDEL 2009** –

American Heritage Dictionary of the English Language. – 3-d ed. – Boston : Houghton Mifflin, 2009. – 2184 p.; **CED 2003** – Collins English Dictionary. – 6-th ed. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 2003. – 1791 p.; **CEED 2006** – Collins Essential English Dictionary. – 6-th ed. – Glasgow : Harper Collins Publishers, 2006. – 1888 p.; **LDCE 2001** – Longman Dictionary of Contemporary English : with New Words Supplement. – Barcelona : Pearson Edition Limited, 2001. – 1691 p.; **ODBM 2006** – Oxford Dictionary of Business and Management. – L. : Oxford : Oxford University Press, 2006. – 4-th ed. – 565 p.; **NOAD 2001** – The New Oxford American Dictionary / ed. by E. Jewel, F. Abate. – N. Y. ; Oxford : Oxford University Press, 2001. – 2023 p.; **Slovar-vocab.com** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovar-vocab.com/english-russian/vocab-accounting-audit/production-1092231.html>; **Businessdictionary.com** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.businessdictionary.com>.

Сухачова Н. С. Семантичний аналіз термінологічних одиниць парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО як складника концептуального домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ

У статті представлено семантичну класифікацію термінів парцели PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО на основі концептуальної моделі поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Англomовні термінологічні одиниці менеджменту номінують комплексне поняття MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, що є доменом, відносно якого визначено зміст термінів. Цей домен конституюється дев'ятьма парцелями: MANAGEMENT / УПРАВЛІННЯ, MANAGER / УПРАВЛІНЕЦЬ, GOAL / МЕТА управління, ORGANIZATION / ОРГАНІЗАЦІЯ, RESOURCES / РЕСУРСИ, SUBORDINATES / ПІДЛЕГЛІ, PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО, RESULT / РЕЗУЛЬТАТ, ENVIRONMENT / СЕРЕДОВИЩЕ. Парцели поєднуються в мережу на підставі зв'язків, представлених низкою базисних пропозиціональних схем. Зміст парцел визначено концептами, які формують їх ядерну зону та зону поширення, що специфікує поняття ядерної зони. Концептуальна модель домену MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ є основою для семантичної класифікації термінів менеджменту, їх розподілу на семантичні групи й підгрупи. Наповнюваність семантичних груп і підгруп, установлювана на підставі кількісного аналізу відповідних термінів, залежить від важливості номінованого домену або концепту для визначення суті управлінської діяльності. Парцелу PRODUCTION / ВИРОБНИЦТВО проаналізовано на предмет її термінологічної щільності.

Ключові слова: термін, англomовна терміносистема менеджменту, концепт, концептуальна модель, методику моделювання концептуальних мереж, парцела, семантична класифікація.

Сухачева Н. С. Семантический анализ терминологических единиц парцеллы PRODUCTION / ПРОИЗВОДСТВО как составляющей концептуального домена MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ

В статье осуществляется семантическая классификация терминов парцеллы PRODUCTION / ПРОИЗВОДСТВО, основанная на сетевой концептуальной модели понятия MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ. Англоязычные терминологические единицы менеджмента номинируют комплексный макроконцепт MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ, рассматриваемый как домен, относительно которого определяется содержание терминов. Этот домен конституируется девятью парцеллами: MANAGEMENT / УПРАВЛЕНИЕ, MANAGER / УПРАВЛЕНЕЦ, GOAL / ЦЕЛЬ, ORGANIZATION / ОРГАНИЗАЦИЯ, RESOURCES / РЕСУРСЫ, SUBORDINATES / ПОДЧИНЕННЫЕ, PRODUCTION / ПРОИЗВОДСТВО, RESULT / РЕЗУЛЬТАТ и ENVIRONMENT / СРЕДА. Парцеллы объединяются в концептуальную сеть на основе связей, представленных рядом базисных пропозициональных схем. Содержание парцелл определяется концептами, формирующими их ядерную зону и зону расширения, которая специфицирует понятия ядерной зоны. Концептуальная модель домена MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ служит основанием для семантической классификации терминологических единиц менеджмента, их распределения по семантическим группам и подгруппам. Наполняемость семантических групп и подгрупп, устанавливаемая путем количественного анализа соответствующих терминов, зависит от значимости именуемого домена или концепта для определения сути управленческой деятельности. Парцелла PRODUCTION / ПРОИЗВОДСТВО домена MANAGEMENT / МЕНЕДЖМЕНТ проанализирована на предмет ее терминологической плотности.

Ключевые слова: термин, англоязычная терминосистема менеджмента, концепт, концептуальная модель, методика моделирования концептуальной сети, парцелла, семантическая классификация.

Sukhachova N. S. Semantic analysis of the terminological units of the parcel PRODUCTION as a constituent of MANAGEMENT conceptual domain

This article analyzes the English terminological system of management from the semantic and cognitive linguistic perspectives. The study gives a semantic classification of the terms of the parcel PRODUCTION as one of constituents of MANAGEMENT conceptual domain. The semantic classification is grounded on the network model of MANAGEMENT conceptual domain constituted by eight parcels (MANAGEMENT, MANAGER, GOAL, ORGANIZATION, RESOURCES, SUBORDINATES, PRODUCTION, RESULT and ENVIRONMENT) linked by basic propositional schemas: the Action Frame (contact schema and causative

schema), the Possession Frame (part-whole schema and inclusion schema), the Thing Frame (locative schema). This conceptual model is modeled on the ground of the methodology developed for conceptual analysis of linguistic meanings and called „semantics of lingual networks”. Each parcel retains concepts that belong to the central zone and its extension that specifies the central zone. Terminological semantic groups and sub-groups identified on the conceptual grounds are further analyzed with regard to their density. The density of the semantic groups and sub-groups, grounded on the ground of quantitative analysis of the appropriate terminological units of English terminological system of management, depends on the importance of a certain domain or concept for determination of the essence of management activity. The notions of the central zone are essential for terminological system. They are represented by nouns, adjectives and verbs with a common word-formation stem. The zone of extension of a parcel includes concepts that specify concepts of the central zone and represented by different parts of speech. The parcel PRODUCTION was analyzed for the purpose of its terminological density.

Key words: term, English terminological system of management, concept, conceptual model, methods of network modelling, parcel, semantic classification.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2018 р.

Прийнято до друку 22.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

С. П. Биби́к (Київ)

УДК 811.161.2'373'42

ПОНЯТТЯ „ПЕРЕСЕЛЕННЯ”: ЛЕКСИКОГРАФІЯ І ДИСКУРС

Час і суспільно-політичні, суспільно-економічні зміни актуалізують ті чи ті поняття, оновлюють, розширюють зміст усталених термінів, дають поштовх для модифікації їхньої внутрішньої форми. Отже, і теоретичним, і практичним завданням є відстеження динаміки лексико-семантичних трансформацій українського словника – і загальноживаного, і вузькофахового; вивчення змістової та аксіологічної динаміки таких змін за нефаховими текстами, зокрема за текстами засобів масової інформації, інтернет-комунікації. Крім того, спостерігаємо постійний процес накладання в реальній комунікації дискурсивних практик, їх „перетікання” з однієї в іншу, чого вимагають умови спілкування, повідомлення, інформування, оцінки й т.ін. У загальній лінгвостилістиці такі явища прийнято кваліфікувати як взаємодію функціонально-стильових сфер, що найбільше виражене в політематичному середовищі засобів масової інформації [Взаємодія 1982; Взаємодія 1990]. Один із векторів цього процесу – це „вживлення” в широке інформаційне середовище юридично-правових понять, термінів, кваліфікацій тощо. Самі ж ЗМІ є сферою, через яку входять вузькофахові поняття в широкий загальний вжиток, у повсякденну комунікативну культуру.

Ці процеси віддавна в колі уваги лінгвоукраїністики. Найповніше теоретичні засади і практика дослідження процесів взаємодії мови публіцистики й мови науки, художньої практики, офіційно-ділового спілкування на всіх рівнях мовної структури представлено в монографічних академічних працях [Науково 1978; Мова 1979; Взаємодія 1982; Взаємодія 1990]. Утім, це системні дослідження 70 – 80-х рр. минулого століття, що охопили матеріал, який став історією писемної літературно-мовної практики. Найсучасніші спостереження з означеного питання виконують О. Стишов [Стишов 2003], М. Навальна [Навальна 2011] та ін.

Якщо вести мову лише про книжні одиниці – терміни різних галузей знань і сфер діяльності спільноти, то їхнє місце в мові мас-медіа обґрунтоване і сталим інформаційним розширенням текстів, і „прагненням до логізації викладу, раціоналізму, певного стандарту, місткості”, а від останніх десятиліть ХХ ст. – „також активним проникненням і вживанням у загальнонародній мові термінів із найрізноманітніших галузей науки, техніки, медицини, екології, спорту, мистецтва та ін.” [Стишов 2003: 35 – 36]. Зміни суспільно-політичного життя, інформаційні запити спільноти на різні вектори

повідомлення впливають і на входження юридичних понять до текстів ЗМІ, відбиваючи динаміку лінгвокультури інформування читачів [Мамич 2015]. Утім, аспектами дослідження зазначених термінів можуть бути як всеохопне вивчення процесу входження складників одного дискурсу в інший (у цьому дослідженні охоплено лише мас-медійний), так і явища актуалізації певних лексичних одиниць. Серед таких ряд термінів і термінологічних словосполучень, що їх об'єднує поняття „переселення”.

У колі нашої уваги динаміка лексико-семантичної структури поняття „переселення” за лексикографічними джерелами, а також у мові ЗМІ, зокрема в актуальних юридично-правових групах соціальних комунікацій. Слова „переселення”, „переселенець” актуалізовані впродовж останніх років у зв'язку з подіями на Сході України та в Криму. Вони набули іншого юридичного змісту, ніж це було зафіксовано у відповідних джерелах до 2014 року.

Лексикографічні фіксації лексичного ряду поняття „переселення”. За СУМ *переселення* – це віддієслівний іменник, що позначає дію за значенням *переселити, переселяти, переселитися* [Словник 1970 – 1980: VI, 273]. Цей ряд дій має і повсякденно-побутове значення, і соціальне, економічне, політичне, юридичне, історичне тощо (див. нижче різновиди міграції). Якщо в побутовому тлумаченні така діяльність може не бути обтяжена аксіологічним соціокультурним у широкому розумінні відтінком, то в усіх інших оцінна семантика приєднується, бо процес такого переміщення, зміни місця проживання, як засвідчила світова історія та історія українського народу зокрема, супроводжує значні психологічні переживання (травми, страхи, тривожність тощо [Зінченко 2015]), ідеологічні, суспільно-політичні, соціально-культурні, етнічні (етногіперідентичність) оцінки, і не завжди позитивні (див., наприклад, також прозові твори відповідної тематики Г. Григоренка (О. Судовщикової-Косач), І. Франка та ін.). Але словники прямо не призначені для фіксації цього: вони зорієнтовані на явище, його об'єктивізацію, на подання стислої інформації. Утім, екземпліфікати можуть опосередковано свідчити про непрямі оцінки. Якщо погортати відповідні сторінки СУМ, то саме за цитованими джерелами помітимо, що укладачі словникових статей *Переселення, Переселенський, Переселятися, Переселенець* зафіксували або побутово нейтральну оцінку зазначеного явища, або ж негативну чи позитивну, визначені ідеологічними настановами, які ґрунтуються здебільшого на дистанційованих від історії українського народу подіях. Пор. такі цитати: [...] *то Ліщинська мене прокляне, її ніхто не може вневнити, що я в переселенні її квартирантів ні сном, ні духом не винувата* (Леся Українка); *Дід Григорій був небалакучий... Особливо помітно стало це після його невдалого переселення на Далекий Схід у 1907 році* (О. Довженко); *В 1911 р. на Україну повернулося близько 70% переселенців. Переселенська політика царизму зазнала краху* (з Історії УРСР).

Ключове тлумачне джерело зафіксувало станом на 80-ті рр. XX ст. дві термінологічні сполуки, пов'язані з процесом 'переселення' – *велике переселення народів* (іст., пересування германських, сарматський, слов'янських племен у II – VII ст., що сприяло падінню Римської імперії і формуванню романо-германських та слов'янських народностей); *переселення народів* (ек., іст., пересування великої кількості людей на значні відстані) [Словник 1970 – 1980: VI, 273]. За нейтральними поясненнями „пересування”, „формування” приховані долі народів. З відстані часу фахівці можуть лише оцінити наслідки процесу, а не психологічні та ін. травми, яких зазнавали народи.

Процес переселення енциклопедичні джерела також пов'язують з демографічним терміном „міграція населення” [Демографический 1985: 251], який позначає *організовані та стихійні процеси переміщення осіб у межах держав та за їхні кордони*. З погляду демографічної науки саме *організована міграція*, підкріплена економічною чи соціальною політикою держави, і є *переселенням* [Там само: 325]. За „Енциклопедією історії України” є *міграція внутрішня і зовнішня* (еміграція, імміграція), а її причинами й різновидами відповідно є *трудова, політична, освітня, етнічна, релігійна, індустриальна, урбаністична* [Енциклопедія 2009 VII: 697]. Утім, загальномовні словники (тлумачний, синонімів) ставлять *переселення* в один лексико-семантичний ряд зі словами *переїзд, виїзд, еміграція, в'їзд, імміграція, вивід* (іст., селян на інші землі); *переселятися* – у ряд зі словами *перебратися, перекинутися, переметнутися* (розм.), *перекочувати* (розм.), *перенестися* (заст.), *спровадитися* (діал.), *переїхати, перевезтися, емігрувати, іммігрувати* [Словник 2000: II, 169]. Цей перелік засвідчує, що процес „переселення” кваліфікують за способами, напрямками здійснення, почасти – з урахуванням усно-розмовних оцінок.

Так само й щодо особи / осіб, яка / які переселяється / переміщається, за даними „Демографічного енциклопедичного словника”, треба вживати термін *мігрант* [Демографический 1985: 251]. Загальномовні ж словники дають ключове слово „переселенець, переселець” (синоніми: *іммігрант, емігрант, виходець*) [Словник 2000: II, 169].

Якщо взяти за відправну точку фіксації словники XIX ст., то поняття *переселенець* засвідчив „Толковый словарь великорусского языка” В. Даля ‘переселившийся куда, выселившийся с родины и поселившийся на новом месте’ [Даль 1979 – 1980: VI, 82]. Приблизно в той самий час у писемних джерелах, а згодом і у „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка цю лексему використано як засіб тлумачення іншої словоформи – *переселець, переселянин* ‘переселенець’ [Словарь 1997: II, 136]. Українська за формою номінація закріплена в лексикографічних реєстрах: „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка, „Правописному словнику” Г. Голоскевича, „Українсько-німецькому словнику” (1947), „Українсько-російському словнику” (1953

– 1963), „Словнику синонімів української мови”, „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (2005), „Орфографічному словнику української мови” (1994). Утім, термінологізувалося поняття за формою „переселенець”, тобто ідентичною з російськомовною. (Очевидно, тому, що більшість юридичних актів, історико-культурних джерел відповідної проблематики була зорієнтована на російськомовну одиницю як загальноновизнаний у ХХ ст. термін). Як юридичний термін *переселенець* зафіксовано в „Українсько-англійському словнику правничої термінології” (К., 1999. – С. 72).

Історичні словники як інформаційні додатки до підручників з історії України дають стислі відомості про активні з кінця ХVІІІ ст. масові переселенські рухи на нашій території. Тому зі статей уже названих словників дізнаємося, що переселенці йшли на степи, переселенці були з Курської губернії, були смоленські переселенці, на Волго-Дон, Амур... (пор. за [Словарь 1950 – 1966: IX, 878]. За цим самим лексикографічним джерелом російська назва *переселенець* відома з 1792 р., а *переселенка* – з 1847 р.). Історія України знає понад десяток міграційних періодів: ІХ – ХІІ ст. (на басейни р. Ока, Волга), ХІІІ – ХV ст. (на північ і південний схід Східної Європи), ХVІ – ХVІІІ ст. (утворення вільних козацьких поселень), ХІХ ст. (переселення в Сибір, на Далекий Схід), зокрема у 1897 – 1916 рр. з Лівобережної України; 1926 – 1939, 1939 – 1958, 1959 – 1969, початок 70-х рр. (процеси індустріалізації, колективізації, переміщення за напрямком „село” → „місто”), 1939 – 1945 рр. (переселення під впливом військових дій Другої світової війни)... Тлумачна лексикографія ці процеси не відбиває, вони залишилися в культурній пам’яті поняття „переселення” й засвідчені художніми, науковими, публіцистичними дискурсами.

Словники ХХ ст. та „Українська радянська енциклопедія” містять інформацію про термінологізацію загальноновживаного слова *переселенець*. Воно вже означає не лише ‘того, хто переселився, переселяється на нове місце або переселений куди-небудь’ [Словник 1970 – 1980: VI, 273], а й особу, пов’язану з історичними, економічними, соціальними, демографічними процесами, що об’єднує поняття *переселення*: ‘пересування великої кількості людей на значні відстані’ [Словник 1970 – 1980: VI, 273]. Оскільки в період СРСР процес масового переселення, зазвичай, стимулювала чи організовувала держава, то він отримав і відповідне фахове тлумачення: *Переселення – в СРСР здійснюваний Радянською державою планомірний захід по переміщенню населення з густонаселених у малонаселені райони. Спрямований на найповніше освоєння природних багатств для подальшого розвитку продуктивних сил країни. Переселення в інші місця здійснюється на засадах добровільності* [Українська 1982: VIII, 256]. Щодо осіб-учасників цього процесу, то вони схарактеризовані найзагальніше (за соціальним ранжуванням): статус переселенця можуть мати робітники, службовці, колгоспники, яким держава надає матеріальну

допомогу і влаштовує на місцях поселення [Там само]. Отже, енциклопедичне джерело того часу відбиває державний підхід до переселення, фіксує його позитивну соціально-економічну мотивацію.

Позитивну й негативну оцінність процесу переселення деякою мірою відбито у двох термінологічних сполуках: *добровільне переселення* і *обов'язкове (примусове) переселення* (депортація, евакуація); диференціюють типи переселень за мотивацією, наприклад, за „Юридичною енциклопедією”, „крім *традиційного сільськогосподарського переселення* [під час проведення столипінської аграрної реформи в Росії. – С.Б.], у роки 1-ї та 2-ї п'ятирічок (1929 – 1937) набуло розвитку *промислове переселення* [...]. У 30 – 40-х рр. 20 ст. як каральний захід відбувалися масові *примусові переселення* за дискримінаційною національною ознакою, куркулів тощо. 1944 мала місце депортація окремих народів (кримських татар та ін.). У 70 – 80-х рр. переселення у СРСР здійснювалося згідно з міжреспубліканськими планами, затвердженими РМ СРСР” [Юридична 1998].

До речі, слово *депортація* засвідчене в українському лексиконі від 1947 р. [за Український лексикон 2017 перша фіксація у джерелі Українсько-німецький 1947]. Утім, у т. зв. офіційній лексикографії, тобто у відомих до сьогодні словниках фіксується з ідеологічним кліше „у капіталістичних країнах світу” (СУМ), явище кваліфікується як ‘особливий вид заслання, що застосовується за кримінальним законодавством Франції з 18 – 19 ст. і полягає у виселенні політично неблагонадійних до французьких заморських володінь’ [Українська 1979: 296], пор.: *депортація, депортувати* ‘висилати за межі держави’ [Словник 1970 – 1980: II, 244]. У проміжку 1947 – 1971 рр. це слово не вводили до реєстрів орфографічних, перекладних і тлумачних словників української мови (!) З історичних джерел відомо, що лише у 1972 р. німці одержали право повернутися до земель свого походження з окремих територій проживання СРСР, а у 1989 р. Верховна Рада СРСР засудила депортацію всіх народів колишнього СРСР, зокрема й кримських татар, і вони також отримали право повертатися на рідну землю – у Крим як автономну частину України. Українське законодавство закріпило термін *депортовані особи* (згідно з Законом України „Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою”, 2014) відносно недавно.

У лексико-семантичному ряду номінацій, термінів, що їх об'єднує поняття ‘переселення’, є, як уже зазначено, терміни міжнародного права – *емігрант, емігрантка (еміграція, емігрувати)* та *іммігрант, іммігрантка (іммігрувати, імміграція)* [Словник 1970 – 1980: II, 476 – 477; Словник 1970 – 1980: IV, 20]. Перше засвідчене в узусі Росії з фіксацій 1806 р. за [Даль 1979 – 1980: 1855], друге – від 1898 р. [Словарь 1950 – 1966: V, 503]. За екземпфікатами СУМ, ці лексеми відомі з кінця XIX ст. (твори І. Франка, М. Коцюбинського), вони

засвідчені в усіх актуальних словниках української мови, пор. за [Український лексикон 2017].

Отже, синонімічний ряд, об'єднаний поняттям 'переселення', з розвитком цивілізації, формуванням юридичного міжнародного права розширювався. Зокрема під впливом міжнародного права (ще у зв'язку з подіями Другої світової війни) та властивих йому термінозначень в українському юридично-правовому словнику поширюється поняття *переміщені особи*, від англ. *displaced persons*, акронім DP (у трансліті „Ді-Пі”). Цей термін об'єднав, крім представників інших країн і національностей, вивезених з території колишнього Радянського Союзу понад 4 млн чоловік, з яких 2,4 млн. – українці. Частина з них здобула статус *репатріантів*, тобто 'повернених на батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб'.

Серед найбільш пам'ятних для сучасних поколінь є *переселення* (евакуація), пов'язане з техногенною та екологічною катастрофою в Україні – на ЧАЕС 26 квітня 1986 р. Нові історичні події спричинили появу в українському інформаційно-правовому полі юридичних понять, об'єднаних гіперонімом *новітні „переміщені особи”*: „особи / громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, „потерпілі від Чорнобильської катастрофи”, які охопили й тих, кого іменовано *евакуйовані, відселені особи* (згідно з Законом України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, 1991).

Нові соціально-політичні та економічні події в Україні 2014 року актуалізували поняття „переміщена особа”, яке прийнято вживати стосовно тих, хто вимушений був змінити місце постійного мешкання, перетнувши державний кордон, та опинилися у становищі, подібному до становища *біженців*, але залишилися під захистом свого уряду; і тих, хто, хоча й залишилися в кордонах своїх країн, були вимушені покинути місце свого постійного мешкання або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя. Цей поняттєвий зміст відбивають енциклопедичні лексикографічні джерела – „Енциклопедія історії України”, 2003; „Українська дипломатична енциклопедія”, 2004; „Політична енциклопедія”, 2011. Але ці відомості неповні, адже узагальнені на основі тих подій в історії, що вже віддалені в часі від нинішніх процесів на Донбасі та в Криму.

Новітні реалії України актуалізували термін *внутрішньо переміщені особи* (акронім *ВПО*) і зафіксували його в нормативно-правових актах, законах. За статтею Вікіпедії, це категорія „біженців та вимушених переселенців російсько-української війни”, тобто „громадян України, іноземців або осіб без громадянства, котрі були змушені покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту на частині території Донецької і

Луганської областей України або окупації Автономної Республіки Крим” (https://uk.wikipedia.org/wiki/Біженці_та_вимушені_переселенці_російсько-української_війни). Виник термінологічний ланцюжок „внутрішньо переміщені особи” (ВПО) – „вимушені переселенці” – „переселенці”, у якому номінація ‘переселенець’ не гіперонім, а скорочена назва новітньої соціальної групи українців. Отже, „внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру” (Закон України „Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”, 2015; ст.1). Цей статус підтверджує документ „довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи”, створені відповідні реєстри (*Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб*).

Як бачимо, не всі субтерміни, які об’єднує гіперонім, або ж юридично-правовий концепт, *переселенець*, увійшли до словників. Проте і юридично-правові тексти доповнюють уявлення про зміст ключового й похідних понять.

Мас-медійний портрет поняття „переселення”. Якщо йти за сучасним матеріалом і зосереджуватися на актуальному змісті поняття „переселенець”, то варто звернутися до текстів, авторами яких є урядові та неурядові громадські організації, що надають правову допомогу *внутрішньо переміщеним особам* (ВПО). За нашими спостереженнями, тексти ЗМІ, зокрема й соцмережі Facebook, віддають перевагу скороченому уживанню терміна – *переселенець*, який позначає саме осіб, що виїхали із непідконтрольних з 2014 року урядові України територій. У ЗМІ поширене вживання зазначених термінів і понять – у сполуках *захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; призначення пенсій переселенцям; переселенець зареєстрував своє місце проживання на підконтрольній території; нагальні проблеми переселенців; інтеграція вимушено переміщених осіб в громаду Львова; успішна адаптація ВПО в нових громадах; грантовий проект „Зміцнення самозабезпечення переміщених осіб та громад, що постраждали від конфлікту в Україні”; Регіональна програма по вирішенню проблем ВПО; Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб на період до 2020 року* і под.; а також у назвах громадських об’єднань, наприклад, ГО „Переселенці Криму та Донбасу” (2014), ГО „Громадський Рух Переселенців Донбасу” (2015), ГО „Всеукраїнська Організація зі справ вимушених переселенців” та ін.

Якщо проаналізувати тексти соціальних мікрогруп – громадських об’єднань, – поширених у Facebook, адресованих *переселенцям*, то впадає в око, що ключовими в них є слова з позитивною емоційно-оцінною семантикою – *підтримка, допомога, турбота: Ваш співробітник,*

Приходько Олена, **допомогла** мені зібрати увесь необхідний пакет документів, скласти позов до суду, а також була зі мною на засіданні суду 27.11.2017; **До уваги переселенців у Сєвєродонецьку!** Якщо ваші права були порушені, не зволікайте й звертайтеся за кваліфікованою юридичною **допомогою** до офісу БФ „Право на Захист” (сторінка БФ „Право на Захист”); **Активісти Донбасу створили координаційний штаб для допомоги мешканцям Донбасу – тим, хто залишився і тим, хто змушений був залишити домівку через бойові дії** (сторінка „Донбас SOS”).

Наскрізними є негативно оцінні лексико-фразеологічні маркери теми – **важкі умови, заручник ситуації, сніжний ком проблем** (Дозвольте висловити свою вдячність за ту роботу, яку ви робите для нас. **Життя переселенців складається в надзвичайно важких умовах, ми намагаємося побудувати своє життя з нуля, але це вдається дуже важко; ВПО знову стануть заручниками ситуації**, коли банк, до якого вони прив’язані нормами законодавства і в який мають обов’язково звернутися щонайменше один раз на рік, зникне з їхнього населеного пункту чи району (сторінка БФ „Право на Захист”); **Організації, що опікуються в Україні постраждалими внаслідок тимчасової окупації та збройного конфлікту, організують масштабну акцію „Сніжний ком проблем переселенців. Четвертий рік без відлиги”** (сторінка „Донбас SOS”)); **суд, судовий розгляд, обмеження у виплаті пенсій, адреса допомога, відшкодування збитків** („адвокат БФ „Право на Захист” Сергій Шкрамада і старший стратегічний юрист Олег Тарасенко – доводили колегії суддів, що **припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеній особі на підставі так званих „списків СБУ”, а також Постанови КМУ № 365 від 13.06.2016 року є незаконним; Варто зазначити, що в понад 95% судових справ щодо обмеження пенсіонерів-ВПО у доступі до їхніх пенсійних прав, суди стають на бік переселенців; Під час комітетських слухань БФ „Право на захист” підняв питання відшкодування шкоди за пошкоджене або зруйноване житло внаслідок бойових дій** (сторінка БФ „Право на Захист”); **Підтвердженням такої позиції є проблеми переселенців із нарахуванням та поновленням пенсій та соціальних виплат; отриманням паспортних послуг; працевлаштуванням та житлозабезпеченням ВПО; свободою пересування** (адміністративна межа з Кримом та лінія розмежування на Сході України) тощо, які нарощуються одна на одну наче сніжний ком (сторінка „Донбас SOS”).

Відзначаємо актуалізацію мелітарного лексикону (Монітори БФ „Право на захист” повідомляють, що сьогодні приблизно о 10:15 на КПВВ „Гнутове” було чути два гучних **вибухи** (сторінка БФ „Право на Захист”) і под.

Тексти ЗМІ виявляють хитання щодо орфографічних норм у написанні терміна *ВПО*, наприклад, на одному із сайтів зафіксовано

варіант написання через дефіс: Житлове питання зібранись вирішувати наші *внутрішньо-переміщені* співгромадяни з Криму та Сходу України (<http://lutsk.rayon.in.ua/news/>).

Юридичний дискурс тісно взаємодіє з публіцистичним, у результаті актуальні терміни адаптуються як поняття повсякденної практики, що „оброstaють” емоційно-оцінною семантикою, можуть змінювати свій склад з тенденцією до скорочення за законом економії мовних зусиль і в результаті частотного вживання того чи того поняття в конкретний відрізок часу.

Аналіз лексикографічного, дефінітивного та мас-медійного статусу поняття „переселення” засвідчили його динамізм у плані варіативності денотатів на тлі збереження негативної конотативності.

Перспективи заявленої проблеми дослідження пов’язані з розширенням лексикографічної бази та залученням різноманітних за жанрово-стильовими і часовими параметрами текстів ЗМІ, науково-популярних історичних, художніх прозових джерел, які виявили б аксіологічну динаміку поняття „переселення”.

Література

Взаємодія 1982 – Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. А. Жовтобрюх, Г. М. Колесник, К. В. Ленець та ін.; під заг. ред. М. М. Пилинського. – К. : Наук. думка, 1982. – 180 с.; **Взаємодія 1990** – Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / Пилинський М. М., Дзюбишина-Мельник Н. Я., Ленець К. В. та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 216 с.; **Даль 1979 – 1980** – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : у 4 т. / В. И. Даль. – репринт. восп. изд. 1880 – 1882 гг. – М., 1979 – 1980; **Демографический 1985** – Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Д. И. Валентей. – М. : Сов. энцикл., 1985. – 608 с.; **Енциклопедія 2009** – Енциклопедія історії України. – Т. 6. – К. : Наук. думка, 2009. – 784 с.; **Зінченко 2015** – Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб / О. С. Зінченко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №4. – С. 47 – 53; **Мамич 2015** – Мамич М. В. Вербальний контент журналу „Жінка” в аспекті лінгвокультурології та медіастилістики / М. В. Мамич. – О. : Астропринт, 2015. – 528 с.; **Мова 1979** – Мова сучасної масово-політичної інформації / І. К. Білодід, М. М. Пилинський, К. В. Ленець та ін. – К. : Наук. думка, 1979. – 249 с.; **Навальна 2011** – Навальна М. І. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. / М. І. Навальна. – К., Ін-т укр. мови : Видав. дім Д. Бураго, 2011. – 328 с.; **Науково 1978** – Науково-технічний прогрес і мова / відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1978. – 196 с.; **Словарь 1950 – 1966** – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М. ; Л. : АН СССР, 1950 – 1966; **Словарь 1997** – Словарь української мови Бориса Грінченка (з додатком власного матеріалу) : у 2 т. – К. :

Довіра, 1997; **Словник 2000** – Словник синонімів української мови: у 2 т. – К. : Наук. думка, 1999 – 2000; **Словник 1970 – 1980** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980; **Стишов 2003** – Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.; **Українська 1979** – Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. – Т. 3 : Гердан – Електрографія. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1979. – 551 с.; **Українська 1982** – Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) та ін. – Т.8 : Олєфіни – Поплін. – К. : Поліграфкнига, 1982. – 529 с.; **Український лексикон 2017** – Український лексикон кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст. Словник-індекс: у 3 т. – К. : Видав. дім Д. Бурого, 2017; **Українсько-німецький 1947** – Українсько-німецький словник / З. Кузеля, Я. Рудницький, К. Г. Маєр. – Лейпциг, 1943. – 1500 с.; **Юридична 1998** – Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/legal>.

Бибик С. П. Поняття „переселення”: лексикографія і дискурс

Статтю присвячено дослідженню актуалізованого економічного, історичного, соціального, політичного та юридичного поняття „переселення”, яке має і побутове значення. У дослідженні на матеріалі тлумачних та енциклопедичних джерел простежено зміни у тлумаченні поняття „переселення”, а також ряду назв осіб, пов’язаних з дією переселяти / переселятися. Проаналізовано за матеріалами засобів масової інформації, зокрема інтернет-публікаціями у правових соцгрупах, функціонування сучасного терміна „переселенець”, що вживається стосовно представників населення України. Відзначено роль словникових екземплярів у визначенні асоціативно-оцінного ореолу лексем, понять, термінів і термінологічних словосполучень, об’єднаних поняттям „переселення”.

Наголошено, що мова ЗМІ відбиває процес тісної взаємодії юридичного дискурсу з публіцистичним, у результаті актуальні терміни адаптуються як поняття повсякденної практики, що „обрастають” емоційно-оцінною семантикою, можуть змінювати свій склад з тенденцією до скорочення за законом економії мовних зусиль і в результаті частого вживання того чи того поняття в конкретний відрізок часу.

Ключові слова: термін, термінологічне словосполучення, юридичний дискурс, засоби масової інформації, лексикографія.

Бибик С. П. Понятие „переселение”: лексикография и дискурс

Статья посвящена исследованию актуализированного экономического, исторического, социального, политического и юридического понятия „переселение”, которое имеет и бытовое

значение. В исследовании на материале толковых словарей и энциклопедических источников прослежены изменения в толковании понятия „переселение”, а также ряда названий лиц, связанных с действием переселять / переселяться. Проанализировано по материалам средств массовой информации, в частности интернет-публикаций в правовых соцгруппах, функционирование современного термина „переселенец”, употребляемого в отношении представителей населения Украины. Отмечена роль словарных экземплификатов в определении ассоциативно-оценочного ореола лексем, понятий, терминов и терминологических словосочетаний, объединенных понятием „переселение”.

Подчеркнуто, что язык СМИ отражает процесс тесного взаимодействия юридического дискурса с публицистическим, в результате актуальные термины адаптируются как понятия повседневной практики, „обрастают” эмоционально-оценочной семантикой, могут менять свой состав с тенденцией к сокращению по закону экономии речевых усилий и в результате частотного употребления того или иного понятия в конкретный отрезок времени.

Ключевые слова: термин, терминологическое словосочетание, юридический дискурс, средства массовой информации, лексикография.

Bybyk S. The concept of „migrant”: lexicography and discourse

The article is devoted to the study of the current economic, historical, social and legal terms „migrant”, as well as synonymous with it terminological phrases. Traced through interpretive general and specialized dictionaries, encyclopaedic editions, changes in the interpretation of the concept. Interpretative, synonymous, translated dictionaries, encyclopedic publications on history, jurisprudence, demography, as well as Internet materials, texts of laws are involved. As auxiliary sources dictionaries of the Russian language were used.

It is analyzed on the basis of materials of the mass media, Internet publications in legal social groups, functioning of the modern term „migrant”, which is used in relation to representatives of the population of Ukraine.

The role of quotations in dictionaries was noted for determining the associative and estimated halo of lexemes, concepts, terms, and terminological phrases combined by the notion of „migrant”.

It is emphasized that the language of the media reflects the process of close interaction of legal discourse with journalistic. In this regard, the actual terms are adapted as a concept of everyday practice. They acquire additional emotional and evaluative semantics, they can change their composition with the tendency to reduce the law by saving language efforts and as a result of the frequency of the use of a particular term in a specific period of time.

The analysis of the lexicographic, definitive and mass-media status of the notion of „migrant” has been shown by its dynamism in terms of variation of denotate against the background of maintaining negative connotativity.

The prospects of the stated research problem are related to the expansion of the lexicographic base and the involvement of various genre-style and time parameters of mass media texts, popular historical and artistic prose sources that would reveal the concept of „migrant” in the axiological dynamics.

Key words: term, terminology, legal discourse, mass media, lexicography.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2018 р.

Прийнято до друку 13.05.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Н. М. Бобух (Полтава)

УДК 811.161.2: 81'373.422

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ
ОПОЗИЦІЙ У РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО
„ДЕНЬ ДЛЯ ПРИЙДЕШНЬОГО”**

Мовотворчості відомого українського письменника Павла Загребельного присвячені наукові розвідки Н. Голікової [Голікова 2015: 155 – 164; 2017: 140 – 148], Ю. Кохан [Кохан 2003], І. Ходаревої [Ходарева 2009], Т. Юрченко [Юрченко 2003] та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати семантико-стилістичні функції лексичних опозицій у романі Павла Загребельного „День для прийдешнього”.

Матеріалом дослідження є контрастиви з семантично протиставлюваними компонентами як вербалізований вияв полярної сутності предметів і явищ навколишнього світу, зафіксовані в художньому творі Павла Загребельного „День для прийдешнього” [Загребельний 1984 – далі зазначаємо лише сторінку].

У романі, опублікованому в 1964 році, привернуто увагу до важливої суспільної проблеми, відтворено гострий злободенний конфлікт, змальовано ряд позитивних, негативних і суперечливих персонажів. Процес вибору членами журі найкращого проекту з-поміж усіх, поданих під девізами, зумовив поділ персонажів на дві полярні групи: одні з них демонструють самостійність мислення, відстоюють свої погляди й принципи, інші бояться висловити власну думку, виявляють безпринципність, байдужість до загальної справи. Продуктивне використання лексичних опозицій, за допомогою яких автор змальовує ці психологічні боріння, є свідченням його філософічності, емоційної реакції на радощі, болі й тривоги навколишнього світу.

Проблематика роману зумовила актуалізацію таких антонімічних пар: *більшість – меншість, за – проти, зльоти – падіння, позитивний – негативний, принциповість – безпринципність, присудження – неприсудження, так – ні, успіх – неуспіх, хвалити – лаяти, цікаво –*

нецікаво та ін. Приміром: – *Йдеться про більшість*, – терпляче пояснив йому [Діжі] Кукулик. – Вислухаємо спершу все ж таки *більшість* одnodумців, а опісля – розкольницьку *меншість* (с. 81); ...усіх цікавив висновок, дослухалися тільки до резюме, бо тільки це входило в гру, тільки „так” чи „ні”, „за” чи „проти” мало сьогодні сенс... (с. 66); ...відмовитися від поширеної практики *неприсудження* першої премії і дотримуватися всіх тих умов конкурсу, які були оголошені громадськості, серед них і *присудження* всіх премій, починаючи з першої і до заохочувальних (с. 50).

Показовим є також використання антонімічних пар та антонімічно-синонімічних парадигм на означення полярних почуттів, психічних процесів, емоцій, душевного стану персонажів (*всміхатися* – *плакати*; *любити*, *кохати* – *ненавидіти*; *любов* – *ненависть*; *радість*, *щастя* – *біль*, *горе*; *усміх* – *сльози*; *щаслива* – *нещасна* та ін.): *Все спліталось для Вероніки в сьогоднішньому дні. Любов до батька, ненависть до Кошарного, стурбованість за Володю, хоч тут входило в гру тільки передчуття* (с. 52); *Отам за дверима жде дивовижна дівчина, яку він [Діжа] бачив сьогодні вдруге в своєму житті і якої вже більше не бачитиме ніколи. Чому ж так складається? Чому радість і горе йдуть поруч?* (с. 353 – 354); *Так і стояла вона [Вероніка] перед велетенською вівчаркою, ще хвилину тому найщасливіша на світі, а тепер беззахисна й нещасна* (с. 360).

Крім загальнономовних опозицій, у романі продуктивні контекстуальні антоніми, компоненти яких містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлених лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки, або є стилістично різноплановими: *великий*, *велетенський* – *маленький*, *мізерний* (*великий* – *малий*), *гризтися* – *миритися* (*сваритися* – *миритися*), *легше* – *трудніше* (*легше* – *важче*), *минуле* – *нинішність* (*минуле* – *сучасне*), *ошую* – *правобіч* (*лівобіч* – *правобіч*) тощо. „Контекстуальні антоніми в художньому дискурсі, – наголошує Н. Голікова, – завжди помітні через те, що в їхніх значеннях наявні не лише семантичні компоненти, а й власне стилістичні та оцінні (прагматичні) семи. Лексичні опозиції – це специфічна риса ідіостилію белетриста, важливий засіб утілення авторських роздумів, почуттів, емоцій, що їх читачі повинні пізнати й наділити власними асоціаціями” [Голікова 2015: 162]. Так, прикметник *маленький*, крім значення ‘невеликий розміром, незначний величиною’, має емоційне забарвлення пестливості, ніжності, яке підсилює вживання демінутива *муравочка*: *Муравка тягла висхлу насінину від дині. Маленька чорна муравочка тягла білу, велику, мов парус, насінину...* (с. 109).

Використання стилістично різнопланових компонентів опозицій надає контекстам урочисто-піднесеної тональності: *Правобіч зеленіли парки, а ошую громадились важкі паралелепіпеди й куби будинків* (с. 43).

Контекстуально протиставлювані лексеми можуть підсилювати іронічне ставлення до зображуваного: *Хвилі доньчиної легковажності заливали родинний корабель Кукуликів, перетворювали його з гордого лайнера на жалюгідний ковчег, підвладний усім стихіям великого міста...* (с. 42); [Володимир:] – *Якщо вже на те пішло, то це ви пропонуєте такий спосіб?* [Вероніка:] – *Який же?* [Володимир:] – *Спершу погризтися трохи, а потім помиритися.* [Вероніка:] – *Я з вами „не гризлася”, отже, не доводиться мені з вами й миритися* (с. 242). У першому уривку означення *гордий* і *жалюгідний* увиразнюють семантику контекстуально протиставлених субстантивів *лайнер* – *ковчег*.

Важливу стилістичну роль у досліджуваному художньому творі відіграє ампліфікація загальнономовних і контекстуальних лексем із полярними значеннями, яка дає змогу в часткових протиставленнях передати цілісний образ, підсилити емоційність опису: *Колись було важко, а тепер легко, колись молодь була така, а тепер сяка... Колись не мали за плечима нічого, тепер мають усе...* (с. 85); *Попереду слава, позаду – ганьба. Слави не дісталося, сьорбай ганьбу і не затуляй рота* (с. 335). В останньому контексті простежуємо подвійну актуалізацію компонентів опозиції *слава – ганьба*: уживання лексеми *сьорбай* (розм.) і словосполучення *не затуляй рота* свідчить про реалізацію прямого значення: ‘пити, переважно видаючи при цьому характерні звуки’.

Нагромадження антонімічних пар у межах одного висловлення дозволяє авторові створити багатогранні контрастні характеристики персонажів, розкрити, уточнити, підкреслити протиставлення: *Здається, тут зібралося все чоловіче населення Александрії. Старі й молоді, багаті й бідні, чорноокі красені й розбиті паралічем мацапури з посоловілими очима, в чорних костюмах, у білих смокінгах, просто в білих сорочках, у старих, погано випраних бавовняних галабях і в американських нейлонових сорочках, у начищених до запаморочливого блиску чорних і червоних черевиках і в білих єгипетських капцях, помальованих крейдою, простоволосі й у малинових фресках, молоді джэнджики з карлючками, старі денді з дорогими палицями, переодягнуті поліцаї з шкіряними стеками* (с. 220).

Образність у художньому тексті може створюватися також використанням одного з компонентів опозиції в прямому значенні, а другого – у переносному: *Але одне діло рецензії, які мовчать, а друге – ти сама, тобі треба щось говорити, щось обстоювати, проти чогось заперечувати* (с. 135).

Крім лексичних опозицій, фіксуємо фразеологізми з антонімічними складниками: *або пан або пропав, вдень і вночі, від початку до кінця, з ранку до вечора, між небом і землею, ні сіло ні впало, правдами й неправдами, рано чи пізно, сам не свій, туди й сюди та ін.*

Приміром, за допомогою фразеологізмів *сам не свій, сама не своя* автор передає переживання, розгубленість, збентежений душевний стан

Володі й Вероніки: ...*повертався додому, сидів над білими аркушами ватману; потім якийсь коротке, лихоманкове дрімання, бігом на роботу, і там якийсь сам не свій, розгублений, роздратований, злий, чого з тобою ніколи не було...* (с. 347); ...*шість днів я ходила майже хвора, якась сама не своя, якась мов збожеволіла, навіть батько, нащо вже товстошкірій, помітив і сміявся: – Дивись, наша Верка, мабуть, закохалася!* (с. 231).

Фразеологічні одиниці з антонімічними компонентами виконують також функцію образної характеристики протилежних індивідуумів. За біблійною легендою, праведник Ной урятував у своєму ковчегу по сім пар чистих і по парі нечистих тварин. Звідси бере початок вислів *чисті і нечисті*, який уживають з метою протиставлення хороших, порядних і поганих, непорядних людей: *Брайко бачив, що наближається неминуче, бачив, що зараз виявиться те, чого вони ще не знають, і тоді доведеться розділитися їм на два табори, на дві групи, в одній з яких будуть чисті, а в другій нечисті...* (с. 324 – 325).

Трансформація крилатого вислову *влити нове вино в старі міхи*, який походить з Євангелія, і розкриття його переносного вживання в одному контексті конкретизує та увиразнює протиставлення: *Жести в людей не змінюються, але змінюється їхня суть. Стара форма наповнюється новим змістом. Як це: в старі міхи – нове вино* (с. 82).

Структурно-семантичне перетворення крилатого вислову „*Дух, що тіло рве до бою*” (слова з поезії І. Франка „Гімн”, які вживають для передачі негасимого прагнення до боротьби зі світом насильства й гноблення) дає змогу авторові підсилити іронічне ставлення до Вероніки: „*І я вродлива, сто й тисячу разів вродлива. Яке в мене тіло? Воно рве дух до бою...*” (с. 225).

Відзначаємо також продуктивність у романі таких стилістичних фігур, як діатези, акротези й амфітези.

Діатезу використано для передачі значення ‘невиразної, чітко не означеної характеристики персонажа’: *Двері до палати тихо прочинилися, і увійшла дружина. Невисока, білява жінка, повнувата, але їй не занадто, не гарна, але їй не погана* (с. 23); *Він [Брайко] неквапно причинив за собою двері, глянув у глибину кімнати, побачив письмовий стіл, капітана за столом, не дуже молодого, але ще їй не старого, з безбарвним обличчям, з холодними, як у того свого полковника з сорок першого року, очима* (с. 142).

Значення крайніх членів опозицій також репрезентують середній, проміжний ступінь певної дії: *Гоління тривало рівно десять хвилин. Не менше, бо тоді б не так ретельно знищувалася щетина на щоках. Не більше, бо тоді б попсувалася бритва* (с. 9); виражають статичність дії: *В сонливій тиші кабінетів люди вириваються з-під влади вітру, вони не старішають і не молодшають, але їм знов і знов хочеться почути пошвист вітру в вухах* (с. 90); передають значення заперечення всього: *Брайкові здавалося, що він не втручається ні в добро, ні в зло. Мене*

нема, я не я, моя хата скраю. Я вільний від усього, я обрав мовчазну свободу (с. 156).

„Синтагматичні опозиції зі сполучником *ні* (*ані*), – зазначає К. Тараненко, – мають яскраво виражене значення підсилення і являють собою трансформацію антонімічного контексту із запереченням” [Тараненко 2017: 49].

В акротезах семантику одного з компонентів опозиції нівелює заперечна частка *не*, ужита перед ним: *Створили розсадник смерті посеред Тихого океану, резервація радіоактивності, атомний заказник, влаштований знавіснілими заокеанськими генералами. А людство хоче життя, а не смерті* (с. 36); *Та в тому-то й справа, що все не так, що ми хочемо спорудити район майбутнього, квартал, у якому житимуть люди не вчораинього, а завтраинього дня* (с. 119 – 120).

Результатом амфітези, яка полягає у ствердженні обох протиставлюваних ознак, дій чи явищ, є повне охоплення всього класу предметів, усього явища та ін.: *День і ніч повз ваш будинок котиться залізна орда ревучих, виючих, чадних машин...* (с. 119); *Усі ми лишаємо після себе велику землю. Найбільші й найменші – усі* (с. 217).

За допомогою антонімічних лексем П. Загребельний передає ставлення до персонажів роману: позитивне – *Його* [Брайка] *Таня поважала за розум, але ставилася до Кукуликового заступника трохи зверхньо. Може, через його тихість, а може, тому, що маленькі чоловіки їй не пасували. Ах, маленький на зріст, але великої душі чоловік? Що ж, тим ліше для нього* (с. 15); негативне – *Дементія Хомича розбирала іронія. Кукулик чомусь нагадував йому вмираючого Будду. Так само великий і товстий, так само могутній ще мить тому і немічний перед неминучістю загибелі нині* (с. 327).

Лексичні опозиції автор використовує також для створення контрастних характеристик персонажів – *Сильний не злякається, стане боротися. Слабий відступить, зламається, – і суспільство втратить талант* (с. 69); – *Ну що мені з вами робити? – забідкалася Вероніка. – Що робити, коли ви такий суворий і солідний, а я – легковажна і несерйозна?* (с. 205); передавання полярних емоцій – *І вже тобою заволодіває хвороба – містофобія. Ти ненавидиш місто, яке ще вчора любив, без якого не міг жити* (с. 280); *І чому це має так бути: він, Іван, наражаючись на неприємності, виборює комусь радість, щастя, а той, невідомий, тим часом заподіє Іванові тільки біль, горе і зло* (с. 209).

Контрастний психічний стан індивідуума увиразнюють оксиморонні синтагми, ґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем: *заплакати від щастя* (с. 27); *сумний усміх* (с. 75); *болісно усміхнулася* (с. 96); *засміявся з відтінком суму* (с. 184); *жальбно посміхався* (с. 228); *згірклий усміх* (с. 270); *згорьована посмішка* (с. 304) та ін. – *Тоді Тетяна Василівна підвела обличчя догори, зустрілася з очима Кукулика й болісно усміхнулася, мовби благала: „Відпусти”* (с. 96); *Йому було гидко дивитися на цього великого чоловіка, а ще гидкіше думати*

про те, що він – батько тої дівчини, яку Іван кохав цілий рік, кохав ще й досі, хоч уже й ненавидів (с. 355).

Компоненти лексичних опозицій також репрезентують: полярні ознаки й властивості – *Бійтесь дощів осінніх! Вони ядучі, брудні, вони псують ніжну шкіру в дівчат, псують одяг, і хутра, і стіни нових будинків. Зате весняні дощі – чисті, ніжні, як молодий, щойно народжений світ* (с. 288); контрастні часові й просторові відношення – *Вдень це буде окраса всього району, вночі – величезні, не бачені досі ліхтарі, які осяватимуть район зсередини* (с. 118); *Робили переносні місточки з гілля, кидали їх поперед себе в болото, пробіралися по них, витягали їх позад себе, знов кидали наперед* (с. 133).

Крім того, опозиції вжиті з метою номінації протиставлюваних дій: *Класичний спосіб черговості реплік тут не годиться, бо він дійовий тільки за умови, що один мовчить, поки говорить другий* (с. 162); контрастних станів, способів реалізації дії: – *Думати можна тільки чесно і підло, Таню. А ще розумно і нездарно* (с. 301).

Суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності підкреслюють оксиморонні синтагми: *Ревматизм. Задавнений, невиліковний, найстаріша з людських хвороб, найпростіша і найскладніша водночас хвороба – супутниця тяжкої праці* (с. 31); *Тепер настала черга виступити активним чинником трагікомедії, що розгорталася в дворі будтресту, Володі Пушкарю* (с. 41).

У досліджуваному творі простежуємо характерне для художнього дискурсу П. Загребельного використання конструкцій із заперечною часткою: *думала і не думала, хвилювалася і не хвилювалася* (с. 103); *хоче чи не хоче* (с. 218); *ввійшла чи не ввійшла* (с. 276); *чув і не чув* (с. 332); *бачив і не бачив* (с. 333) та ін., які, репрезентуючи контрастні дії й стани персонажа, надають тексту емоційної виразності – *Тетяна Василівна по роботі відпустила машину й пішла додому пішки. Думала і не думала, хвилювалася і не хвилювалася, було в ній дивне піднесення, і водночас пригніченість оволодівала нею, коли згадувала свою розмову з президентом...* (с. 103); *А Кукулик? Він усе чув і нічого не чув. Якась суперечка* (с. 332).

Отже, продуктивність у романі П. Загребельного „День для прийдешнього” загальнономовних і контекстуальних опозицій та оксиморонних синтагм, які дають змогу схарактеризувати предмет із полярних сторін, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів, увиразнити контрастний психічний стан персонажа, є свідченням загостреного авторського сприймання навколишньої дійсності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі інших творів П. Загребельного.

Література

Голікова 2015 – Голікова Н. С. Семантика контекстуальних антонімів у мові прози П. Загребельного / Н. С. Голікова // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Д. : ТОВ „Роял Принт”, 2015. – С. 155 – 164; **Голікова 2017** – Голікова Н. С. Оказіональні сполучення слів у художньому дискурсі П. Загребельного / Н. С. Голікова // Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Д. : Ліра, 2017. – С. 140 – 148; **Загребельний 1984** – Загребельний П. Твори в двох томах / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2. – 361 с.; **Кохан 2003** – Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ю. І. Кохан. – Х., 2003. – 20 с.; **Тараненко 2017** – Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови : монографія / К. В. Тараненко. – Д. : УМСФ, 2017. – 152 с.; **Ходарєва 2009** – Ходарєва І. М. Лексико-семантичне й асоціативне поле *любов* у мові творів Павла Загребельного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. М. Ходарєва. – Х., 2009. – 20 с.; **Юрченко 2003** – Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного : структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. Г. Юрченко. – К., 2003. – 22 с.

Бобух Н. М. Семантико-стилістичні функції лексичних опозицій у романі Павла Загребельного „День для прийдешнього”

У статті проаналізовано семантико-стилістичні функції лексичних опозицій та оксиморонних синтагм у романі відомого українського письменника Павла Загребельного „День для прийдешнього”.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що проблематика художнього твору зумовила актуалізацію семантично протиставлених лексем: *більшість – меншість, за – проти, позитивний – негативний, так – ні* та ін., а також антонімічних пар та антонімічно-синонімічних парадигм на означення полярних почуттів, психічних процесів, емоцій, душевного стану персонажів.

Крім загальнономовних опозицій, у романі продуктивні контекстуальні антоніми, компоненти яких містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлених лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки, або є стилістично різноплановими. Важливу стилістичну роль у досліджуваному художньому творі відіграє ампліфікація загальнономовних і контекстуальних лексем із полярними значеннями.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що продуктивність у романі П. Загребельного „День для прийдешнього” загальнономовних

і контекстуальних опозицій та оксиморонних синтагм є свідченням загостреного авторського сприймання навколишньої дійсності.

Ключові слова: антонімічно-синонімічна парадигма, емотивно-оцінна лексема, загальномовні й контекстуальні опозиції, оксиморонна синтагма, стилістична функція, фразеологічна одиниця, художній дискурс.

Бобух Н. Н. Семантико-стилистические функции лексических оппозиций в романе Павла Загребельного „День для грядущего”

В статье проанализированы семантико-стилистические функции лексических оппозиций и оксиморонных синтагм в романе известного украинского писателя Павла Загребельного „День для грядущего”.

В результате проведенного исследования установлено, что проблематика художественного произведения обусловила актуализацию семантически противопоставляемых лексем: *большинство – меньшинство, за – против, положительный – отрицательный, да – нет* и др., а также антонимичных пар и антонимично-синонимических парадигм, характеризующих полярные чувства, психические процессы, эмоции, душевное состояние персонажей.

Кроме общеязыковых оппозиций, в романе продуктивны контекстуальные антонимы, компоненты которых содержат семантические оттенки, усиливающие или ослабляющие значение противопоставляемых лексем, репрезентирующие различную степень проявления признака, или стилистически разноплановые. Важную стилистическую роль в исследуемом художественном произведении играет амплификация общеязыковых и контекстуальных лексем с полярными значениями.

Анализ фактического материала показал, что продуктивность в романе П. Загребельного „День для грядущего” общеязыковых и контекстуальных оппозиций и оксиморонных синтагм является свидетельством обостренного авторского восприятия окружающей действительности.

Ключевые слова: антонимично-синонимическая парадигма, эмотивно-оценочная лексема, общеязыковые и контекстуальные оппозиции, оксиморонная синтагма, стилистическая функция, фразеологическая единица, художественный дискурс.

Bobukh N. M. Semantic and stylistic functions of lexical oppositions in Pavlo Zahrebelnyi's novel „A Day For a Future”

The article analyzes semantic and stylistic functions of lexical oppositions and oxymoron syntagms in the novel written by the famous Ukrainian writer Pavlo Zahrebelnyi „A Day for a Future”.

As a result of the research carried out, it is established that the issue of this work of art caused actualization of semantically contrasted lexems: *majority – minority, for – against, positive – negative, yes – no* etc., as well as

antonymic pairs and antonymic and synonymic paradigms denoting polar feelings, mental processes, emotions, mental conditions of characters.

In addition to general language oppositions, contextual antonyms are productive in the novel. Their components contain semantic shades, which enhance or weaken the value of contrasted lexemes, represent variety of distinctive features or these components are stylistically diverse.

Amplification of general and contextual lexemes with polar meanings plays an important stylistic role in the analyzed work. The accumulation of antonymic pairs within one expression allows the author to create multifaceted contrast characteristics of characters, to reveal, to clarify and to emphasize opposition.

It has been proved that phraseological units with antonymic components are used in order to express the character's mental condition, figurative characteristics of opposite individuals etc. The analysis confirmed that in the analyzed work commonly used phraseological units, based on semantically opposed lexemes are transformed by the author.

The productivity of such stylistic figures as diathesis, acrotesis and amphitheosis in the novel is noted.

The analysis confirmed that antonymic lexemes are means of expressing positive and negative attitude to characters of the novel, creating contrastive descriptions etc. The polar psychological state of the individual reveals the oxymoron syntagms, based on the use of emotional and evaluative lexemes. Oxymoron syntagms, which emphasize the contradictory nature of depicted objects and phenomena of objective reality, are shown.

It has been proved that the characteristic feature of Pavlo Zahrebelnyi's artistic discourse is the use of constructions with a negative particle, which, representing the contrasting actions and states of the character, give the text emotional expressiveness.

The analysis of the actual material has shown that the productivity of the general and contextual oppositions and the oxymoron syntagms in Pavlo Zahrebelnyi's novel „A Day for a Future” is evidence of acute author's perception of surrounding reality.

Key words: antonymic and synonymic paradigm, artistic discourse, emotional and evaluative lexem, general and contextual opposition, oxymoron syntagm, phraseological unit, stylistic function.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2018 р.

Прийнято до друку 01.06.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

И. Н. Кошман (Северодонецк)

УДК 811.161.2'373.45'36+[801.8:004.738.5:811.161.1

**СПЕЦИФИКА ГРАММАТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ
УКРАИНИЗМОВ В ИНТЕРНЕТ-ТЕКСТАХ**

Отличительной особенностью современной русской речи Украины является активное использование украинских элементов разных типов. В русских текстах украинизмы выполняют различные функции: именуют предметы и явления окружающей действительности, используются для выражения различных экспрессивно-оценочных значений. Как пишет А. Кибрик, „в языке (особенно в его лексике) отражена та этнокультурная среда, в которой этот язык функционирует, а эта среда неотделима от места обитания соответствующей этнической группы” [Кибрик 2002: 66].

Включение значительного количества украинских элементов в русские тексты Украины актуализирует проблему их грамматического приспособления, в том числе и морфологического обустройства в русском тексте.

В весьма немногочисленных работах конца XX века, описывающих морфологические особенности русских текстов Украины, отмечается, что морфологический уровень менее других подвергается воздействию украинского языка [Брицын 1981: 267 – 277; Колесников 1984: 129; Соколова 1988: 104 – 107; Шумарова 1988: 155].

По мнению В. Брицына, близость морфологических систем позволяет сохранять включаемым в русский текст украинским единицам свой исконный грамматический облик. „Русифицирование” наблюдается в том случае, если украинская словоформа специфична, обладает морфологическими особенностями, не соотносящимися с русскими морфологическими законами: „в предложном падеже единственного числа некоторые существительные на заднеязычный *г, к, х* вместо нормативных украинских форм типа *на стрісі, на каблучці* получают формы *на стрихе, на каблучке*. Замена украинской флексии русской обусловлена отсутствием у существительных в русском языке исторических чередований заднеязычных” [Брицын 1981: 268].

Целью данного исследования является описание морфологической адаптации украинизмов в русских текстах новейшего времени. Материалом для исследования послужили публицистические интернет-тексты и комментарии интернет-адресатов к ним, выложенные в украинском сегменте всемирной паутины.

Ценность интернет-текстов как материала для исследования современных языковых процессов отмечалась неоднократно. М. Сидорова пишет о том, что „отражение в компьютерной коммуникации языковых явлений, существовавших и существующих до и помимо Интернета, – гораздо более объемно” [Сидорова 2006: 5]. Я. Ахапкина и Е. Рахилина отмечают, что „интернет обнажает

актуальные тенденции развития русского языка” [Современный русский язык 2014: 7]. Т. Колокольцева и О. Лутовинова подчеркивают, что коммуникация в интернете – „самая подробная документальная фиксация современного состояния русского языка и зеркало основных тенденций его развития” [Интернет-коммуникация 2017: 6].

Кроме того, интернет-коммуникация „расшатывает” традиционную антиномию „устное / письменное”. Н. Мечковская замечает, что коммуникация в интернете представляет собой „гибрид письменного и устного общения” [Мечковская 2006: 167]. Г. Трофимова пишет о возникновении в интернете особого типа речи: „Начинает разрушаться само соотношение книжности с основой на письменной речи и разговорности, базирующейся на принципах речи устной. Границы форм речи становятся размытыми, в результате функционирования в Интернете появляется особый тип речи, суть которого точнее всего определяется как „письменно-устная” речь” [Трофимова 2011: 83].

Материалы для исследования вполне коррелируют с указанными свойствами – обладающие важными атрибутами письменных текстов (профессиональный адресант, подготовленность и редакторская обработка) публицистические интернет-тексты и тяготеющие к устной традиции (непрофессиональный адресант, неподготовленность и отсутствие редакторской обработки) комментарии представляются вполне надежным источником, отражающим тенденции, присущие современной русской речи Украины.

Интернет-тексты свидетельствуют о том, что морфологическая форма украинизмов в русском тексте определяется управляющей русской словоформой – украинизмы употребляются в той форме, которую требует открывшаяся вакансия. Это обусловлено близостью морфологических систем украинского и русского языков: схожестью наборов морфологических значений и семантики, реализуемой в конкретном употреблении.

Интернет-тексты демонстрируют несколько типов морфологического приспособления украинизмов в русском тексте.

Во-первых, в русскую морфологическую конструкцию включаются украинизмы-вкрапления – оригинальные словоформы с оригинальными морфологическими показателями: *Побоялась свою **бабцю** положить в больницу, ибо я сама медсестра и знаю нашу теперешнюю медицину...* (<https://www.obozrevatel.com>); *Сегодня на час заезжали друзья из Киева. Привезли украинскую **паляницю** (каравай), пиво, шоколад и домашнюю колбасу* (<https://www.obozrevatel.com>); *Скорее наоборот – в первый же день, сразу после исполнения гимна, подсядут с двух сторон два народных депутата из ВО „Свобода” и начнут просить закурить люльку или там купить **цеглину*** (<http://obkom.net.ua>); *NI XE: А вот почитать перед выборами и сравнить с непосредственно*

предвыборными „**обіцянками**” – очень даже полезно (<http://blogs.korrespondent.net>);¹ Dmitry Yurkevich: *Обиженные начинают сливать еще недавних „**побратимів**” никакой партийной дисциплины* (<http://lb.ua>); *Поддержали цены на недвижимость в городе Ровно так называемые „**буриштинокопачі**”* (<https://ru.slovoidilo.ua>); Сергей Никоненко: *Очень понравилось его **царювання?*** (<http://censor.net.ua>); Козьма Прутков: *Не смотрю эти позорные „**збіговиська**”* (<http://korrespondent.net>).

Во-вторых, в интернет-текстах используются транскрипционные украинизмы – словоформы, которые воспроизводят украинские лексемы (и морфологические показатели) средствами русской графики: *В общем, искусство поставки гуманитарки было отработано давно и если ротозеи в Торезе или Харьцызске думают, что им везут „**смаколыкы**”, то жестоко ошибаются* (<http://defence-line.org>); *Что я могу о вас сказать с учетом тиражируемых вами кремлевских методичек о тотальном **зубожинни** украинцев?* (<https://site.ua>); Франческа Франческа: *Тяжелая у него будет судьба, ибо не те сейчас времена, что бы таким образом „**наступныкив**” провозглашать* (<http://blogs.korrespondent.net>); Мохненко Влад: *...пытаются „дожать” украинских „**можновладцив**”* (<http://economics.lb.ua>); Юрий Примаков: *спускайтесь с **пагорбив** Печерска и посмотрите, как живут люди* (<http://censor.net.ua>); Анна Федонюк: *...наши нужновладцы свои преступные и мошеннические действия называют „**помылкою**”* (<http://censor.net.ua>).

Сходство графических систем украинского и русского языков не позволяют однозначно отнести к первому или второму типу некоторые контексты. Например: *...потому что трудно в нашей стране найти человека, которому украинская **мова** принесла столько складнощей и публичной ганьбы, как Николаю Яновичу* (<http://obkom.net.ua>); *Туды его в качель: Нужно составлять список взаимоисключающих **балачок** и вывешивать в интернете* (<http://blogs.korrespondent.net>); *Pyга BESTia: На этой должности у него **свята** не заканчиваются* (<https://censor.net.ua>).

В-третьих, достаточной частотностью обладают морфологически русифицированные украинизмы – те случаи, когда украинизм запускается в морфологическую систему русского языка и приобретает грамматические показатели соответствующей русской словоформы: *Ведь свалить все на „**попередников**” спустя более чем два года после установления монополии на власть просто смешно* (<http://blogs.pravda.com.ua>); *...потому что трудно в нашей стране найти человека, которому украинская мова принесла столько **складнощей***

¹ Здесь и далее тексты комментариев подвергаются частичному редактированию, а именно: сокращению, устранению опечаток и грубых орфографических ошибок, а также пунктуационной правке.

и публичной ганьбы, как Николаю Яновичу (<http://obkom.net.ua>); Персонализовать причину своих **негораздов** и возненавидеть этого человека (<https://www.obozrevatel.com>); ...походы к бабе **Горпине** за **паляницей**, испеченной в печи на капустном листе (<https://www.obozrevatel.com>); Kiev FisherVN: ... он приехал сюда три года назад с женой и тремя детьми, чешет только на **мове** (<http://korrespondent.net>); Геракл Платонович: **прибить бы ей эту косу к макитре** (<https://sensor.net.ua>); Дмитрий Явтушенко: ...это полное отсутствие **глузда** (<http://sensor.net.ua>); Ярослава Михайлова: Вот о ком-о ком, а о нашем **уряде** я бы не беспокоилась (<http://blogs.korrespondent.net>).

Следует отметить, что между первым и третьим типом также образуется зона неразличения, обусловленная сходством графических систем украинского и русского языка. Невозможно определенно отнести к первому или третьему типу украинизмы в следующих контекстах: С целью дальнейшего экономического процветания Давид Важаевич даже, говорят, купил два расписных улья с **равликами** и связку свистулек (<http://obkom.net.ua>); Весь город улыбался, всюду стояли лотки с пирожками-варениками-смаколикама, веселые люди в вышиванках с детьми шли слушать концерты, смотреть представления, гулять в парках (<https://www.obozrevatel.com>).

Разнообразие стратегий и отсутствие кодифицированного способа грамматического обустройства украинизма являются причиной появления в интернет-текстах словоформ-мутантов – гибридных единиц, которые соединяют в себе элементы разных языков. Например, модель **основа украинизма-вкрапления + русский морфологический показатель**: Запах этих страниц, иллюстрации, дрожание света керосиновой лампы на странице – нигде так ярко не представлялись Вий, Левко, панночка, как в этой маленькой хатке с глиняной **долівкой** (<https://www.obozrevatel.com>); JoKe R.: Главное, что товарняки Рината Ахметова и других именитых региональных партайгеноссе теперь на **Укрзалізниці** чувствуют себя вполне вольготно (<http://korrespondent.net>); модель **основа украинизма-вкрапления + транскрипционный морфологический показатель**: дератизатор: Да, там им сейчас безопаснее в шароварах, вышиванках и с „**оселедцямы**” ходить (<https://sensor.net.ua>) или модель **транскрипционная основа украинизма + русский морфологический показатель**: Достаточно погултить ту же Вики, чтобы понять, что русские казаки – основные, здесь подходит весомое слово „**пидлабузники**” (<https://www.obozrevatel.com>).

Также встречаются контексты, в которых сосуществуют разные способы морфологического приспособления украинизмов: Ярослава Михайлова: Обратитесь за информацией по выборчим **дильницям** к Александру Данилюку. Да и у Свободы на каждой **дильнице** был исключительно добросовестный спостеригач и есть все протоколы с

мокрой печатью (<http://blogs.korrespondent.net>). В данном примере первая словоформа является транскрипционным украинизмом (второй тип), который передает основу украинизма и украинский морфологический показатель средствами русской графики, а вторая представляет собой гибридную форму, где транскрипционная основа украинизма соединяется с русским морфологическим показателем.

Наряду с типичными примерами грамматической адаптации, связанными, как отмечалось выше, с замещением вакансии морфологической формой, которую требует русское управляющее слово, интернет-тексты фиксируют примеры, в которых намечается новая тенденция. Суть ее состоит в том, что требуемая русской управляющей формой вакансия замещается украинизмом в форме, которая входит в украинскую парадигму.

Новая тенденция проявляется, в частности, в конструкциях с винительным падежом: Olga Ferguson: *...конечно, получив по роже ляпаса, теперь не едет, и хорошо!* (<http://lb.ua>); Юрий Харьков: *Временами охота некоторым комментаторам **копняка** дать* (<http://defence-line.org>). Появление контекстов такого типа, безусловно, имеет грамматические причины. Как известно, формализация винительного падежа в украинском и русском языке имеет разные основания. В русском языке тип флексии определяется признаком 'одушевленность / неодушевленность', в украинском же языке выбор флексии зависит не только от 'одушевленности / неодушевленности', но и от тематической группы, в которую входит словоформа.

Также в связи с новой тенденцией особого комментария требуют и контексты типа: Andriy: *Буду вам благодарен, если вы, **добродію** Тур, расскажите о применении на практике в сегодняшней Украине этого правила* (<http://defence-line.org>). В этом случае вакансия обращения замещается украинизмом-вкраплением в звательном падеже – в специфической морфологической форме, у которой нет аналога в русском литературном языке, где, как известно, позиция обращения является синтаксической, не имеющей специального морфологического оформления.

Итак, материалы публицистических интернет-текстов и комментариев к ним свидетельствуют о наличии нескольких стратегий грамматического обустройства украинизмов в современном русском тексте. Очевидно, что морфологические формы в каждом из выделенных типов способны помимо функции грамматической организации текста выполнять стилистическую функцию: морфологические показатели могут привносить в контекст экспрессивно-оценочные значения в широком диапазоне – от позитивных, одобряемых до иронических и резко негативных. Специальное изучение стилистического потенциала морфологически адаптированных украинизмов представляется перспективной проблемой.

Важно также отметить, что ни одна из выделенных стратегий грамматической (морфологической) адаптации украинизмов в тексте на русском языке не обладает кодифицирующим статусом.

Литература

Брицын 1981 – Брицын В. М. Словоизменение / В. М. Брицын // Функционирование русского языка в близкородственном языковом окружении / отв. ред. Г. П. Ижакевич. – Киев : Наук. думка, 1981. – С. 266 –278; **Интернет-коммуникация 2017** – Интернет-коммуникация как новая речевая формация : кол. моногр. / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова. – М. : Флинта, 2017. – 325 с.; **Кибрик 2002** – Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке) / А. Е. Кибрик. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 336 с.; **Колесников 1984** – Колесников А. А. Явления грамматической интерференции в условиях многоязычия (на материалах русской речи жителей Измаильского района Одесской области) / А. А. Колесников // Культура русской речи в национальных республиках / отв. ред. Г. И. Ижакевич. – Киев : Наук. думка, 1984. – С. 129 – 130; **Мечковская 2006** – Мечковская Н. Б. Естественный язык и метаязыковая рефлексия в век Интернета / Н. Б. Мечковская // Рус. яз. в научном освещении. – 2006. – № 2. – С. 165 – 185; **Сидорова 2006** – Сидорова М. Ю. Интернет-лингвистика: русский язык. Межличностное общение / М. Ю. Сидорова. – М. : „1989.ru”, 2006. – 192 с.; **Современный русский язык 2014** – Современный русский язык в интернете / ред. Я. Э. Ахапкина, Е. В. Рахилина. – М. : Яз. славян. культуры, 2014. – 328 с.; **Соколова 1988** – Соколова С. О. Морфологические особенности / С. О. Соколова // Украинско-русское двуязычие : социол. аспект / отв. ред. Т. К. Черторижская. – Киев : Наук. думка, 1988. – С. 96 – 114; **Трофимова 2011** – Трофимова Г. Н. Языковой вкус интернет-эпохи в России. Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты : монография / Г. Н. Трофимова. – М. : РУДН, 2011. – 436 с.; **Шумарова 1988** – Шумарова Н. П. Русская разговорная речь в эфире и на экране / Н. П. Шумарова // Украинско-русское двуязычие : социол. аспект / отв. ред. Т. К. Черторижская. – Киев : Наук. думка, 1988. – С. 147 – 155.

Кошман І. М. Специфіка граматичної адаптації українізмів у інтернет-текстах

У статті порушено питання про взаємодію українських і російських одиниць у російських публіцистичних текстах України новітнього часу. На прикладі публіцистичних інтернет-текстів і коментарів до них показано способи граматичної (морфологічної) адаптації українізмів у російському тексті. Перший тип становить використання в тексті українізмів в автентичній формі (українізмів-вкрапель). Другий тип – використання транскрипційних українізмів (форм, які передають

українські формальні показники засобами російської графіки). Третій тип – це зросійщені форми (українізми мають російські морфологічні показники). Виділено кілька типів морфологічного пристосування українізмів, відзначено зони нерозрізнення морфологічних форм. Указано також гібридні форми, які виникають на стику мов. Поряд з типовими прикладами граматичної адаптації інтернет-тексти фіксують приклади, у яких намічено нову тенденцію. Суть її полягає в тому, що необхідну російській керуючій формі вакансію заміщено українізмом у формі, що входить в українську парадигму.

Відзначено відсутність кодифікованих способів введення українізмів у текст на російській мові.

Ключові слова: українізм, морфологічна форма, інтернет-текст, публіцистичний текст, граматичний.

Кошман И. Н. Специфика грамматической адаптации украинизмов в интернет-текстах

В статье рассматривается взаимодействие украинских и русских единиц в русских публицистических текстах Украины новейшего времени. На примере публицистических интернет-текстов и комментариев к ним показываются способы грамматической (морфологической) адаптации украинизмов в русском тексте. Первый тип представляет использование в тексте украинизмов в аутентичной форме (украинизмов-вкраплений). Второй тип – использование транскрипционных украинизмов (форм, которые передают украинские формальные показатели средствами русской графики). Третий тип – это русифицированные формы (украинизмы имеют русские морфологические показатели). Выделяется несколько типов морфологического приспособления украинизмов, отмечаются зоны неразличения морфологических форм. Указываются также гибридные формы, которые возникают на стыке языков. Наряду с типичными примерами грамматической адаптации интернет-тексты фиксируют примеры, в которых намечается новая тенденция.

Отмечается отсутствие кодифицированных способов введения украинизмов в русский текст.

Ключевые слова: украинизм, морфологическая форма, интернет-текст, публицистический текст, грамматический.

Koshman I. M. The specificity of Ukrainian units grammatical adaptation in the internet texts

The article deals with the interaction of Ukrainian and Russian units in the Russian publicist texts of modern Ukraine. The material for research is publicistic Internet texts and comments of Internet recipients to them, published in the Ukrainian segment of the World Wide Web.

The ways of grammatical (morphological) adaptation of Ukrainian units in the Russian text are shown in the examples of publicist Internet texts and

comments to them. The first type is the use in the text of Ukrainian units in an authentic form (Ukrainisms-inclusions). For example, *Побоялась свою бабуцю положить в больницу, ибо я сама медсестра и знаю нашу теперешнюю медицину...* (<https://www.obozrevatel.com>).

The second type is the use of transcriptional Ukrainian units (forms that transmit Ukrainian formal indicators using Russian graphics). For example, *В общем, искусство поставки гуманитарки было отработано давно и если ротозеи в Торезе или Харьцызске думают, что им везут „смаколыки”, то жестоко ошибаются* (<http://defence-line.org>).

The third type is Russified forms (Ukrainian units have Russian morphological indices). For example, *Ведь сваливать все на „попередников” спустя более чем два года после установления монополии на власть просто смешно* (<http://blogs.pravda.com.ua>). Several types of morphological adaptation of Ukrainian units are distinguished and the non-distinction areas of morphological forms are mentioned. Hybrid forms that arise at the junctions of languages are highlighted. For example, *Главное, что товарняки Рината Ахметова и других именитых региональных партайгеноссе теперь на Укрзалізнице чувствуют себя вполне вольготно* (<http://korrespondent.net>).

Internet texts register examples in which a new trend of grammatical adaptation of Ukrainian units is planned.

The codified methods for introducing Ukrainian units into the Russian text are absent.

Key words: Ukrainian units, morphologic form, internet text, publicist text, grammatical.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2018 р.

Прийнято до друку 11.06.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

Я. С. Старченко (Харків)

УДК 811.161.2

СЕМАНТИЧНІ ВАРІАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ-ДОЛЯ У ЛІНИ КОСТЕНКО

Останні два десятиліття концепт як мовно-культурологічне явище, як сутність посідає помітне місце з-поміж досліджень в українській лінгвістиці. Згадаймо для прикладу праці таких науковців, як В. Білоноженко, В. Жайворонок, І. Кожушко, М. Полюжин, А. Приходько, О. Селіванова та ін. Сам термін *концепт* став надбанням активного мовознавчого словника, будучи при цьому об'єктом і предметом наукових дискусій не тільки лінгвістів, але й філософів,

психологів, культурологів. І все ж визначення суті концепту, його термінологічне дефініціювання потребують пильної уваги дослідників.

У статті зосереджено увагу на одному з концептів, який чи не найкраще вирізняється своїми національними особливостями навіть у контексті суто слов'янському – таким в українців є двоєдиний у своєму вимірі концепт *щастя-доля*. Звичайно, загальнонаціональні особливості цього концепту в його найрізноманітніших виявах, взаємозв'язках і взаємозумовленостях з іншими концептами є завданням громіздким, багатоаспектним і багатовимірним. Мета дослідження – установити особливості взаємозв'язаних і разом із тим різноспрямованих процесів: загальнонаціональний концепт *щастя-доля* як чинник формування світобачення і світовідчуття особистості, з одного боку, а з іншого – особистість у відображенні й творенні національного концепту.

Як бачиться, з-поміж сучасних письменників чи не найповніше зрозуміла й відтворила саме національні особливості бачення розуміння *щастя-долі* (і не тільки), передавши такі особливості через різноманіття й багатство мовних засобів у своїй творчості та в особистому житті Ліна Костенко. Зазначена взаємодійність, взаємозумовленість виявили неабиякий мовний смак поетеси й водночас уможливили потужний вплив на світоглядні й мовні смаки читачів.

Завдання цієї статті – розглянути мовні засоби реалізації концепту *щастя-доля* в поетичній творчості Л. Костенко, а саме специфіку семантичних варіацій його вияву. Задля виконання завдання ми скористалися збіркою: Костенко Л. В. Триста поезій. Вибрані вірші [Костенко 2014]. При цьому для вияву саме її авторських особливостей залучили словники синонімів, антонімів, паронімів, тлумачні, етимологічні та фразеологічні словники української мови.

Інтерпретація й репрезентація поетичного концепту одного автора в контексті його загальнонаціонального вияву безумовно свідчить про актуальність самих досліджень концепту в таких аспектах.

Як показує аналіз наявної літератури, працюючи в галузі концептології, науковці безсумнівно мають справу з такими поняттями, як культурна конотація і культурно-мовна компетенція, картина світу в мовному вияві, культурологічні знаки і способи їх відображення в мові. Якщо стисло викласти складні наукові пошуки й висновки, то концептологію визначають наукою, яка лінгвістичними засобами описує виражені в мові концепти, основні одиниці свідомості, репрезентовані, об'єктивовані та вербалізовані за допомогою мовних засобів. У такому разі на передній план виходять культурно-значущі смисли, закріплені в мовній свідомості й комунікативній поведінці. Варто звернути увагу на той факт, що в усіх дослідженнях ідеться про подібність ознак, які характеризують культуру й мову.

Звичайно, лінгвокогнітологія бачить базу концепту широкою, зараховуючи до неї всі типи лексичних і граматичних значень одиниць природної мови. Мабуть, саме тому в усіх лінгвокультурологічних

визначеннях не ставлять під сумнів зв'язок концепту з вербальними засобами вираження. У цьому разі маємо зазначити, що представники різних наукових шкіл по-різному трактують поняття *концепт*, при цьому тією чи тією мірою надаючи перевагу якійсь із видільних ознак.

Крім того, дослідники завжди треба мати на увазі, що концепт є культурно-національним надбанням, про що свідчать деякі його специфічні ознаки (найпомітніша з-поміж них стійкість сполучуваності конструкцій). Але водночас концепт належить і до явищ історичних: неоднорідність світосприймання на кожному з етапів розвитку етносу, неоднорідність і багатоманітність установок спілкування, різність осмислення подібних ситуацій чи явищ тощо – з одного боку. А з іншого – формування стереотипів такого сприймання й оцінювання формуються досвідом різних поколінь соціуму й особистостей.

З-поміж наявної кількості наукових визначень концепту в основу нашої роботи кладемо дефініцію С. Воркачева: концепт – це одиниця колективного знання/свідомості (що відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження й відзначена етнокультурною специфікою. Як бачимо, загальним у цьому визначенні й у визначеннях поняття є родова ознака – належність до галузі ідеального, видові ж відмінності (форма знання/свідомості – логічна / раціональна, психологічна / образна, мовна) нейтралізуються, а їхнє місце посідають вербалізованість та етнокультурне маркування [Воркачев 2001: 72].

Підсумовуючи аналіз різних визначень, доходимо висновку: концепт є складною одиницею колективного знання, що має мовне вираження й етнокультурну специфіку.

Крім проблеми визначення статусу концепту в лінгвокультурологічному вимірі, його специфіки, на передній план виступає проблема систематизації концептів і їх класифікації (у сучасній концептології існує нескінчений ряд таких класифікацій). Питання класифікації концептів ми не визначаємо одним із завдань цієї статті. Зауважимо лише важливу для нашої праці особливість: незважаючи на багатство й різноманіття самих класифікацій, науковці сходяться на тому, що мало який концепт існує сам собою – здебільшого вони вступають у взаємозв'язки (рівноправні чи ієрархічні), мають деяку подібність чи відмінність тощо.

Саме досліджувані в цій праці концепти *щастя* і *доля*, мабуть, чи не найкраще оприявнюють зазначену взаємодію. Мовний і культурний взаємозв'язок концептів *щастя* і *доля* висуває на передній план їхні основні ознаки – подібність і нерозривність на рівні ядра й периферії, їхня взаємозамінність і водночас взаємопротиставлюваність. До того ж ці концепти, з одного боку, є самостійними, самодостатніми, а з іншого – тісно взаємозв'язаними, межу між ними неможливо визначити, установити.

У зв'язку з цим далі для позначення відповідних зв'язків-особливостей, для успішного виконання поставлених завдань

і досягнення мети розглядаємо ці концепти як нерозривну двоєдність, як бінарне утворення й позначаємо його так: концепт *щастя-доля*.

Доля і *щастя* як поняття і як слова в українців перегукуються між собою. Ось чому для успішного виконання завдань і для кращого зіставлення далі подаємо значення й відтінки значень слова *щастя* чи *доля*, при цьому підкріплюємо прикладами з обома вихідними словами *щастя* і *доля* чи утвореними від них словами. До того ж порівнюватимемо з реалізацією таких значень у поезії Ліни Костенко.

Відповідно до Словника Б. Грінченка *доля* – це те, що дається, не залежить від бажання, волі людини; дається кимось [Грінченко 1997]. Тобто словник відобразив найзагальніше, традиційне розуміння долі українського народу на кінець XIX століття. Фольклорні тексти фіксують значно давніше розуміння долі. Зокрема, поряд із доброю *Долею* як персоніфікацією щастя в міфологічних і пізніших фольклорних текстах є зла (нещасна, лиха) *Доля*, *недоля*, *безталання*, *біда*, *нужда*, *безталанниця*, *журба*, *безщастя*, *злидні* як втілення відсутності *Долі*, *дурної Долі* [Потебня 1914]. Від долі не можна ні втекти, ні сховатися. Отже, фольклорні тексти передусім відбивають розуміння *долі* як стихійного, незалежного від волі людини ходу подій, причому цей хід подій може бути як несприятливим (*гірка доля*), так і позитивним (*добра доля*).

Зазначена семантика слова подібна до сучасної, хоча в нюансах ширша: 1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини // Умови життя, життєвий шлях і те, що на ньому виникає // Бажане, щасливе життя. 2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє чогось [СУМ: II, 360].

Перше значення слова *щастя* пояснюють як „стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь” (протилежним до цього є нещастя) [СУМ: XI, 573]. Саме в цьому полягає розуміння *долі* (протилежне *недоля*). Зазвичай, такий стан цілковитого задоволення передають через своєрідні атрибути, через розуміння щастя героєм. І таке розуміння в художніх героїв (і в реальних людей) різне: *Моє щастя – Вітчизни простори, Оповіті і сонцем, і хмелем, й зерном* (М. Стельмах); *Як мені даровано багато, Скільки в мене щастя, чорт візьми! – На землі сміятись і страждати, Жити і любити поміж людьми!* (В. Симоненко).

У цих зразках фактично йдеться про „наповнення” щастя, розуміння його самими письменниками чи героями. Звідси й різні „складники”: у М. Стельмаха – це Вітчизна, у В. Симоненка – антонімічні дії-стани *сміятись* і *страждати* та контекстні дії-синоніми *жити* і *любити*.

Далі спробуємо виявити способи позначення *долі-щастя* в поезіях Л. Костенко, зв'язки між цими явищами, саме розуміння *долі* і *щастя* поетесою.

Одразу ж зауважимо, що уособленням *щастя* в поезіях Л. Костенко є інші цінності:

*Там є наш дім і обрій твоїх рук,
і ще душа не відає розлук
І ще є час для друзів і гостей.
І щастя є. І донечка росте.
І син малює квіточку зорі,
як той Маленький принц Екзюпері.*

Тут щастя втілено в щасті інших – сина й дочки, в їхніх важливих для спостерігача діях: *донечка росте, син малює*. До того ж тут втілено сімейне щастя матері з його невіддільними атрибутами, що розкрито через використання слів зі зменшено-пестливими суфіксами *донечка, квіточка* й порівняння з відомим дитячим твором (*Маленький принц Екзюпері*).

І все ж Ліна Костенко, зображаючи різних героїв, дотримується загальноприйнятої думки про індивідуальність розуміння *щастя-долі* кожною людиною – така *доля-щастя* завжди одна, але в кожного своя:

*Наснився мені чудернацький базар:
під небом у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар, ...
продавалися різні Долі*

Для Ліни Костенко важливим є не лише констатація *щастя* й розуміння того, у чому воно полягає. Часто вона поспішає звернути увагу читача на те, що може породити й породжує *щастя*, що є його передумовою. До того ж у цьому разі поетеса використовує не лексему *щастя*, а прикметник *щаслива/щасливі* чи й назву щасливої жінки – *щасливиця*:

*Мені страшно признатися: я щаслива.
Минають роки, а ти мені люб.
Шаліє любові тропічна злива –
землі і неба шалений шлюб
або*

*Щасливиця, я маю трохи неба
і дві сосни в туманному вікні*

Ці зразки свідчать про те, що фактично причини, передумови щастя водночас є і складниками жіночого щастя. Доповненням і ще одним штрихом саме жіночого щастя є любов, до того ж любов у її часовій безкінечності (*минають роки*).

З іншого боку, знаходимо поезії, у яких, навпаки, *щастя* стає умовою, причиною життєвої рівноваги й цінності самого життя:

*Сади стояли в білому наливі.
Іскрив зеніт, як вольтова дуга.
А ми були безсмертні, бо щасливі.
За нами пам'ять руки простяга.*

Отже, для Ліни Костенко *щастя* не є кінцевою метою – воно саме може породжувати нові цінності, нові реалії: у цьому разі безсмертя.

Так повелося, що коли людина говорить про *долю* й хоче її зобразити, описати, то використовує або тільки позитивні ознаки (коли хоче показати свою долю щасливою, доброю), або негативні (коли хоче передати життя невдалим, нарікає на долю). Зазвичай за таких умов *долю-щастя* передають через якесь явище, яке, на думку мовця, є найкращим їхнім втіленням, символом. Відповідно художня література й фольклор також відображають таку особливість сприймання життя українцями.

Ліна Костенко не є в цьому винятком. Для її ліричних героїв *доля-щастя* також виражається одним словом; для виразнішої правдивості уособлення почуттів паралельно авторка використовує відповідні атрибути, вибір яких залежить від статусу героїв і образу цих почуттів:

1) кохання – любов:

Жила там колись Ядвіга, щаслива із королів. [...]

Які там трони й корони, було тут лише кохання.

Якщо за коня – півцарства, то що ж тоді за любов?!

Скрипіли невидимі двері, і чулося тихе зітхання,

літали ліпні купідони, і тайнами дихав альков.

(Тінь королеви Ядвіги)

(використані атрибути: *літали ліпні купідони, тайнами дихав альков, чулося тихе зітхання*).

Світла мрія про Вас співає мені як сирена.

Прив'яжуся до щогли і вуха воском заллю.

Розумію, це щастя, але щастя – воно не для мене.

Я боюся Вас, Єво. Я вперше в житті люблю.

(Любов Нансена)

(атрибути, пов'язані з морською службою: *сирена, залиті воском вуха, прив'язування до щогли, піти на дно, якір*);

2) золоті часи як образ щастя, уявлення його – як майбуття:

Така в людей вже доля чудернацька,

усе часів чекають золотих.

Коли ж накрила хвиля їх зненацька,

ніхто і здивуватися не встиг.

3) Сізіф: *Йдемо угору, і нема доріг.*

І тень Сізіфа, тень моєї долі...

І камінь в прірву котиться з-під ніг

(Тінь сізіфа)

(атрибути міфічного героя: *йти угору, камінь котиться*);

4) жінка: *Було у мене щастя полинове.*

Красуня, пані, жінка, не дівча.

На неї задивлялися панове

усього чигиринського ключа

5) розп'яття: *Воно як маєш серце не з льодини,*

Розп'яття – доля кожної людини.

У такому використанні символіки *щастя-долі* є деякі відступи. Передусім *щастя-долю* зображено не через один символ, а через їхній набір, виражений однорідними членами речення:

*І хату нашу, і оту криничку,
і над вікном гніздечко ластовине,
що **щастя** принести було повинне.
Той берег наш, урослий очеретом*

З однорідного ряду бачимо, що ці символи говорять про щастя сільської людини, близької до природи. І виписане те щастя в душі пасторалі. Тут фактично атрибути сільського щастя стали його символами.

Якщо в попередніх зразках розуміння *щастя-долі* кожного з героїв поезій подано одним словом чи кількома однорідними членами речення, то в подальших рядках таке виражено через авторський фразеологізм, через метафоричне словосполучення. До того ж *щастя* полягає в тому, щоб бути поруч з іншою людиною в її нещасливі життєві миті:

*Мій гетьмане, наш батьку, наш Богдане!
Але й мені ж не краще далєбі.
Та це ж для мене **щастя** пожадане –
у чорний день твій бути при тобі.*

Фактично тут герой твору виявляє рідкісне розуміння щастя: *щастя* – це взяти на себе нещастя (*чорний день*) іншого, тобто свідомо стати нещасливим.

У Л. Костенко наявний цікавий поетичний зразок, коли опису чи символу *щастя-долі* просто немає:

*Лишився клубочок болю.
Нічого такого не сталося.
Ти просто схожий на **Долю**
чи
Я думала, – це так, а то була вже **Доля**.*

За таких умов поетеса дає можливість читачеві самому домислити зовнішність ліричного героя, приписати йому той чи той символ, що залежатиме від уподобань, настрою, сприймання самої поезії читачем чи слухачем. Викладені зразки використання символів дають можливість говорити про суто авторську синонімію, де замість слів *щастя-доля* використано їхні синонімічні символи-замінники. У зв'язку з цим можна говорити про розширення меж самого концепту *щастя-доля*, а точніше – про авторський концепт *щастя-долі* в поетеси.

По-друге, у Ліни Костенко є вірш „Відмикаю світанок скрипичним ключем”, який суттєво відрізняється від образного позначення *долі-щастя*. Уважаємо за необхідне подати його повністю:

*Відмикаю світанок скрипичним ключем.
Чорна ніч інкрустована ніжністю.
Горизонт піднімає багряним плечем
день – як нотну сторінку вічності.*

*Що сьогодні?
Який веселий фрагмент
із моєї шаленої долі?
Усміхається правда очима легенд
і свобода – очима неволі.
Любов неповторна – моя валторна.*

*Шляхи прощальні – перша скрипка печалі.
А в сірі будні буду бити, як в бубни.
Дуже мені легко. Дуже мені трудно.*

Як бачимо, зображення долі передано через паралелі з музикою, музичними інструментами (скрипковий ключ, валторна, бубон, нотна сторінка, скрипка печалі). Проте сама доля є поєднанням різного, протиставлюваного як єдності, де кожен елемент пари не може існувати без іншого й узалежнений від іншого: ніч – день, свобода – очима неволі, Дуже мені легко – Дуже мені трудно. І таке одночасне поєднання протилежного в поезії названо шаленою долею. Отже, для неї доля може водночас існувати в протилежних виявах. І саме ці протилежності (приємне і неприємне) тільки вкупі становитимуть долю.

В українській фольклорній і авторській творчості поширеним є зображення щастя й долі через опис зовнішності щасливої людини: *Її повні, трохи бліді щоки спанули рум'янцем, в тихих очах світилися спокій та щастя* (М. Коцюбинський); *Вся осяяна дитячим щастям, жива, рухлива, Ялу щebetала про садок, музику і ритмічні танки* (Олесь Досвітній).

У поезії Ліни Костенко ми не знайшли жодного зразка опису зовнішності щасливої людини, людини з доброю долею. Характерним для Ліни Костенко є інший спосіб передавання щастя-долі через вияв почуттів. Цей спосіб не прямий, як у поданих вище зразках, він опосередкований. Поетеса подає образ, який постає в уяві героя.

*Думка моя, переплана двічі,
може дивитися людям у вічі.
Грішниця я. Полюбила чужого.
Долі моєї пекуча жаго.
Нещаст'я моїх золоті обжинки.
Душа моя, аж тепер сп'янься.
Ох, я не Фауст. Я тільки жінка.*

У слова щастя існують й інші словникові відтінки у значенні:

1) радість від спілкування з ким-небудь близьким, коханим тощо: *Може, й тобі, моя панно, Колись доведеться Згадать тую конвалію, Як щастя минеться* (Леся Українка); *Внутрішньо не тямлячись від щастя, що переповнювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм* (О. Гончар);

2) про того, хто дає радість кому-небудь, викликає гаряче почуття симпатії, любові: *Моя доля, моє щастя, Ти, моя Мар'яно* (Т. Шевченко);

3) те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь: *Я тільки думками літатиму за тобою по твоїх слідочках. Ото моє усе щастя теперечки* (І. Нечуй-Левицький).

У поезії Ліни Костенко виділити такі змістові відтінки доволі важко, як важко й відділити їх один від одного:

Нічого такого не сталося.

Ти просто схожий на Долю.

або

Чи це якись чари? Чи снів гарячкових сваволя?

А, здогадався, ця жінка — це моя Доля!

У цих зразках *долю* можна трактувати і як радість, бажаність від спілкування (і від ще тільки очікуваного спілкування), і як ознаку того, хто дає таку радість.

Зрештою, у поезії Ліни Костенко відзначаються частотністю приклади, коли про *долю-щастя* можна сказати все й разом з тим не можна сказати нічого – мотив незнання, невідомості наповнення цих почуттів:

Ліс був живий. Він не прощався.

Віки, здавалось, прошумить.

*Якби я знала, що то **щастя**,*

Я б зупинила оту мить.

В українській свідомості *щастя-доля* найчастіше пов'язані з досягненнями, успіхами, удачею. Такі досягнення, успіхи можуть бути разовими, швидкоплинними чи протяжними в часі. Відповідно в українській мові за словом *щастя* закріпилося ще одне значення: **досягнення, успіх, удача**: *Де відвага, там і щастя* (з українського фольклору); – *А що, мамо, думаю ще іти у губернію, чи не буде там щастя?* (Г. Квітка-Основ'яненко). У цьому разі саме слово *щастя* можна замінити його спільнокореневим відповідником *щастить, пощастить*: *Щастя Ястишембського, що панна Броніслава здалась Василю поганою, рудою та патлатою* (І. Нечуй-Левицький).

В аналізованих поезіях Ліни Костенко словесне оформлення такого значення має свої особливості – поетеса не використовує слова *щастя* чи *доля* з таким значенням, проте з такою семантикою вжито іншу назву цього концепту – *фортуна*. Точніше – таке значення виражено фразеологічним словосполученням *усмішка фортуни*. Отже, у синонімічні зв'язки поетеса поставила назву-слово і назву-словосполучення:

*Усмішкою дитячої **фортуни***

було для нас потрапити в той дім.

Там все було блискуче і латунне,

і на роялі гномик там сидів.

Протилежне до цього значення традиційно виражає дієслово із заперечною часткою: *щастить, пощастить – не щастить, не пощастить*, що відповідно позначатиме неуспіх, невдачу. У поезіях Ліни

Костенко знаходимо інші зразки називання успіху/неуспіху, щастя/нещастя:

Нема нам щастя – мусить бути чудо.

Ще ми постанем зі своїх руїн.

Замість очікуваного, традиційного, поширеного використання однослівної назви Ліна Костенко використовує словосполучення як частину складного речення.

Це значення має свої відтінки, один із них – *доля*, життєвий шлях кого-небудь. В українському фольклорі такий відтінок значення *доли-щастя* найчастіше замінюють словом *талан*: *Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний, Який мій талан нещасний!* (Українська народна пісня). Таке саме бачимо й у Ліни Костенко, проте вона використовує це слово лише один раз, при цьому поруч вжито прикметник *рокований*, який семантикою кореня (*рок-*) близький до семантики слова *талан*:

Якби не ті заклепані гусари...

якби не зрадив хаповитий хан...

якби ж він був ощадніший на вдари.

мій кривдами рокований талан!

Якби не дощ... якби не ремст і розбрат.

якби хоч трохи глузду під чуби.

Якби старшини не пішли урозбрід...

якби, якби, якби, якби, якби!!!

З погляду використання аналізованого відтінку значення *доли-щастя* ці рядки поезії є доволі специфічними. Передусім поетеса звертається до ще одного складника концепту – *талан* саме в значенні успіх, вдача (чи неуспіх, невдача). До того ж тут усі однорідні члени речення зі сполучником умови *якби* водночас називають причини неталану й кожен окремо прирівняний до нього. Зрештою, кожен із членів речення окремо й у сукупності показують, що *талан* позначає ніщо інше, як неуспіх, невдачу.

З іншого боку, сполученнями зі словами *якби не* водночас названо й запоруку справжнього талану (успіху, удачі, досягнення) через їхню протилежність: зрада – довіра, безглуздя – розум, розбрід – єдність. Повторення слова *якби* кілька разів свідчить про безмежність умов, які можуть бути запорукою талану (успіху, удачі) чи їхніх протилежностей – безталання.

Зі змісту бачимо, що лексему *талан* поетеса використовує для позначення тяжкості життєвого шляху, невдалості в житті з називанням причин такого. Звичайно, за такого використання слово *талан* не передбачає синонімічних зв'язків зі словом *щастя*, а зі словом *доля* – лише з ознаками *нещаслива, гірка*.

Таке підтверджує й приклад з іншої поезії, хоча й використано ніби антонімічне слово *безталанний*, утворене від сполуки *без талану*. Тобто слова *талан* і сполука *без талану* (зі значенням заперечення його наявності) Л. Костенко використовує як синоніми:

Усе в тернах. Бур'ян та кропива...

І риє призьбу здичавілий пес.

Ані двора. Церковці й поготів.

Лиш на узгір'ї декілька хрестів.

*Оце й весь слід народу **безталанного***

Крім того, фактично через перелічення-називання ознак безталанності Л. Костенко ніби називає умови, за яких *талан-щастя* був би іншим – протилежним.

Якщо в словнику подано загальномовну семантику „*доля, життєвий шлях кого-небудь*”, то в Л. Костенко до цього додано ще й елемент *призначення*. Фактично в цьому контексті назва *життєве призначення* є синонімом *долі-щастя*. Згадаймо діалог *долі* і поетичної героїні:

Долі самі набивались мені.

І тільки одна відвернулась...

– То хто ж ти така?

Як твоє ім'я?

Чи варта такої плати?

– Поезія – рідна сестра моя.

А правда людська – наша мати.

У цих рядках сформульовано життєве кредо, призначення поета: *доля* і *поезія* – сестри, їхня мати – людська правда. У такий спосіб Л. Костенко розширює концепт *долі-щастя* елементом *життєве призначення*.

Для одного з ліричних героїв *доля* є краєм буття, за нею нічого немає, не існує, на ній все закінчується:

... та й каже:

Далі не піду.

Бо що там далі? Далі долі?

Які там радощі й дива?

Тут і справді передано загальноукраїнське розуміння *долі-щастя* як чогось кінцевого, що може бачити й чого може бажати людина.

В інших рядках поезію поставлено вище *долі-щастя* чи щасливої *долі* – і при цьому сказано, що вище може бути лише поезія:

*Якби це було просто **щастя**,*

*то це було б просто **щастя**.*

*А все, що зверх того, це вже – **поезія**.*

Як бачимо, і в цьому разі Л. Костенко розширює наповнення концепту *доля-щастя*, до того ж доволі дивним для загалу, але цілком зрозумілим для поетів елементом *поезія*.

Одним із значеннєвих відтінків *щастя-долі* є добробут, щасливе життя: *Якось було мені смутненько. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає, – не то, що нам (Марко Вовчок); Хай гасають по твоїх просторих кімнатах веселі діти, хай спочивають і розкошують у достатках і щасті дозвілля твої люди (О. Довженко).*

У Ліни Костенко є промовисті рядки щодо такого відтінку значення:

*Звела їх доля, наче в нагороду,
за те, що мали незглибимі душі.
Було, дивлюсь та й думаю: „Ой нене,
який у мене тато!” – або знов:
що я колись як виросту, і в мене,
і в мене буде отака любов!*

Фактично в цих рядках передусім ідеться про щасливе життя, у якому є любов. Поруч поетеса дає зрозуміти, за що людина може мати таку долю (мали незглибимі душі, мали отаку любов). І таке життя є нагородою долі (як бачимо зі змісту, саме доброї, лагідної долі).

Порівняймо з рядками іншої поезії:
*Як тих людей двох доля спарувала?
Там завжди сварка висіла, як чад.
Бобренчиха не те щоб хорувала,
ні, то вже вдача. Все, було, невлад,
все їй не так, і чоловік, і хата.*

Обидва уривки мають однакову структуру: починаються нейтральними щодо значень підметово-присудковими парами *звела їх доля* і *доля спарувала*. Із цих пар не можна сказати, чи щаслива доля чи нещаслива, про добрих людей ідеться чи недобрих. В обох уривках зразу ж ідуть елементи тексту, які й ставлять усе на свої місця: у першому – *за те, що мали незглибимі душі*, у другому – *Там завжди сварка висіла, як чад*. Отже, не використовуючи традиційного підходу в позначенні якості долі прикметниками (*добра-лиха, лагідна-жорстока, усміхнена-сумна* та ін.), поетеса використовує інші засоби. У такий спосіб вона розширила й сам концепт новими одиницями: прикметниково-іменниковим словосполученням *незглибима* (добра) *душа* та порівняльним словосполученням *сварка, як чад*.

Звичайно, на увагу заслуговують й інші аспекти поетичного відтворення-відображення *щастя-долі* у творчості Л. Костенко.

Підсумовуючи виклад, сформулюємо два найзагальніші висновки щодо особливостей концепту *щастя-доля* в Л. Костенко.

1. Лінгвокультурний концепт – явище багатовимірне, це складний ментальний комплекс (крім поняттєвого елемента, має ще й оцінку, яка відображає ставлення людини до того чи того об'єкта). Поезія Л. Костенко увиразнює найрізноманітніші чинники презентації її авторського розуміння *щастя-долі*, зумовлені найрізноманітнішими складниками й важелями в поєднанні загальнонаціонального й індивідуально-особистісного, ґрунтованого на освіті, вихованні досвіді, належності до цілком визначеного соціального середовища, та індивідуальних рис.

2. Слово *доля* своїми давнішими й сучасними значеннями та відтінками перегукується (повністю накладаючись) зі значенням слова

щастя, про що зокрема свідчить усталена в українській мові прикладкова сполука *щастя-доля* чи інше паралельне використання. Проте ми не знайшли в Ліни Костенко жодного зразка, де б слова *доля* і *щастя* були використані парно, як абсолютні замітники одне одного. Поезія Ліни Костенко дає найрізноманітніші зразки лексико-семантичної взаємодії номенів *щастя-доля* і своєрідне авторське розуміння їхньої семантики – наповнення своєю суттю, зумовлене авторським задумом і змістом тієї чи тієї поезії. Такі особливості виявляються в синонімічних і антонімічних зв'язках, у деякій залежності долі і щастя, у взаємозаміні, використанні пар і рядів однорідних членів речень як асоціативно-семантичних відповідників *щастя-долі*.

Література

Воркачев 2001 – Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72; **Грінченко 1997** – Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з додат. власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1997; **Костенко 2014** – Костенко Л.В. Триста поезій : вибр. вірші / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 416 с.; **Потебня 1914** – Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии... О доле и сродных с нею существах / А. А. Потебня. – 2-е изд. – Харьков, 1914. – 243 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1971; Т. 11. – К. : Наук. думка, 1981.

Старченко Я.С. Семантичні варіації концепту *щастя-доля* у Ліни Костенко

У цій статті зосереджено увагу на одному з концептів, який чи не найкраще вирізняється своїми національними особливостями навіть у контексті суто слов'янському – таким в українців є двоєдиний у своєму вимірі концепт *щастя-доля*.

У дослідженні зроблено спробу встановити особливості взаємозв'язаних і разом з тим різноспрямованих процесів: загальнонаціональний концепт *щастя-доля* як чинник формування світобачення та світовідчуття особистості, з одного боку, а з іншого – особистість у відображенні й творенні національного концепту.

Мовний і культурний взаємозв'язок концептів *щастя* і *доля* висуває на передній план їхні основні ознаки – подібність і нерозривність на рівні ядра й периферії, їхня взаємозамінність і водночас взаємопротиставлюваність. До того ж ці концепти, з одного боку, є самостійними, самодостатніми, а з іншого, тісно взаємозв'язаними, межу між ними неможливо визначити, установити.

У статті розглянуто мовні засоби реалізації концепту *щастя-доля* в поетичній творчості Л. Костенко, зокрема специфіку семантичних варіацій його вияву.

Ключові слова: концепт, взаємозв'язок, мовні засоби, Ліна Костенко, семантика, щастя-доля.

Старченко Я. С. Семантические вариации концепта *счастье-судьба* у Лины Костенко

В этой статье сконцентрировано внимание на одном из концептов, который как нельзя лучше отличается своими национальными особенностями даже в контексте сугубо славянском – таким в украинском языке является двуединый в своем измерении концепт *счастье-судьба*.

В исследовании сделана попытка установить особенности взаимосвязанных и вместе с тем разнонаправленных процессов: общенациональный концепт *счастье-судьба* как фактор формирования мировоззрения и мироощущения личности, с одной стороны, а с другой – личность в отображении и создании национального концепта.

Языковая и культурная взаимосвязь концептов *счастье* и *судьба* выдвигает на передний план их основные признаки – сходство и неразрывность на уровне ядра и периферии, их взаимозаменяемость и одновременно взаимоотнопротивопоставленность. К тому же эти концепты, с одной стороны, являются самостоятельными, самодостаточными, а с другой – тесно взаимосвязанными, границу между ними невозможно определить, установить.

В статье рассмотрены языковые средства реализации концепта *счастье-судьба* в поэтическом творчестве Л. Костенко, в частности специфика семантических вариаций его проявления.

Ключевые слова: концепт, взаимосвязь, языковые средства, Лина Костенко, семантика, счастье-судьба.

Starchenko Y. S. Semantic variations of concept *happiness-fate* in Lina Kostenko`s poetry

In this article we focused our attention on one of the concepts, which is best distinguished by its national peculiarities, even though the context is pure Slavic – Ukrainians have a dual concept of *happiness-fate* in their dimension.

The purpose of our study is to attempt to establish the peculiarities of interconnected and at the same time differently oriented processes: the national concept of *happiness-fate* as a factor in the formation of the worldview and outlook of an individual, on the one hand, and personality in the reflection and creation of the national concept on the other hand. We do not define the question of classification of concepts as one of the tasks of this article.

The linguistic and cultural interconnection of the concepts of *happiness* and *fate* highlights their main features – the similarity and continuity at the level of the nucleus and periphery, their interchangeability and, at the same time, mutual contrast. In addition, these concepts, on the one hand, are

independent, self-sufficient, but on the other hand are closely interrelated, their boundaries being vague and not easily determined.

The purpose of this article is an attempt to study linguistic means of concept *happiness-fate* realization in the poetic creativity of L. Kostenko, namely the specifics of the semantic variations of its manifestation.

To designate the corresponding link-features, for successful accomplishment of the tasks and achievement of the goal, we consider these concepts as inextricable duality, as a binary formation, and denote it as following: the concept *happiness-fate*.

Poetry by Lina Kostenko gives a wide variety of lexical-semantic interaction of the concepts *happiness-fate* and a peculiar author's understanding of their semantics – filled with their meaning, determined by the author's idea and the contents of this or another poetry.

Key words: concept, interconnection, language tools, Lina Kostenko, semantics, happiness-fate.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2018 р.

Прийнято до друку 17.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Должикова Т. І.

С. Б. Шило (Черкаси)

УДК 811.161.2'367

**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ВПЛИВУ
В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВИ П. ПОРОШЕНКА
НА ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЇ „ВИКЛИКИ – 2018”)**

Мова – це засіб потужного впливу на аудиторію. Ця її властивість вповні репрезентована в політичному дискурсі, який має маніпулятивну специфіку. Оскільки кінцевою метою учасників політичної комунікації є прихід до влади та її утримання, то однією з основних функцій політичного дискурсу вважають боротьбу за владу. У процесі політичної комунікації учасники мовного акту прагнуть впливати на опонентів. Мовне домінування реалізоване за допомогою комунікативних стратегій і тактик, мета яких – унести зміни в картину світу, у ціннісні категорії, емоції та волю адресанта. Вибір стратегій залежить від мети, комунікативного наміру та ситуації. Кожна стратегія політичного дискурсу реалізована завдяки актуалізації деякого набору тактик.

Вплив інформаційного потоку на свідомість людини – очевидний факт. Найчастіше маніпулювання відбувається так, що складно виявити, на що впливають автори повідомлення або які засоби використовують. Актуальність вивчення сутності впливу на громадську думку пояснює велику кількість досліджень, присвячених цій проблемі.

Вивченню комунікативних стратегій і тактик присвячено низку теоретичних праць, що містять розроблені в різних типах дискурсу типології (Ф. Бацевич, Т. ван Дейк, О. Іссерс, О. Паршина, Г. Почепцов, В. Чернявська, О. Селіванова, О. Чорна) та ін. В українському мовознавстві досліджують функціонування цього явища в різних дискурсах: мас-медійному (С. Козак), рекламному (Н. Кутуза), політичному (М. Зайцева, О. Дмитрук, О. Маріна, І. Рудик) тощо.

Мета статті – виявити стратегії й тактики впливу в політичному дискурсі, використовувані в промовах українських політиків, для реалізації комунікативної інтенції адресанта.

Об'єктом дослідження обрано промову Президента України Петра Порошенка на прес-конференції „Виклики – 2018”.

Зацікавлення мовознавців феноменом комунікативного впливу зумовлене тим, що він реалізований за допомогою мови. Видом прихованого мовленнєвого впливу, що провадять в інтересах маніпулятора, є маніпуляція. З лінгвістичного погляду під маніпуляцією розуміють використання мовних засобів, які часто вступають в активну взаємодію з паралінгвальними засобами, для провадження психологічного впливу на адресата, метою якого є приховане вкорінення відношень та установок у психіці адресата [Дмитрук 2005: 16].

Розумна політична маніпуляція – це така дія, яку не потрібно приховувати, оскільки вона реалізована за допомогою мови. Адресат має бути впевнений, що сам ухвалює рішення, тому вплив у політичному дискурсі – це добір спеціальних мовних засобів.

Для повідомлення інформації, впливу на свідомість виборців політик повинен використовувати деякі засоби й стратегії, за допомогою яких він може маніпулювати аудиторією. О. Іссерс трактує стратегію як „деяку послідовність дій, поєднаних залежно від мети взаємодії” [Іссерс 2003: 101]. О. Селіванова вважає, що стратегії є „складником евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним з метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу” [Селіванова 2008: 607].

Отже, комунікативну стратегію трактують як сукупність заходів, що мають на меті ефективний вплив на адресата. Засобами вираження цих стратегій постають комунікативні тактики.

Тактика – це „конкретний мовний хід (крок, поворот, етап) у процесі провадження мовної стратегії” [Сковородников 2004: 5 – 11], „конкретні мовленнєві дії у процесі застосування стратегії, що передбачають вибір тих мовних засобів, які максимально реалізують стратегічний план на деякому локальному рівні” [Іссерс 2003: 112].

Під тактиками розуміють конкретний етап реалізації комунікативної стратегії, для якого характерний набір прийомів, що визначають використання тих чи тих мовних засобів. У межах однієї стратегії можна виокремити кілька тактик.

Існують різноманітні класифікації стратегій і тактик. О. Шейгал виокремлює в політичному дискурсі такі види стратегій: стратегія вуалювання, затушовування небажаної інформації (дає змогу зробити менш очевидними неприємні факти); стратегія містифікації (приховування істини, свідоме введення в оману); стратегія анонімності (деперсоналізація) як прийом зняття відповідальності [Шейгал 2000: 241].

Відповідно до класифікації О. Іссерса, комунікативні стратегії поділяють на головні (семантичні й когнітивні) і допоміжні (прагматичні, діалогові й риторичні). Головні стратегії є найбільш значущими, вони здебільшого пов'язані з впливом на адресата, допоміжні – зумовлені ситуацією, контролем за перебігом спілкування й приверненням уваги адресата (стратегія саморепрезентації, статусні та рольові стратегії тощо) [Іссерс 2003: 106 – 109].

О. Михальова виокремлює три стратегії: на зниження, на підвищення і стратегія нейтральності. Перша реалізована за допомогою тактик звинувачення опонента та формування негативного образу. Друга – заснована на тактиці самовиправдання й піднесення, створення позитивного образу адресанта. Стратегія нейтральності втілена в тактиках інформування, прогнозування та спонукання [Михалева 2005: 158].

Залежно від мети спілкування О. Селіванова пропонує диференціювати кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні стратегії [Селіванова 2008: 605]. Ще одна українська дослідниця А. Белова виокремлює стратегії і тактики відповідно до екстралінгвальних чинників (етнічної належності, соціального статусу, статі й віку комунікантів, темпоральності, адресантно-адресатних відношень), вона систематизує їх у вигляді набору опозицій: універсальні / етнічно-специфічні, загальноживані / індивідуальні, загальноживані / статуснозумовлені, загальноживані / вікові, унісекс / гендерно-марковані, вербальні / невербальні, атемпоральні / обмежені в часі, кооперативні / конфліктні, адресантноорієнтовані / адресатноорієнтовані, інформативні / спонукальні [Белова 2004: 14].

О. Паршина запропонувала класифікацію комунікативних стратегій і тактик відповідно до цілей суб'єктів політики. Вона виокремлює: стратегію самопрезентації, дискредитації й нападу, самозахисту, маніпулятивну стратегію, інформаційно-інтерпретаційну, стратегію формування емоційного настрою адресата, аргументативну й агітаційну стратегію [Паршина 2005: 254]. Відповідно до цього дослідниця розрізняє такі тактики (див. табл.).

Таблиця

Класифікація комунікативних стратегій і тактик (за О. Паршиною)

Стратегії	Тактики
Самопрезентації	<ul style="list-style-type: none"> – тактика ототожнення (демонстрація належності до певної групи); – тактика солідаризації (установлення контакту і створення довіри між політиком та аудиторією через акцентування на спільних інтересах, взаєморозумінні); – тактика дистанціювання (віддалення від опонента, адресата); – тактика нейтралізації негативного уявлення про себе; – тактика акцентування позитивної інформації.
Дискредитації й нападу	<ul style="list-style-type: none"> – звинувачення (викриття опонента); – образи (приниження й висміювання опонента).
Самозахисту	<ul style="list-style-type: none"> – виправдання; – заперечення (спростування негативних оцінок і висловлення власної позиції); – критики позиції опонента.
Маніпулятивна	<ul style="list-style-type: none"> – прийоми маніпулювання інформацією: підтасовування фактів, недомовки, дозування інформації, перебільшення, брехня, зміщення акцентів, підміна понять, напівправа, хибні аналогії.
Інформаційно-інтерпретаційна	<ul style="list-style-type: none"> – визнання існування проблеми; – тактика акцентування позитивної інформації; – тактика роз'яснення; – тактика коментування; – розгляд інформації під новим кутом зору; – тактика позначення шляхів розв'язання проблеми.
Формування емоційного настрою адресата	<ul style="list-style-type: none"> – єднання; – звернення до емоцій адресата; – урахування ціннісних орієнтирів адресата (апеляція до системи цінностей суспільства).
Аргументативна	<ul style="list-style-type: none"> – тактика обґрунтованих оцінок; – тактика контрастивного аналізу (зіставлення фактів, подій, результатів, прогнозів); – вказівки на перспективу (прогноз розвитку подій); – ілюстрації (використання конкретних фактів і прикладів).
Агітаційна	<ul style="list-style-type: none"> – тактики обіцянок і заклику.

У наведених типологіях узято до уваги різні критерії виокремлення стратегій і тактик, тому наразі не існує єдиної класифікації. У статті звернемо увагу на такі стратегії й тактики, до яких найчастіше

звертаються політичні діячі й на вибір яких впливає емоційний стан політика.

Для з'ясування особливостей використання комунікативних стратегій і тактик у межах політичного дискурсу проаналізовано промову президента П. Порошенка на прес-конференції „Виклики – 2018”.

Основним виявом політичного дискурсу є політична промова – публічний виступ з якогось приводу, що має чітку структуру, значеннєве навантаження та мету. Політична промова – це один із ключових механізмів передавання інформації та впливу на аудиторію, а також найпотужніший інструмент інформування й переконання великої групи людей [Зарецкая 1998: 172].

Важливою стратегією політичного дискурсу є стратегія самопрезентації, яка реалізована тактикою ототожнення або ідентифікації політика з народом, напр.: *Лише об'єднавши зусилля, ми можемо прийти до позитивного рішення; І більшу частину своєї каденції поклав на те, аби разом з вами вибороти це законне право кожного українського громадянина; Але ми вистояли.*

У наведених прикладах політик ототожнює себе з українським народом, постає пересічним громадянином завдяки використанню займенників *ми, разом із вами*. Мета цієї тактики – не тільки об'єднати слухачів з автором, а й викликати довіру та симпатію у виборців, сформувавши в адресатів відчуття єдиного народу, до якого належить і президент.

Водночас політик активно використовує займенник *я*. Такі конструкції позиціонують президента як сильну особистість, яка має викликати довіру. Уживання прикметникових форм (*впевнений, переконаний*) виконує ту саму функцію, що й займенник, але нівелює самовихвалювання та зменшує емоційний вплив на адресата, напр.: *Я днями призначив представників від Президента, які пройшли конкурсний відбір і також чекаю результативного голосування в Парламенті; Впевнений в тому, що зараз це стало вже лакмусовим папірцем...; Я декілька раз наголошував, що законопроекти, які я передав ще минулого літа до Верховної Ради, які передбачають заміну принципів...; І я впевнений – все буде добре.*

Тактика солідаризації покликана встановити контакт між політиком та аудиторією через акцентування на спільних інтересах: *Але звичайно ж, пріоритетним, – в даний час і безальтернативним – ми вважаємо саме мирний, політико-дипломатичний спосіб відновлення територіальної цілісності; Миротворці – важлива складова мирного відновлення суверенітету та територіальної цілісності...; головним викликом є соціальний: бідність, низький рівень та незадовільна якість життя переважної більшості українців. Люди цим абсолютно природно що розчаровані. Я це незадоволення розумію і повністю поділяю.* П. Порошенко апелює до основних цінностей українського народу –

миру, єдності, добробуту та безпеки, щоб заручитися максимальною довірою аудиторії.

Тактика інтеграції українського народу належить до найпоширеніших у політичному дискурсі й передбачає об'єднання навколо конкретної проблеми. Політик у такому разі не протиставляє себе народові, а постає разом з аудиторією, розв'язуючи проблему, тобто є не владою, а частиною українського народу, напр.: *Зі свого боку я зробив все, що від мене залежить. Звертаюся до Верховної Ради, звертаюся до коаліції, щоб переконати народних депутатів підтримати ці надзвичайно важливі рішення. Я також розраховую і на підтримку самих активістів, засобів масової інформації, парламентської та позапарламентської опозиції – лише об'єднавши зусилля, ми можемо прийти до позитивного рішення.* Мовець апелює до адресата із закликом до об'єднання, проте не відмежовує себе від аудиторії, а є єдиним цілим. Займенник *ми* вказує як на політика, так і на громадян, тобто президент не відмежовує себе від аудиторії, від народу загалом. Заклики до влади та до суспільства не забувати про єдність були застосовані як прийом аргументації спонукання.

У наступному фрагменті промови: *Чотирнадцятий рік як згадаєш – здригнешся. Ми отримали у спадщину нереформовану, відсталу економіку, смертельно хвору банківську систему, де рівень проблемних кредитів перевищував 70 %, – банківська система фактично була банкрутом, порожній казначейський рахунок, порожній бюджет, – продемонстровано використання стратегії дискредитації попередньої влади, яка має на меті змінити думку адресата про політиків, нівелювати їхні образи у свідомості суспільства. Для створення позитивного образу нинішньої влади політик удається до нанизування негативних фактів та подій, щоб представити попередників у негативному світлі. Через застосування стратегії дискредитації автор контекстуально прагне звеличити, піднести значущість і суттєвість свого політичного курсу.*

Політики широко застосовують також маніпуляцію поняттями. Це явище потрактоване ще як стратегія викривлення інформації. Вона реалізована в межах тактик повторення, гіперболізації або применшення, спрощення понять, замовчування, підтасовки або фабрикації фактів тощо.

Водночас у промові використано й тактику наведення аргументів, які висвітлюють досягнення адресанта. Президент представляє успіхи своєї команди: *Під час минулої сесії, з вересня по січень, коефіцієнт корисної дії співпраці з парламентом, на мою думку, виявився достатньо високим. Ухвалили пенсійну реформу, ухвалили освітню реформу, ухвалили медичну реформу. Проголосували надзвичайно важливий закон про сільську медицину, проголосували кодекси і створили новий Верховний Суд, який нарешті почав працювати.*

Одним з основних риторичних засобів створення образності та емоційного забарвлення в мовленні політиків є метафора.

П. Порошенко активно послуговується цим прийомом: *Ми цим створенням повністю відріжемо всі без виключення інші силові структури від пасовища, на якому вони вже десятиліттями доять український бізнес...; Збирати голоси за ці законопроекти; Ми отримали у спадщину нереформовану, відсталу економіку, смертельно хвору банківську систему...; І щоб забезпечити досягнення цих цілей, я готовий до вирішення найскладніших задач, які тільки можуть виникнути на нашій українській політичній шахівниці; Це буде дуже сильноподіюча ін'єкція для економічного зростання. І, до речі, щеплення потужне від корупції.*

Функцією метафор є оживлення мови, привернення уваги та наведення влучних аргументів. Ці риторичні засоби постають передусім інструментами впливу, крім того, вони беруть участь у процесі реалізації деяких комунікативних стратегій (узгодження, дискредитації та експресивності). Використання тих чи тих метафор підпорядковане прагматичній меті, тобто тим завданням, які політик ставить перед собою.

Отже, роль політичної комунікації в сучасному світі зростає, відповідно посилюється зацікавлення політичними текстами, до яких належать промови державних лідерів. Можна стверджувати, що політичний дискурс наскрізь пронизаний стратегіями та тактиками для провадження маніпулятивного впливу на адресата. Використання тих чи тих стратегій і тактик у політичному дискурсі покликане впливати на реципієнта, маніпулювати його свідомістю, розумінням дійсності, а відтак і впливати на політичну ситуацію в країні. Для підвищення ефективності й переконливості виступу П. Порошенко використовує різноманітні прийоми. Оратор активно вдається до стратегії самопрезентації, що дає змогу позначити чітку позицію й ототожнити себе з народом. Цю мету політик переслідує в ході реалізації стратегії солідаризації. Якщо промовець апелює до цінностей, то це переважно актуальні ідеали – мир, добробут, безпека, єдність. Стратегію дискредитації опонентів залучено з метою нівелювати їхній образ у свідомості суспільства.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в аналізі стратегій і тактик політичного дискурсу, урахуваючи гендерні особливості, що є невід'ємною передумовою глибшого вивчення принципів впливу на громадян, а відтак і принципу реалізації комунікативних стратегій і тактик.

Література

Белова 2004 – Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – С. 11 – 16;
Дмитрук 2005 – Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та інтернет-

видань 2000 – 2005 років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. В. Дмитрук. – К., 2005. – 21 с.; **Зарецкая 1998** – Зарецкая Е. Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – СПб., 1998. – 345 с.; **Иссерс 2003** – Иссерс О. С. Коммуникативная стратегия и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.; **Михалева 2005** – Михалева О. Л. Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 2005. – 320 с.; **Паршина 2005** – Паршина О. Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 „Русский язык” / Паршина Ольга Николаевна. – Саратов, 2005. – 325 с.; **Селіванова 2008** – Селіванова О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : підручник / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.; **Сковородников 2004** – Сковородников А. П. О необходимости разграничения понятий „риторический прием”, „стилистическая фигура”, „речевая тактика”, „речевой жанр” в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика-Лингвистика : сб. ст. – Смоленск : СГПУ, 2004. – Вып. 5. – С. 5 – 11; **Шейгал 2000** – Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000. – 431 с.

Шило С. Б. Комунікативні стратегії і тактики впливу в політичному дискурсі (на матеріалі промови П. Порошенка на прес-конференції „Виклики – 2018”)

Статтю присвячено дослідженню актуальної проблеми мовного впливу на аудиторію в політичному дискурсі. Схарактеризовано комунікативні стратегії і тактики, реалізовані в промовах політичних лідерів для провадження прихованого впливу на реципієнтів, щоб спонукати їх до потрібного політикові вибору. Проаналізовано останні підходи до інтерпретації стратегій і тактик, систематизовано класифікації відповідно до критеріїв виокремлення. У ході дослідження з'ясовано, що комунікативна стратегія – це узагальнене поняття, яке передбачає спрямування мовцем мовленнєвої поведінки відповідно до поставленої мети. Комунікативна тактика є засобом реалізації комунікативної стратегії й передбачає набір конкретних мовних засобів, стилістичних прийомів та фігур. Особливу увагу приділено аналізу найпоширеніших комунікативних стратегій і тактик у промові українського президента П. Порошенка на прес-конференції „Виклики – 2018”. Для підвищення ефективності й переконливості виступу президент використовує різноманітні прийоми. Політик активно вдається до стратегії самопрезентації та солідаризації, щоб ототожнити себе з народом, показати, що він – частина своєї нації. Президент удається до використання риторичних фігур, зокрема метафори, щоб оживити мовлення, привернути увагу та навести влучні аргументи. Стратегія

дискредитації опонентів має на меті змінити думку адресата про попередників, нівелювати їхні образи в свідомості суспільства.

Ключові слова: стратегія, тактика, комунікативний вплив, мовна маніпуляція, політичний дискурс.

Шило С. Б. Коммуникативные стратегии и тактики влияния в политическом дискурсе (на материале речи П. Порошенко на пресс-конференции „Вызовы – 2018”)

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы речевого воздействия на аудиторию в политическом дискурсе. Охарактеризованы коммуникативные стратегии и тактики, реализуемые в речи политических лидеров для осуществления скрытого влияния на реципиентов с целью побуждения их к нужному выбору. Проанализированы подходы к интерпретации стратегий и тактик, систематизированы классификации в соответствии с критериями выделения. В ходе исследования установлено, что коммуникативная стратегия – это обобщенное понятие, которое предусматривает выбор говорящим речевого поведения в соответствии с поставленной целью. Коммуникативная тактика является средством реализации коммуникативной стратегии и предусматривает набор конкретных языковых средств, стилистических приемов и фигур. Особое внимание уделено анализу наиболее распространенных коммуникативных стратегий и тактик в речи украинского президента П. Порошенко на пресс-конференции „Вызовы – 2018”. С целью повышения эффективности и убедительности выступления президент использует разнообразные приемы. Политик активно применяет стратегии самопрезентации и солидаризации, чтобы отождествить себя с народом, показать, что он – часть своей нации. Президент прибегает к использованию риторических фигур, в частности метафоры, для оживления речи, привлечения внимания и приведения точных аргументов. Стратегия дискредитации оппонентов направлена на то, чтобы изменить мнение адресата о предшественниках, нивелировать их образы в сознании общества.

Ключевые слова: стратегия, тактика, коммуникативное воздействие, языковая манипуляция, политический дискурс.

Shylo S. B. Communicative strategies and tactics of influence in political discourse (based on P. Poroshenko's speech at the press conference „Challenges – 2018”)

In the process of political interaction, participants of the communicative act perform according to their intentions, goals, motives; that is, the speaker develops his strategy of communication, presented by a set of tactics. The purpose of the article is to identify strategies and tactics of influence in political discourse fulfilled in the speeches of Ukrainian politicians for implementation of the communicative intention of the addresser. The research

found that a communicative strategy is a generalized concept that involves targeting speech behavior of a speaker according to the goal. A communicative tactic is a means of implementing a communicative strategy, it involves a set of specific linguistic means, stylistic techniques and figures. The use of certain strategies and tactics in political discourse is intended to influence the receiver, to manipulate his consciousness and understanding of reality, and, consequently, to influence the political situation in the country. P. Poroshenko uses a variety of techniques to improve the efficiency and persuasion of his statement. The politician makes extensive use of the strategy of self-presentation and solidarity in order to identify himself with the people, to show that he is part of his nation. The strategy of discrediting opponents is intended to change perception of the predecessors by the addressee, to denigrate their images in society's attitude. The effectiveness of speech effects is achieved through the use of various expressive means of language, in particular, the tropes. The president uses rhetorical figures, in particular metaphors, to revive the speech, to attract attention and make precise arguments. P. Poroshenko appeals to the basic values of the Ukrainian people – peace, unity, prosperity and security, in order to secure the maximum confidence of the audience. Politicians also widely use the concept of manipulation. This phenomenon is caught still as a strategy of distortion of information. It is implemented within the tactics of repetition, diminution, simplification of concepts, silence. As a result of the analysis, a conclusion is drawn on the strategic and tactical advantages of P. Poroshenko in terms of linguistic manipulation. The prospect of further scientific research is seen in the analysis of strategies and tactics of political discourse, taking into account gender characteristics.

Key words: strategy, tactic, communicative influence, linguistic manipulation, political discourse.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2018 р.

Прийнято до друку 22.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

ЛІНГВОДИДАКТИКА

І. М. Антонян (Харків)

УДК 81'373.46

ШЛЯХИ НАВЧАННЯ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ

Вивчення іноземної мови набуває значення вагомому стимулу, скільки мовна спеціалізація стає визначальним мотиваційним чинником і має прагматичну цінність. Відомо, що інтерес до дисципліни зростає тоді, коли вона є практично значущою, коли студенти чітко усвідомлюють перспективи використання здобутих ними знань, бачать цінність сформованих навичок і вмій, оскільки ті збільшують їхні шанси на успіх у професійній діяльності. У цьому контексті важливого значення набуває засвоєння студентами фахової терміносистеми як невід'ємного складника їхньої професійної компетенції. Під фаховою терміносистемою розуміємо сукупність загальнонаукових і спеціальних термінів – слів і словосполучень, скорочень, аббревіатур, кліше, що характерні для певної галузі знань. Цілком справедливо вважають, що від рівня сформованості термінологічної компетенції студентів залежатиме не тільки швидкість і якість опрацювання ними науково-технічної літератури й виконання навчальних професійно орієнтованих завдань, але й ефективність і результативність їхнього подальшого професійного спілкування, адекватність сприйняття фахової інформації та успішність розв'язання проблемних робочих питань.

Метою навчання іноземної мови за професійним спілкуванням є формування спеціалізованої компетенції у сферах професійного та ситуативного спілкування, оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела. Широкі перспективи наукової та ділової активності вимагають від студентів компетентних навичок володіння і усною, і писемною мовою. Мета статті – розкрити специфіку навчання студентів інженерного факультету (спеціальність „Автомобілі”) термінологічної лексики як основи їхньої професійної компетенції. Відповідно до мети поставлено такі завдання:

- проаналізувати шляхи формування термінологічної компетенції у студентів-інженерів;
- визначити критерії, за якими слід відбирати лексичні одиниці для формування фахової компетенції, та етапи їх засвоєння;
- визначити структуру комплексу вправ, націлених на засвоєння термінологічної лексики під час читання спеціальних текстів.

Ефективна професійна комунікація іноземною мовою можлива лише за умови володіння фаховою лексикою, оскільки сьогодні комунікативні функції термінології не обмежуються обслуговуванням мовної діяльності в межах певної національної спільноти. Термінологія будь-якої сучасної галузі спрямована не тільки на задоволення

внутрішнього, національного професійного спілкування, а й на зовнішні, міжнародні контакти, причому інтернаціональна функція термінології все більше зростає. Сучасні процеси глобалізації сприяють кількісному та якісному зростанню термінологічного фонду розвинених мов.

У працях таких зарубіжних і вітчизняних учених-методистів, як Т. Роджер, Н. Шмітт, Г. Відоусон, Л. Алексєєва, І. Баченко, В. Борщовецька, В. Гнаткевич, Т. Жукова, Ю. Кусянкова, Г. Китайгородська, М. Лісовий, Л. Лучкіна, Е. Мірошніченко, Ю. Пассов, О. Тарнопольський, розглянуто різні аспекти проблеми навчання іншомовної лексики професійного спрямування. У дослідженнях Л. Алексєєва розроблено методику навчання професійної іноземної мови, В. Борщовецька, Л. Горелова, Т. Жукова розглядали навчання фахової англійської лексики студентів-економістів, Ю. Кусянкова – методику навчання термінологічної лексики, М. Лісовий – формування професійного мовлення майбутніх медичних працівників, Л. Лучкіна – формування фахового словника студентів, С. Рибачок, О. Тарнопольський – навчання англійської мови для ділового спілкування. Володіння фаховою термінологією дуже актуальне й має важливе практичне значення, тому це питання цікавить українських дослідників. У розвідках Г. Гринюка, Т. Вдовіна, Н. Гез, Г. Барабанова, К. Кусько та інших розглянуто проблеми відбору навчального матеріалу та визначено зміст навчання студентів. Е. Мірошніченко, В. Борщовецька, Ю. Семенчук розробили комплекси вправ для формування фахової лексичної компетенції студентів. Вправи, які запропонувала В. Борщовецька, ураховують пізнавальний підхід до навчання іншомовної фахової лексики [Борщовецька 2005: 26]. У дослідженнях Ю. Семенчук охарактеризовано етапи, типи та основні завдання вправ для засвоєння термінологічної лексики під час роботи з автентичними текстами за фахом [Семенчук 2004: 24].

Навчання фахової лексики має деякі особливості. Цей процес тривалий і вимагає багато зусиль, оскільки передбачає постійне накопичення й розширення словникового запасу студентів за рахунок термінологічної лексики та використання її в різних видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. У роботі над засвоєнням фахової лексики головним є формування лексичних навичок, під якими розуміють здатність автоматично викликати з довготривалої пам'яті слова та словосполучення і включати їх у мовлення в конкретній ситуації для вирішення конкретного мовленнєвого завдання. Прийнято виділяти такі лексичні навички:

а) репродуктивні, які допомагають правильно вживати терміни в говорінні й письмі на базі граматичних структур згідно з ситуацією спілкування й метою комунікації;

б) рецептивні, пов'язані з розпізнаванням і розумінням термінів під час читання та аудіювання;

в) навички обґрунтованої здогадки про значення лексичних одиниць, що допомагає подолати полісемантичність іноземних слів і обрати значення, що його вимагає контекст;

г) навички користування різними видами словників (двомовним/одномовним, тематичним, політехнічним, комп'ютерним тощо) [Квасова 2004: 15].

Відбираючи спеціальні лексичні одиниці, потрібно дотримуватися таких принципів.

1. Принцип системності припускає, що професійний мовний матеріал, який вивчають, нерозривно пов'язаний між собою, утворює цілісну й інтегровану систему та має міцний зв'язок з іншими предметами за фахом, і тому навчальний матеріал засвоюватиметься на трьох рівнях: рівні відображення, розуміння й засвоєння. Такий підхід до навчання лексики допомагає вибрати точніші й виразніші засоби в мови, яку вивчають, щоб передати те чи те повідомлення. Системне вивчення лексики за фахом – це засіб оптимізації навчального процесу за умови, що є чіткий план вивчення термінологічного словника з розподіленням його за курсами й семестрами. Визначивши черговість вивчення й вибору лексичного матеріалу, треба брати до уваги тематику, сполучуваність слів, відповідність лексики, яку вивчають, до граматики, стилістичну приналежність слів.

2. Принцип частотності – це інший важливий принцип відбору фахової лексики. Він дає можливість відібрати лексичний матеріал, який допомагає визначити найуживаніші слова в професійній діяльності з різних джерел. Лексичні одиниці різняться за вживаністю, тому з-поміж них виділяємо слова й словосполучення, характерні тільки для однієї або для кількох комунікативних сфер. Отже, сутність відбору фахової лексики полягає в тому, щоб з безлічі слів, стійких словосполучень і мовленнєвих кліше, що входять до лексичного складу мови, виділити ту професійну частину, яка за її складом та обсягом відповідає цілям і вимогам курсу навчання майбутнього спеціаліста. Відібраний мінімум фахової лексики має забезпечувати розвиток мовленнєвих умінь і навичок, яких вимагають програма й навчальний план, і бути посиленням для студентів.

3. Принцип сполучуваності припускає вибір лексичних одиниць, здатних давати найбільшу кількість поєднань з іншими словам, що й зумовлює значення професійної лексики. Чим вища сполучуваність слова, тим більшу комунікативну цінність воно має – його можуть використовувати в професійній комунікації на конференціях та інших офіційних заходах. Складність уживання професійно орієнтованої лексики полягає не тільки в засвоєнні нових понять, а й у знанні обсягу значень слів іноземної мови й тих поєднань, у які вони можуть вступати з іншими словами.

4. Принцип доступності відіграє важливу роль у відборі та складанні лексичних мінімумів у технічних навчальних закладах. Цей

принцип вимагає враховувати особливості студентів, аналізувати рівень володіння іноземною мовою на різних етапах навчання, враховувати особливості теоретичної підготовки кожної групи студентів.

5. Принцип комунікативної доцільності активно впливає на оволодіння професійною лексикою студентами. Відібраний лексичний матеріал має надійно забезпечувати розвиток мовленнєвих навичок і вмінь, які необхідні за програмою й навчальним планом, мати високу семантичну цінність і спрямованість.

Обсяг словникового запасу залежить від умов навчання студентів: тривалості курсу, кількості годин на тиждень, методів навчання, якості та характеру матеріалу, який вивчають. Словник-мінімум для технічних вишів має складатися з двох взаємопов'язаних частин: активного ядра, що підлягає як репродуктивному, так і рецептивному засвоєнню, і пасивного словникового запасу. Активне ядро словника-мінімуму зазвичай становить 300 – 500 лексичних одиниць. Склад рецептивне засвоюваних слів може змінюватись. Складаючи лексичний мінімум, зазвичай використовують три основні методи відбору лексики:

а) перший метод заснований на статистичному аналізі текстового матеріалу, у письмовій або усній формі (у словниковий мінімум вносять лексичні одиниці залежно від частоти їх уживання в тексті);

б) другий метод заснований на різнобічному підході до лексичних одиниць як комплексних явищ лексичного рівня мови (враховують семантичну цінність, здатність утворювати словосполучення й речення, що впливають на його комунікативний потенціал, отже, зумовлюють його цінність для оволодіння певними видами мовленнєвої діяльності);

в) третій метод заснований на використанні частотних і розподільних словників (частотність лексичних одиниць вираховують залежно від того, у якій кількості словників ці одиниці вжито).

Робота над фаховою лексикою потребує вибору етапу введення нових слів, а також інформації про нові лексичні одиниці з урахуванням особливостей їх засвоєння. Одна з сучасних тенденцій вивчення нових слів – це вживання їх у контексті. Отже, вибір фахового лексичного матеріалу необхідно здійснювати з урахуванням різних принципів навчання й таких етапів: усвідомлення значення лексичних одиниць, формування лексичних навичок і подальше вдосконалення лексичних навичок.

Мовленнєві навички та вміння формуються й розвиваються поетапно, тому, спираючись на загальну систему вправ для навчання спілкування іноземною мовою, виділяють три основні етапи навчання термінологічної лексики.

I етап – етап ознайомлення з новим матеріалом і його семантизація. Він спрямований на ознайомлення з новою репродуктивною / рецептивною, фаховою лексикою, розкриття значення, тобто семантизацію та первинне закріплення термінів. Це дотекстова робота з термінами. На цьому етапі виконують вправи на ідентифікацію

та розуміння значень термінів, уміння знаходити українські еквіваленти, синоніми / антоніми, утворення словосполучень, до того ж відбувається активізація фонових знань студентів і зняття можливих мовних і смислових труднощів, установлюються зв'язки з іншими аспектами мови (граматикою і фонетикою).

Це переважно некомунікативні, рецептивні або рецептивно-репродуктивні вправи, які мають слухові чи зорові формальні опори.

II етап – етап подальшого закріплення й автоматизації вживання термінологічної лексики. Вправи спрямовані на відпрацювання різних часткових операцій: знайти терміни в тексті, побудувати асоціативні зв'язки, уміти оперувати термінами на рівні речення й стислих висловлювань

Мета таких завдань – зорієнтувати студентів на пошук і сприйняття інформації в тексті під час читання, на прогнозування подальшого розвитку подій, а також автоматизацію навичок уживання термінологічної лексики. Це умовно-комунікативні, репродуктивні або рецептивно-продуктивні, які передбачають наявність мовленнєвого завдання й мовленнєвої ситуації.

III етап – етап удосконалення лексичних навичок і контролю засвоєння термінологічної лексики. На цьому етапі післятекстові вправи побудовані так, щоби перевірити розуміння змісту прочитаного тексту, основних і другорядних фактів. Студенти мають вільно й творчо оперувати термінами в усному (монологічному й діалогічному) та писемному мовленні, тобто під час дискусій і рольових ігор або написання анотацій, резюме й рефератів.

Ці вправи можна охарактеризувати як умовно-комунікативні й комунікативні, рецептивно-продуктивні й продуктивні, які передбачають наявність навчально-мовленнєвої ситуації та вмотивованого комунікативного завдання.

Завдання до післятекстових вправ мають налаштовувати студентів на критичний аналіз прочитаного та спонукати до власних монологічних та діалогічних висловлювань. Активізація навичок уживання термінологічної лексики відбувається під час дискусій, обміну думками за проблематикою тексту.

Важливим чинником формування професійного мислення студентів є проведення міні-конференцій і презентацій на професійні теми, оскільки вони разом з дискусіями й рольовими іграми якнайкраще імітують ситуації професійного спілкування. Водночас студенти вчаться самостійно поповнювати словниковий запас, зокрема й термінологічною лексикою, самостійно обробляти фахову інформацію й відбирати мовні засоби для відображення власних думок.

Для закріплення термінології в писемному мовленні студенти готують доповіді, пишуть рецензії або інструкції, заповнюють бланки, таблиці, анують і реферують професійно орієнтовані тексти.

Програма для вищих закладів освіти вимагає вмінь анотувати й реферувати тексти, оскільки при цьому формуються навички розуміння прочитаного й уміння передавати зміст у стислій формі. Студенти мають чітко відрізнити реферування як об'єктивний засіб передачі змісту при конспективному викладі основних положень оригінального тексту та анотування як виділення тематичного змісту текстового матеріалу, що узагальнюється, спресовується й оцінюється. І реферування, і анотування, будучи трансформаціями первинних документів, вимагають певного рівня сформованості іншомовної лексичної компетенції студентів.

Згідно з програмою ІМПС, одним із шляхів оволодіння термінологічною лексикою спеціалізованої сфери майбутньої професійної діяльності є читання автентичної літератури за фахом. Робота зі спеціальними текстами дуже важлива для розширення термінологічного лексичного запасу, оскільки в такий спосіб не тільки збагачується активний і пасивний словниковий запас студентів, але й формуються їхні граматичні навички. Студенти повинні навчитися читати й перекладати оригінальну літературу за фахом іноземною мовою, а також уживати термінологічну лексику в контексті. Читання є опосередкованою формою спілкування, тому воно необхідне для більшості людей, адже можливість безпосередньо спілкуватися з носіями мови мають небагато, а можливість читати є у всіх. На думку дослідників Г. Гринюк та Ю. Семенчук, фахові тексти можуть стати „стимулом для інтелектуальної та мовленнєвої активності студентів під час інтерактивної комунікації на основі прочитаного” [Гринюк, Семенчук 2007: 31]. Відбираючи текстовий матеріал, необхідно дотримуватися таких критеріїв:

- 1) текст має бути автентичним або навчальним і мати професійно-практичну спрямованість;
- 2) інформація має бути актуальною, відповідати темі, яку вивчають;
- 3) матеріал повинен мати проблемний характер і містити новизну фахової інформації;
- 4) джерела матеріалу мають бути надійними й різножанровими (матеріали журналів, газет, книг, урядових, державних сайтів, а також сайтів компаній, які добре себе зарекомендували).
- 5) тексти мають бути насиченими спеціальними мовними одиницями, передусім, термінами.

Тексти мають містити матеріали спеціальних дисциплін, які студенти вивчають у цей період, або вивчатимуть на старших курсах. Наукові тексти можуть бути спочатку адаптованими, але при постійному поглибленні знань студентів у професійній сфері граматичний і лексичний матеріал поступово ускладнюватиметься, а тексти будуть неадаптовані.

Набуті студентами знання й навички закріплюватимуться та вдосконалюватимуться в процесі аудиторної й позааудиторної

самостійної роботи над спеціальними автентичними текстами. Такі тексти цікаві студентам на будь-якому етапі навчання. З погляду лінгвістики, навчальний текст має відповідати нормам мови й бути уривком з наукової прози. З погляду методики, він має відповідати етапу навчання, тобто мовленнєвим можливостям студентів.

На практиці використовують друковані або електронні уривки з науково-популярних журналів, мережі Інтернет, газетних нарисів, книг, які є безцінним автентичним матеріалом. Навчальний матеріал – це тексти для читання та перекладу зі словником, схеми, таблиці, тренувальні лексичні вправи для розвитку навичок усного мовлення, навичок письма, лексичний мінімум спеціальних термінів, аудіо- та відеоматеріали.

Спочатку відбирають структури, потрібні для засвоєння тексту, що його вивчають, а потім починається їх введення й тренування. З-поміж способів введення лексичних одиниць: переклад, використання словників, здогадка через контекст. Робота зі словником є невід'ємною частиною засвоєння лексики. У процесі вивчення професійної термінології студенти спираються на знайомі їм структури мови, про значення того чи того слова вони здогадуються шляхом аналізу морфем.

Мовні одиниці слід вводити не ізольовано, а в тих сполученнях, у яких їх ужито в тексті або в мовленні, наприклад, у вигляді таблиць словосполучень або навіть цілих речень. Робота над спеціальним текстом з вивчення фахової лексики передбачає дотекстові й післятекстові вправи.

Орієнтовний перелік вправ може виглядати так:

1) прослухайте й повторіть за викладачем такі слова та словосполучення (включити професійно орієнтовані одиниці з цієї теми);

2) підберіть українські еквіваленти до слів і фраз (включити інтернаціональні слова або слова зі знайомими кореневими морфемами), складіть власні речення з цими словами та фразами;

3) намалюйте схему зв'язку слів і словосполучень з впр. 1 і 2;

4) прочитайте текст і висловіть згоду/незгоду з твердженнями;

5) закінчіть наведені речення відповідно до змісту тексту;

6) дайте відповіді на питання письмово;

7) прочитайте текст ще раз і заповніть пропуски відповідними словами;

8) складіть речення з поданих слів;

9) складіть план відповідно до змісту тексту;

10) коротко перекажіть у письмовій формі текст, використовуючи складений план (8 – 10 речень);

11) прочитайте текст ще раз і передайте його зміст якомога докладніше, згадуючи більше деталей;

12) висловіть власну думку з приводу... та ін.

Оволодіння фаховою іншомовною термінологічною системою – це складний комплексний процес. Мета його – це реалізація основного завдання немовного вишу: активне використання термінологічної лексики в процесі спілкування фаховою мовою, оскільки це стало обов'язковим складником професійної компетенції.

Аналіз особливостей роботи з термінологічною лексикою та шляхів формування термінологічної компетенції студентів дозволяє зробити такі висновки:

1. Знання терміносистеми спеціалізованої сфери майбутньої професійної діяльності не лише формує іншомовну лексичну компетенцію студентів, а й створює умови для формування професійно орієнтованої комунікативної компетенції. Від ступеня оволодіння терміносистемою залежатимуть не тільки швидкість і якість сприйняття фахової інформації й виконання навчальних професійно орієнтованих завдань, але й успішність і результативність подальшого професійного спілкування.

2. Засвоєння фахового лексичного матеріалу, зокрема термінів, пов'язане з формуванням лексичних рецептивних і репродуктивних навичок, навички обґрунтованої здогадки та навички користування різними видами словників.

3. Головними шляхами формування термінологічної компетенції майбутніх інженерів вважають читання автентичної літератури за фахом, проведення дискусій і конференцій, робота з діловими паперами, анотування й реферування професійно орієнтованих текстів. Пріоритет надають іншомовному читанню фахових текстів, оскільки ця сфера комунікативної діяльності слугує головним засобом отримання необхідної інформації з метою застосування її в професійному спілкуванні для поповнення фахових знань і професійного вдосконалення.

4. Вивчення термінологічної лексики стає тим успішнішим, чим краще здійснюють відбір і методичну класифікацію лексичного матеріалу, залученого до навчального процесу. Найважливішими критеріями відбору спеціальної лексики є її професійна спрямованість, функціональна активність, тематична визначеність, адекватність навчального матеріалу та практична необхідність.

5. Засвоєння термінологічної лексики під час читання фахових текстів відбувається поетапно: починають з виконання некомунікативних вправ, націлених на ідентифікацію, семантизацію та первинне закріплення термінів, і закінчують виконанням комунікативних вправ під час розв'язання комунікативних і змістових завдань, що потребують активізації вживання термінів для продукування власних текстів. Інакше кажучи, процес засвоєння термінів проходить стадії рецепції, відтворення та приводить до породження власного тексту. Системне виконання вправ навчить студентів грамотно застосовувати термінологічну лексику в професійному спілкуванні.

Література

Борщовецька 2005 – Борщовецька В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики з урахуванням когнітивних стратегій / В. Д. Борщовецька // Інозем. мови. – 2005. – № 1. – С. 26 – 29; **Гринюк, Семенчук 2007** – Гринюк Г. А. Відбір навчального матеріалу для формування англомовної лексичної компетенції / Г. А. Гринюк, Ю. О. Семенчук // Інозем. мови. – 2007. – № 2. – С. 30 – 34; **Квасова 2004** – Квасова О. Г. Обучение реферированию англоязычного текста в языковом вузе / О. Г. Квасова // Інозем. мови. – 2004. – № 3. – С. 15 – 23; **Семенчук 2004** – Семенчук Ю. О. Комплекс вправ для навчання студентів економічних спеціальностей англомовної термінологічної лексики / Ю. О. Семенчук // Інозем. мови. – 2004 – № 3. – С. 24 – 32.

Антонян І. М. Шляхи навчання фахової лексики

У статті розглянуто шляхи навчання фахової лексики, володіти якою дуже важливо для майбутнього фахівця, оскільки це стало обов'язковим складником професійної компетентності. Процес оволодіння фаховою іншомовною термінологічною системою складний і комплексний. Метою навчання іноземної мови за професійним спілкуванням є формування спеціалізованої компетенції у сферах професійного та ситуативного спілкування, оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела.

Відповідно до мети дослідження було проаналізовано шляхи формування термінологічної компетенції в студентів-інженерів; визначено критерії, за якими необхідно відбирати лексичні одиниці для формування фахової компетентності, та етапи їх засвоєння, а також структуру комплексу вправ, націлених на засвоєння термінологічної лексики під час читання спеціальних текстів.

У розвідці зосереджено увагу на принципах і методах добору фахової лексики, критеріїв відбору текстового матеріалу, наведено орієнтовний перелік дотекстових та післятекстових вправ.

Ключові слова: фахова лексика, професійна компетентність, термінологічна система, мовленнєва діяльність, словниковий запас, принцип відбору фахової лексики, лексичні навички, формування професійного мислення, дотекстові та післятекстові вправи.

Антонян І. М. Пути обучения профессиональной лексике

В статье рассмотрены пути обучения профессиональной лексике, владение которой очень важно для будущего специалиста, поскольку это стало обязательной составляющей профессиональной компетентности. Процесс овладения профессиональной иноязычной терминологической системой является сложным и комплексным. Цель обучения иностранному языку профессионального общения – формирование специальной компетенции в сферах профессионального и ситуативного

общения, овладение новой профессиональной информацией через иностранные источники.

В соответствии с поставленной целью был проведен анализ путей формирования терминологической компетентности у студентов-инженеров; определены критерии отбора лексических единиц для формирования профессиональной компетентности и этапы их усвоения, а также структура комплекса упражнений, направленных на усвоение терминологической лексики при чтении специальных текстов.

В исследовании также определены принципы и методы отбора профессиональной лексики, критерии отбора текстового материала; приведен примерный перечень дотекстовых и послетекстовых упражнений.

Ключевые слова: профессиональная лексика, профессиональная компетентность, терминологическая система, речевая деятельность, словарный запас, принцип отбора профессиональной лексики, лексические навыки, формирование профессионального мышления, в текст и послетекстовые упражнения.

Antonyan I. M. Ways of vocational vocabulary training

The article examines the ways of teaching vocational vocabulary, the possession of which is very important for a future specialist, as it's become an obligatory component of professional competence.

Professional terminology system means a set of general scientific and special terms – words and phrases, shortenings, abbreviations, and clichés specific to a certain field of knowledge. The process of a professional foreign language terminology system mastering is complicated and complex.

The purpose of foreign language teaching through professional communication is the formation of specialized competence in the areas of professional and situational communication, mastering new professional information through foreign sources. The aim of this article is to reveal the specifics of students training at the Faculty of Engineering, Specialty „Automobiles”, terminological vocabulary as the basis of their professional competence.

According to the goals of this article, an analysis of the ways of terminological competence formation in students-engineers has been made; the criteria of lexical units selection for professional competence formation and stages of their mastering have been determined and the structure of the complex of exercises aimed at mastering the terminological vocabulary while reading special texts has been defined.

The principles and methods for selecting professional vocabulary, criteria for selecting text material, and an approximate list of pre-textual and post-textual exercises are also indicated. The process of professional foreign language terminology system mastering is complex. Its purpose is to realize the main task of a non-linguistic university: the active use of

terminology in the process of communication in a professional language, since it has become an obligatory component of professional competence.

Key words: professional vocabulary, professional competence, terminology system, speech activity, vocabulary, vocabulary selection principle, lexical skills, formation of professional thinking, pre-textual and post-textual exercises.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2018 р.

Прийнято до друку 18.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Мілева І. В.

В. Ф. Загороднова (Бердянськ)

УДК 316.734

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Актуальність вивчення проблем міжкультурної комунікації (далі – МКК) пов'язана з процесами глобалізації, входженням України до світової спільноти. Саме це й зумовлює проблему освоєння культурних особливостей інших країн, усвідомлення приналежності до єдиного світового простору.

У межах розвідки зосереджено увагу на осмисленні міжкультурної комунікації як галузі наукового знання та як навчальної дисципліни. Статтю присвячено сучасним проблемам міжкультурної комунікації у вітчизняній і світовій науці. Міжкультурну комунікацію розглядаємо як складне явище, яке вивчає багато галузей гуманітарного знання. Окрім того, у статті показано історію формування міжкультурної комунікації як окремого дослідницького напрямку.

Питання філософії й психології міжкультурного спілкування та взаєморозуміння, механізми формування толерантної особистості вивчали українські вчені (Ф. Бацевич, Л. Мацько, О. Селіванова, Н. Бідюк та ін.) і зарубіжні (І. Абакумова, А. Асмолов, В. Біблер, Б. Вульф, В. Золотухін, І. Стернін, Г. Олпорт, С. Хеллер, Р. Вандберг та ін.). З-поміж педагогічних аспектів міжкультурної комунікації більше досліджені проблеми діалогу культур у процесі навчання іноземних мов (Є. Верещагін, В. Костомаров, С. Тер-Мінасова, Г. Томахін, В. Фурманова, І. Халеева та ін.).

Міжкультурні контакти відбувалися ще в давні часи: Середньовіччя (хрестові походи, вигнання окремих народів з їхніх земель, наприклад, євреїв); Новий час (вигнання гугенотів, первинна колонізація Америки); масова міграція в ХІХ – ХХ ст. (вторинна колонізація Америки, еміграційна хвиля, повернення людей у метрополію після розпаду колоніальних систем); сьогодення („рух народів” під час війни: переміщення військ, евакуація мирного населення з окупованих

територій, полон, насильницьке переміщення населення з окупованих територій, переселення етнічних меншин у результаті зміни державних кордонів) тощо.

Пожвавлений інтерес до проблематики МКК виникає на початку 70-х років у США, у 80-х роках поширюється в Західній Європі, а в 90-х починає формуватися в країнах, які були республіками СРСР.

Причини такої зацікавленості – це якісні зміни в загальнолюдській цивілізації, які нині прийнято називати інтернаціоналізацією і глобалізацією. „Об’єктивними” вони є, оскільки характеризують умови людей, які живуть у наш час і мало залежать від особистої волі.

П. Донець називає причини, з-поміж яких виокремлює, зокрема: об’єктивно-цивілізаторні (інтернаціоналізація та глобалізація в політиці, економіці, розвиток засобів зв’язку та масової інформації тощо), суб’єктивно-цивілізаторні (перегляд ставлення до етнічних й інших культурних меншин, зростання самосвідомості останніх тощо), а також об’єктивно-наукові (виникнення теорії комунікації, „комунікативний поворот” у мовознавстві) [Донец 2001].

Об’єктивно-цивілізаторні причини:

- необхідність економічної кооперації (утворення міжнародних економічних зон, мультинаціональних концернів, спільних підприємств тощо);
- наростання проблем, для вирішення яких потрібне інтернаціональне співробітництво (ядерна загроза, парниковий ефект, забруднення навколишнього середовища, СНІД тощо);
- інтеграція політична (освіта військово-політичних і просто політичних блоків, міжнародних організацій, партійних блоків тощо);
- інтеграція культурна та спортивна (міжнародні змагання, фестивалі, гастролі, турне тощо);
- виникнення світових транспортних мереж (повітроплавання, автомобільне і залізничне сполучення);
- розвиток світових інформаційних мереж (короткохвильове радіомовлення, Інтернет, супутникове телебачення тощо); демографічна мобільність населення (переїзди у зв’язку з пошуками роботи, економічна й політична еміграція, масовий туризм, навчання тощо).

Суб’єктивно-цивілізаторні причини (описані фактори стали результатом не зовнішніх відносно до суспільства впливів, а виникли в результаті впливу внутрішніх, іманентних закономірностей):

- процеси гуманізації соціального життя;
- лібералізації суспільної думки, яка починає особливо бурхливо розвиватися з кінця 50-х років у всьому світі;
- „відлига” в Радянському Союзі;
- рух за громадянські права й боротьба проти расової дискримінації в США;
- студентський рух 1968 року в Західній Європі, „Празька весна”;
- крах багатьох диктаторських режимів;

– розпад „реально-соціалістичного” ладу в СРСР та інших східноєвропейських країнах.

Об’єктивно-наукові причини:

– інформаційно-технічний підхід до комунікації;
– соціологічний підхід до комунікації;
– лінгвістичний підхід до комунікації (у 70-і роки в мовознавстві стався поступовий перехід від актуального в той час структуралізму, предметом якого була „мова як система”, до функціонального, прагматичного й комунікативного опису мови, тобто до вивчення „мови як засобу комунікації”. Цей перехід, що позначається зазвичай як „комунікативний поворот”, допоміг досягти значного прогресу в дослідженні реальних механізмів функціонування мови, а його потенціал виявився обмеженим. На певному етапі стало очевидним, що завдання комунікативної лінгвістики мають бути змінені, доповнені особливостями вивчення „іноземної мови як засобу комунікації”, а згодом – й аспектами вивчення „іноземної мови як засобу міжкультурної комунікації”.

Суб’єктивно-наукові причини:

– поверхневе, викликане модою або іншими, далекими від істинно наукових, мотивами звернення до інтеркультуралістики. Показовим прикладом впливу суб’єктивно-наукового фактору може бути „Міжкультурна германістика”, що виникла в м. Байреїті. Цей напрям надзвичайно активно заявив про себе в середині 80-х років численними публікаціями, конференціями та семінарами, обґрунтуванням відповідних академічних інституцій, що доволі скоро викликало негативну реакцію з боку багатьох практиків-германістів. Справа дійшла навіть до публікації полемічної колективної монографії за ред. П. Ціммермана „Interkulturelle Germanistik”: Dialog der Kulturen auf Deutsch? (1991). Критика „міжкультурної германістики”, розпочата авторами цієї монографії, зводиться, у загальних рисах, до такого: головна мета засновників міжкультурної германістики було не просування науки вперед, а підвищення власної „ринкової вартості” (Zimmermann 1991), отримання нових ставок і засобів для проведення дослідницьких проектів і відряджень, для придбання обладнання тощо (Glück 1991); „Міжкультурна германістика” є спробою освіжити морально застарілу проблематику, прибравши з бібліотечних полиць томи наукових праць з німецького літературознавства та звільнивши тим самим місце для нового початку (Zimmermann 1991).

Сьогодні етнічні спільноти відчують на собі вплив з боку культур інших народів. Це виявилось в бурхливому зростанні культурних обмінів і прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами, громадськими рухами й окремими індивідами різних країн і культур. Розширення взаємодії культур і народів робить особливо актуальним питання про культурну самобутність і культурні відмінності. Культурне розмаїття сучасного людства збільшується, народи використовують

більше коштів, щоб зберігати й розвивати свою цілісність і культурний вигляд. Ця тенденція до збереження культурної самобутності підтверджує загальну закономірність про те, людство, стаючи все більш взаємозалежним і єдиним, не втрачає свого культурного розмаїття. Тому надзвичайно важливим стає вміння визначати культурні особливості народів, щоб зрозуміти один одного й домогтися взаємного визнання. Стаючи учасниками будь-якого виду міжкультурних контактів, люди взаємодіють з представниками інших культур, часто істотно відрізняються один від одного. Відмінності в мовах, національній кухні, одязі, нормах громадської поведінки, ставленні до виконуваної роботи часто роблять ці контакти важкими й навіть неможливими, проте це лише приватні проблеми міжкультурних контактів. Основні причини їхніх невдач лежать за межами очевидних відмінностей. Вони – у відмінностях світовідчуття, тобто іншому ставленні до світу й до інших людей. Головна перешкода, що заважає успішному вирішенню цієї проблеми, полягає в тому, що ми сприймаємо інші культури через призму своєї культури, тому наші спостереження й висновки обмежені. З труднощами ми розуміємо значення слів, вчинків, дій, які не характерні для нас самих. Наш етноцентризм не тільки заважає міжкультурній комунікації, але його ще й важко розпізнавати, оскільки це несвідомий процес. Ефективна міжкультурна комунікація не може виникати сама по собі, їй необхідно цілеспрямовано вчитися [Грушевицкая, Попков, Садохин 2001: 6 – 7].

На проблеми міжкультурної комунікації свого часу звернули увагу саме в США після Другої світової війни, коли активно розширювалася сфера впливу американської політики, економіки та культури. Урядовці, бізнесмени, діячі культури, які працювали за кордоном, часто виявляли свою безпорадність під час практичних контактів з представниками інших культур. Досконале знання мов не усувало проблем і конфліктів, що виникали. У зв'язку з цим поступово з'являлося усвідомлення необхідності вивчення не тільки мов, але й культур інших народів. У цей час США розробили програму допомоги країнам, що розвиваються. Експерти й активісти Корпусу миру відвідували різні країни, де вони стикалися з нерозумінням, конфліктами, які часто призводили до провалу їхньої місії. У результаті уряд США в 1946 р. прийняв „Акт про службу за кордоном” і створив Інститут служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив лінгвіст Едвард Холл. До роботи в Інституті він залучив учених різних спеціальностей – антропологів, соціологів, психологів, лінгвістів та ін. Проте всі їхні спроби зрозуміти й пояснити поведінку представників інших культур були засновані більше на інтуїції, ніж на знаннях і досвіді. Головний висновок, якого дійшли фахівці інституту, полягав у тому, що кожна культура формує свою унікальну систему цінностей, пріоритетів, моделей поведінки й тому описувати, інтерпретувати й оцінювати її необхідно здійснювати з позицій культурного релятивізму.

Датою народження міжкультурної комунікації як науки прийнято вважати 1954 р., коли було опубліковано книгу Е. Холла і В. Трагера „Culture as Communication” („Культура як комунікація”), у якій автори вперше запропонували для широкого вживання термін „міжкультурна комунікація”. У 1959 р. основні положення та ідеї МКК були більш розвинені в роботі Е. Холла „The Silent Language” („Німа мова”), де автор показав тісний зв’язок між культурою і комунікацією. Запропоноване Е. Холлом розуміння культури і комунікації („комунікація – це культура, культура – це комунікація”) стало темою живої дискусії в наукових колах США. Актуальність обговорюваних проблем призвела до появи спеціальних журналів „The International and Intercultural Communication Annual” і „International Journal of Intercultural Relations”, на сторінках яких обговорювали проблеми, пов’язані з комунікацією, культурою, мовою. Тоді поряд з поняттям „міжкультурний” з’явилися поняття „кроскультурний” і „мультикультурний”: ці поняття в той час майже не розрізнялися, але термін „міжкультурний” виявився найбільш вдалим. Е. Холл дійшов висновку про необхідність навчання культури спілкування з іншими народами („якщо культура може бути предметом вивчення, то це означає, що вона може бути предметом навчання”). Учений одним з перших запропонував зробити проблему МКК не лише предметом наукових досліджень, але й самостійною навчальною дисципліною. На думку Е. Холла, головна мета вивчення проблеми МКК – вивчення практичних потреб представників різних культур для їхнього успішного спілкування один з одним. Він уперше почав розглядати спілкування як вид діяльності, що піддається аналізу, і це дозволило йому в подальшому розвивати свою комунікативну теорію „культурних моделей взаємодії” (cultural patterns of interaction) [Садохин 2004: 9 – 11].

Учені виокремлюють кілька напрямів МКК, зокрема:

- напрям, очолений К. Клакхоном і Ф. Стрідбеком: основні відмінності культур можна визначити завдяки відношенню індивідуальних культур до таких концептів, як оцінка людської природи (the human nature orientation), ставлення людини до природи (the man-nature orientation), відношення до концепту часу (the time orientation), оцінка активності / пасивності (the activity orientation);

- засновники іншого напрямку – Л. Самовар і Р. Портер. У своїй книзі „Intercultural communication: a reader” (1994) автори особливу увагу приділяють проблемі інтерпретації невербальної поведінки, ураховуючи, що невербальні символи, позитивно оцінювані однією культурою, можуть отримати негативну інтерпретацію в носіїв іншої;

- вивчення питань адаптації до інокультурного середовища і проблеми культурного шоку. Цей напрям дозволив з’ясувати, що процес адаптації поділяється на кілька етапів: 1) ейфорія (проявляється в захопленні новим культурним оточенням); 2) етап фрустрації (супроводжується почуттям сумніву й неприйняттям відмінностей у цінностях рідної та чужої культур); 3) нове інокультурне оточення

починає сприйматися як природне й людина діє відповідно до соціальних і культурних норм нового середовища.

Як навчальна дисципліна МКК почала своє становлення в 60-х рр., коли цей предмет почали вивчати в університетах США. Теоретичні положення, описані в праці Д. Берло „Process of Communication” (1960), лягли в основу навчальних програм міжкультурної освіти в американських навчальних закладах.

У 70-х роках практичний характер курсу був доповнений теоретичними узагальненнями й набув форми класичного університетського курсу, що поєднує і теоретичні положення, і практичні аспекти міжкультурного спілкування. На європейському континенті становлення міжкультурної комунікації відбувалося дещо пізніше й було викликане тим, що формування європейської спільноти відкрило кордони багатьох держав для вільного переміщення людей, капіталів і товарів, європейські столиці й великі міста стали інтенсивно змінювати свій вигляд завдяки появі представників різних культур та їхнього активного включення до життєдіяльності цих міст. Сама практика актуалізувала проблему взаємного спілкування носіїв різних культур. На цьому тлі поступово формувался інтерес учених до проблеми міжкультурного спілкування.

У кінці 1980 р. у Німеччині проводили дослідження, пов'язані з проблемами акультурації, міграції іноземних робітників, взаємин між іноземними та німецькими робітниками. У різних працях, залежно від мети дослідження, на перший план висували аспекти сприйняття, поведінки й мовних відмінностей. Політолог М. Сінгер опублікував працю „Culture: A Perceptual Approach” (1980), написану на основі гіпотези Сепіра-Уорфа. Проте вчений замінив терміни „лінгвістика” і „лінгвістичні системи” термінами „перцепція” і „перцептуальні системи”, розглядаючи їх як посередників між культурою й мисленням. Мова, як стверджував М. Сінгер, є лише одним зі способів становлення й підтримки схожого сприйняття членів певної культурної групи. Праця М. Сінгера ввійшла до першого збірника „Readings on Intercultural Communication” за редакцією Д. Хупса, присвяченого проблемам МКК.

Е. Стюарт продовжив розробку ціннісно зорієнтованої моделі Клакхон-Стродбека (праця „American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective”, 1971). Теоретичні положення Стюарта стосувалися взаємодії культур і слугували тільки прагматичним цілям – вони стали основою складної рольової техніки навчання військово-технічного персоналу США, що відправляли на роботу за кордон. Одночасно група психологів Іллонійського університету під керівництвом Г. Тріандіса розробляла техніку самопідготовки „culture assimilator”. Пізніше Г. Тріандіс і його колеги написали книгу „The Analysis of Subjective Culture”, присвячену зіставному аналізу природи культур.

Перше видання антології Л. Самовара й Р. Портера „Intercultural Communication: A Reader” з'явилося в 1972 р. У 70-х роках

в американських ВНЗ розпочалося викладання курсів міжкультурного навчання. В армії і на флоті, в уряді та Інформаційному агенстві США почали визнавати необхідність розробки теорії МКК для розвитку міжнародних зв'язків. За активної участі держдепартаменту США були організовані Спільнота міжнародної освіти і досліджень (1975) й Агенство міжнародної комунікації (1979).

Пізніше в США окремі напрями досліджень у галузі МКК отримали свій розвиток, зокрема: інтернаціональна міжкультурна комунікація (напряма активно розробляли в начальних закладах, які здійснювали підготовку фахівців для роботи за кордоном); внутрішня міжетнічна комунікація (у школах, де навчалися діти-представники національних меншин, у сферах соціальної роботи та збереження здоров'я).

Американський учений У. Харт (1998) писав про три рівні досліджень: *монокультурний* (характерний для досліджень у галузі антропології і соціології); *крос-культурний* (передбачає зіставлення двох і більше культур, виявлення взаємовпливу та взаємозалежності культур); *інтеркультурний рівень* (аналіз взаємодії двох і більше культур, виявлення характеру цієї взаємодії та наслідків); *міжкультурний рівень* (взаємодію вивчають з позицій різних дисциплін, жодна з них не має монопольного права на ці дослідження).

Західноєвропейські університети на межі 1970 – 1980-х рр. почали дослідження в цьому напрямку й започаткували навчальні курси до освітніх програм. На основі американського досвіду викладання МКК було розроблено навчальні програми, що ґрунтувалися на матеріалах фольклористики, етнології та лінгвістики.

Міжкультурна комунікація тісно пов'язана з багатьма галузями знань: етнологією, культурологією, мовознавством, історією, психологією, соціологією та ін. Особливе місце вона посідає в системі мовознавчих і суміжних наук, до яких належать лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика, прагмалінгвістика, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика.

Важливе значення для міжкультурної комунікації мають напрацювання етнології – науки про формування й розвиток різних етнічних груп, народів і народностей; етнолінгвістики, яка досліджує відображення в мові етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу. Знання мовних і мовленнєвих особливостей представників іншої культури сприяє легкому взаєморозумінню й налагодженню комунікації.

Неабияке значення для ефективної міжкультурної комунікації має етнопсихолінгвістика, яка розглядає мовленнєву діяльність з урахуванням національно-культурної специфіки, а також досліджує етнопсихолінгвістичну детермінованість мовної свідомості й комунікації.

На думку Л. Гришасвої, теорія міжкультурної комунікації значно ширша, ніж етнопсихолінгвістика, оскільки завдання цих наук різні: теорія МКК вивчає, як за однакових дискурсивних умов здійснюється

діяльність, інтеракція між носіями різних культурно зумовлених комплексів, яку мету вони переслідують, до яких кодів апелюють, як досягається в більшості випадків взаєморозуміння між ними тощо [Гришаєва 2003: 101 – 102]. Тобто, для етнопсихолінгвістики важливіше індивідуальне, а для теорії міжкультурної комунікації – загальне й одиничне, приватне й універсальне. Теорія міжкультурної комунікації використовує послідовно контрастивний підхід до досліджуваних явищ, що сприяє підвищенню пояснювальної функції висновків щодо „національно-культурно детермінованої сукупності знань”. Нарешті, теорія міжкультурної комунікації вибудовує своє теоретично-діяльнісне підґрунтя. А з цієї позиції, вербальний код не є єдиним можливим засобом реалізації мети в певних умовах інтеракції. Крім зазначеного, мовно-мисленнєва діяльність зазвичай підпорядкована невербальній діяльності. Між лінгвокультурологією й теорією міжкультурної комунікації також існують кілька значних відмінностей, головна з яких – лінгвокультурологія вивчає те, як культура відбивається, фіксується, передається з покоління в покоління за допомогою мовних засобів (пор. думку з цього приводу В. Красних, який спирається на погляди В. Телія: „Предмет лінгвокультурології – одиниці мови й дискурсу, які мають культурне наповнення, і є тим „каналом”, яким ми можемо ввійти в культурно-історичний пласт ментально-лінгвального комплексу” [Красных 2002: 11]. Когнітивна лінгвістика вивчає проблеми, у центрі яких знаходиться „мова як загальний когнітивний механізм, когнітивний інструмент – система знаків, що беруть участь у репрезентації (кодуванні) і в трансформованні інформації” [Там само].

Важливими для міжкультурної комунікації є напрацювання соціології та соціолінгвістики, що вивчає суспільне існування й умови розвитку мови. Методи та прийоми цих наук, завдання, які вони ставлять для вивчення процесів функціонування мови (мов) у різних соціумах – від невеликих спільнот з державними й міжнародними масштабами – співзвучні завданням міжкультурної комунікації, соціальній за своїм призначенням галузі знань. Спільними для них є центральні поняття „нація” і „народ” [Манакін 2012: 20 – 21].

Міжкультурна комунікація розглядає систему культурних кодів, символів і знаків, вона пов’язана з семіотикою та лінгвосеміотикою – науку про специфічну систему знаків, де слово є основним знаком думки й образу, створеного свідомістю предмета. У колективній національній свідомості словесний знак стає символом, а їхня система становить ментальну концептосферу нації. Міжкультурна комунікація пов’язана також з багатьма іншими науками, видами мистецтва (літературою, музикою, живописом, фольклором), електронною поштою, церемоніями прийому їжі й напоїв, дипломатією тощо, де в різних формах виявляється культурна й національна специфіка. Усі ці сфери є джерелом дослідження міжкультурної комунікації. Одночасно її досягненнями користуються в інших галузях науки та практики.

Будь-яку науку характеризує насамперед її предмет – сукупна проблематика, що належить до компетенції певної науки взагалі. „Предметом міжкультурної комунікації є вивчення типів взаємодії між представниками різних лінгвокультур; вивчення чинників, що здійснюють позитивний / негативний вплив на результат взаємодії; опис підходів до інтерпретації результату; гармонізація ракурсів вивчення результату інтеракції між представниками різних лінгвокультур. Об'єктом вивчення міжкультурної комунікації слід визнати результат природної комунікації в природних умовах між представниками різних лінгвокультур” [Гришаєва 2003: 106].

„Об'єктом міжкультурної комунікації є спілкування представників різних національних і лінгвокультурних спільнот, а предметом – прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи і норми поведінки, спілкування, певні „культурні сценарії” різних дій, усталені моделі сприйняття та оцінювання предметів і явищ, соціально унормовані звички, традиції, ритуали, дозволи, заборони тощо” [Манакін 2012: 9].

Мета вивчення курсу – формування й розвиток у студентів міжкультурної компетентності як необхідного компонента процесу вивчення іноземних мов. Курс орієнтує студентів в основних питаннях міжкультурної комунікації, знайомить з новітніми дослідженнями, виробляє навички самостійного аналізу критичних випадків міжособистісних конфліктів у процесі спілкування з представниками інших культур. Відповідно завданням курсу є: оволодіння концептуальними положеннями теорії міжкультурної комунікації; екстраполяція теоретичних положень теорії міжкультурної комунікації в системну концепцію мови з метою формування міжкультурної компетентності; розвиток навичок міждисциплінарного аналізу як методологічної основи теорії міжкультурної комунікації (зіставлення даних лінгвістики, психології, психолінгвістики, семіотики, соціопсихології, соціо- та етнолінгвістики, філософії мови); удосконалення вміння аналізувати різні ситуації міжкультурної комунікації; розвиток уміння знаходити джерела проблем і культурно-специфічну інформацію; формування вміння модифікувати свою поведінку для досягнення оптимальних результатів комунікації; удосконалення мовної й соціокультурної компетентності через засвоєння специфіки національно-культурного компонента лексичних одиниць.

Актуальність курсу „Основи міжкультурної комунікації” зумовлено насамперед новими умовами життя, що радикально змінюють завдання підготовки фахівців з різних мов. Сучасне суспільство потребує не просто вчителя, викладача, перекладача, журналіста або філолога, а компетентного спеціаліста, який може вільно орієнтуватися в міжкультурному, міжетнічному спілкуванні. Знання основ теорії міжкультурної комунікації є невід'ємною частиною підготовки студентів філологічного факультету, які в майбутньому мають взаємодіяти з представниками національних спільнот, іноземцями.

Зміни в освітній політиці України тісно пов'язані з глобалізаційними змінами майже в усіх сферах людської діяльності: геополітичні зміни, міграція й еміграція, міжособистісні й професійні контакти, зокрема між науковцями й студентами. Людство перебуває в процесі взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємовпливі різних країн, народів та їхніх культур, релігій. Консенсус і конфлікт, співпраця і війна складають своєрідні діалектичні пари, спрямованість та інтенсивність яких визначають життєздатність будь-якого людського суспільства. У центрі міжкультурної взаємодії перебуває людина як носій загальнолюдських універсалій і національно-культурних особливостей, яка потребує певних знань, умінь міжкультурної комунікації. Сутність міжкультурної комунікації як соціального феномену полягає в конструктивній або деструктивній взаємодії між представниками різних національних та етнічних культур або субкультур у межах певного просторово-часового континууму.

Отже, вивчення проблеми МКК привертає увагу лінгвістів, психологів, педагогів уже тривалий час, і сьогодні вже немає потреби обґрунтовувати важливість цього питання для формування толерантного суспільства. Найважливішим є створення теоретичних і практичних курсів, програм, навчальних посібників з теорії і практики міжкультурної комунікації для підготовки студентів, і не тільки філологів.

Література

Гришаева 2003 – Гришаева Л. И. Предмет дисциплины „Введение в теорию межкультурной коммуникации” / Л. И. Гришаева // Вестн. ВГУ. Сер. Гуманитарные науки. – 2003. – № 1. – С. 101 – 106; **Грушевицкая, Попков, Садохин 2003** – Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин ; под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.; **Донец 2001** – Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.; **Красных 2002** – Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных. – М., 2002. – 284 с.; **Манакін 2012** – Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація / В. Манакін. – К. : Академія, 2012. – 285 с.; **Садохин 2004** – Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, 2004. – 288 с.

Загороднова В. Ф. Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна

Статтю присвячено сучасним проблемам міжкультурної комунікації у вітчизняній і світовій науці. Міжкультурну комунікацію розглянуто як складне явище, яке вивчає багато галузей гуманітарного знання. Крім того, у статті показано історію формування міжкультурної

комунікації в окремий дослідницький напрям. Міжкультурна комунікація – це необхідний для суспільства теоретичний і прикладний науковий напрям дослідження, що знаходиться на межі лінгвістики, культурології, комунікативістики й лінгводидактики. Сутність міжкультурної комунікації як соціального феномену полягає в конструктивній або деструктивній взаємодії між представниками різних національних та етнічних культур або субкультур у межах певного просторово-часового континууму.

У статті подано огляд різних підходів до міжкультурної комунікації, з тим щоб ще раз привернути увагу дослідників міжкультурної комунікації до необхідності використання міждисциплінарного, синергетичного підходу до цієї галузі гуманітарного знання й викладання цієї дисципліни у вищій школі.

Ключові слова: глобалізація, міжкультурна комунікація, міжкультурна особистість, культура, міждисциплінарний підхід, толерантність.

Загороднова В. Ф. Межкультурная коммуникация как отрасль научного знания и учебная дисциплина

Статья посвящена современным проблемам межкультурной коммуникации в отечественной и мировой науке. Межкультурная коммуникация рассматривается как сложное явление, изучением которого занимаются многие отрасли гуманитарного знания. Кроме того, в статье показана история формирования межкультурной коммуникации в отдельное исследовательское направление. Межкультурная коммуникация рассматривается как энергично развивающееся и востребованное обществом теоретическое и прикладное научное направление, находящееся на стыке лингвистики, культурологии, коммунікативістики и лінгводидактики. Сущность межкультурной коммуникации как социального феномена заключается в конструктивном или деструктивном взаимодействии между представителями различных национальных и этнических культур или субкультур в рамках определенного пространственно-временного континуума.

В статье дается обзор различных подходов к межкультурной коммуникации, с тем чтобы еще раз привлечь внимание исследователей межкультурной коммуникации к необходимости использования междисциплинарного, синергетического подхода к этой отрасли гуманитарного знания и преподаванию этой дисциплины в высшей школе.

Ключевые слова: глобализация, межкультурная коммуникация, межкультурная личность, культура, междисциплинарный подход, толерантность.

Zagorodnova V. F. Intercultural communication as a scientific field and educational discipline

Intercultural communication as a historical practice, existing for centuries in human society had got a fundamental theoretical basis. A science called "the theory and practice of intercultural communication" was born. The trends of globalization, transnational corporations, powerful migration flows, as well as the instantaneous dissemination of information, determined the important role of this science in the modern world society. The article deals with the process of the formation of young scientific and educational discipline, analyzing its basic components, as well as terminological apparatus.

The article is devoted to the modern issues of intercultural communication in world science. Intercultural communication is considered as a complex phenomenon studied by many branches of humanitarian knowledge. In addition, the history of intercultural communication formation as an independent research area is shown. The article is devoted to an actual problem of different approaches to learning and teaching intercultural communication. The author tries to attract the attention of teachers and scholars to interdisciplinary and synergetic approaches to this branch of humanitarian knowledge.

In the work there have been scientifically grounded the meaning and defined the contents of cross-cultural teaching of bilingual pupils: recognition of common to mankind values; providing of interaction of social, cultural and language orientation on polycultural environment; creating the conditions for realizing the individuality and specification languages and cultures, and also intellectual, emotional contacts with these languages and cultures. The author grounds the choice of method's structure, forms and methods of teaching, realization of which will be promote to the improvement of the language teaching of pupils – representatives of national communities; forming of communicative culture in the conditions of interethnic communication; harmonization of cross-cultural dialogue and level of speech culture in the society.

Key words: globalization, intercultural communication, intercultural identity, culture, interdisciplinary approach, tolerance.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018 р.

Прийнято до друку 13.04.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Л. О. Попова (Старобільськ)

УДК 373.5.016:811.161.2

ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНИЙ ТЕКСТ У КОМПЕТЕНТІСНІЙ ПАРАДИГМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Упровадження компетентнісного підходу в мовну освіту зумовило пошук таких форм, методів і засобів навчання, використання яких дасть змогу сформувати особистість, здатну репрезентувати себе засобами мови, конкурувати на нинішньому ринку праці, виправдано реагувати на виклики соціуму, не „плавати й потопати” в безмежному морі інформації, а знаходити такі відомості, що спонукатимуть до самовдосконалення й саморозвитку, допомагатимуть адекватно оцінювати власні вчинки та вчинки інших. З огляду на це пріоритетним завданням сучасних закладів освіти є підготовка молоді „до активної життєдіяльності в умовах сьогодення, розв’язання якого потребує переосмислення усталеної організації процесу навчання української мови відповідно до запитів суспільства, напрямів розвитку мовної освіти, Загальноєвропейських рекомендацій із питань стратегій і тактик формування мовної особистості, людини самодостатньої, комунікативно компетентної, здатної й готової до спілкування в будь-якій життєвій ситуації і в різних сферах суспільного життя” [Шелехова 2013: 543].

Реалізації окреслених завдань сприятиме використання відповідних засобів навчання, зокрема професійно орієнтованих текстів, бо, як образно зазначає Ф. Бацевич, „життя сучасного інформаційного суспільства та кожного його члена неможливо уявити без створення й сприйняття різноманітних текстів і дискурсів, обміну ними. Сучасне інформаційне суспільство – це „Всесвіт Гуттенберга”, текстовий Всесвіт” [Бацевич, Качан 2016: 59].

Аналіз спеціальної літератури з проблеми дослідження засвідчує, що за останні десятиліття українська лінгводидактика збагатилася значними теоретичними напрацюваннями й практичними порадами щодо застосування тексту як ефективного засобу навчання української мови. Особливості використання текстів різної жанрово-стильової належності докладно розкрито в публікаціях З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Грубої, І. Дроздової, С. Карамана, О. Копусь, О. Кучерук, О. Кулик, В. Мельничайка, А. Нікітіної, М. Пентилюк та ін. Науковці схарактеризували основні ознаки понять „текстоцентризм”, „текстоцентричний підхід”, „текстова діяльність”, визначили принципи формування текстотворчих умінь учнів і студентів, виокремили критерії відбору текстів, розробили й апробували схеми аналізу текстів різної жанрово-стильової належності, переконливо довели, що систематична робота з текстом і є тим засобом, який допомагає проникнути в глибини рідної мови, пізнати й осмислити мову у своєму повсякденному житті – формувати

комунікативні вміння й навички; саме на рівні тексту відбувається з'ясування семантики слова, його поняттєвих зв'язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв'язного висловлювання [Пентиліук 2011].

Складно охопити аналітичним вивченням усі наукові й методичні студії. Тому обмежимо свої пошуки визначенням сутнісних характеристик поняття „професійно орієнтований текст”, виокремимо критерії відбору професійно орієнтованих текстів і з'ясуємо їхню роль у формуванні професійної компетентності студентів.

Мета статті – на основі аналізу наукових праць з'ясувати лінгводидактичний потенціал професійно орієнтованого тексту в компетентнісній парадигмі сучасної освіти.

Вивчення праць українських лінгводидактів засвідчило, що текст, який містить інформацію про певний вид професійної діяльності або пов'язані з нею процеси, називають по-різному: професійно орієнтований (Т. Груба, Н. Діденко, І. Дроздова та ін.), профільно орієнтований (О. Горошкіна, А. Нікітіна, М. Пентиліук та ін.). Узагальнено визначені науковцями сутнісні характеристики цих понять, що в прогнозованому результаті дасть нам змогу з'ясувати, який із термінів доцільно вживати. Автори Концепції навчання української мови в системі профільної освіти з-поміж основних умов реалізації положень концепції називають таку: використання як основного засобу навчання профільно орієнтованого тексту як середовища функціонування мовних одиниць, що дозволяє залучити старшокласників до мовленнєвої діяльності, мотивує засвоєння лінгвістичної теорії, підвищує пізнавальний і виховний потенціал уроку [Пентиліук, Горошкіна, Нікітіна 2006]. Така позиція авторів, здавалося б, повинна поставити крапку в з'ясуванні того, який термін вживати на позначення тексту, що містить інформацію про певну фахову діяльність, оскільки учні обирають профіль навчання й опановують українську мову за відповідним рівнем – стандарт або профільний. Відповідно вчитель, добираючи тексти, повинен ураховувати обраний учнями профіль, наприклад, природничий, суспільно-гуманітарний тощо.

Водночас логіки не позбавлені й наукові твердження інших науковців. Слушними нам видаються висновки, зроблені Т. Грубою на основі зіставного аналізу понять „профільно орієнтований текст”, „професійно орієнтований текст” і „фаховий текст”. Акцентуємо увагу на таких думках автора: „якщо ж ми говоримо про профільне навчання, то, на нашу думку, доцільно вживати поняття „професійно орієнтований текст”, основна мета якого полягатиме в ознайомленні учнів із обраним фахом. До того ж, однією з відмінностей професійно орієнтованого і фахового текстів ми вважаємо репрезентацію інформації про обраний фах: у професійно орієнтованих текстах інформація подана імпліцитно, а у фахових – експліцитно.

За стильовою ознакою професійно орієнтовані тексти, використання яких можливе в профільних класах, можуть бути не лише наукові, а й публіцистичні й художні” [Груба 2016: 27]. Н. Перхайло у статті, присвяченій розкриттю психолінгвістичних засад формування текстотворчої компетентності старшокласників, зазначає, що „новизна пропонованої методики полягає у створенні системи формування текстотворчої компетентності старшокласників у роботі над професійно-орієнтованими текстами-роздумами в умовах профільного навчання української мови” [Перхайло 2012: 107], і передбачає два етапи формування текстотворчої компетентності старшокласників. І. Дроздова у визначенні поняття „професійна мовнокомунікативна компетенція” студента нефілологічної спеціальності вживає дефініцію „професійно-орієнтовані тексти” [Дроздова 2010: 64].

Узагальнення поглядів науковців на тлумачення понять „профільно орієнтований текст” і „професійно орієнтований текст” уможливило думку, що в лінгводидактичних студіях, присвячених проблемі навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, на позначення текстів, що імпліцитно або експліцитно містять інформацію про певну фахову діяльність і в яких ідеться про результати наукових досліджень, досягнення відомих науковців тощо, логічно й виправдано використовувати термін „профільно орієнтований текст”, натомість у працях з методики навчання лінгвістичних дисциплін у вищих закладах освіти – „професійно орієнтований текст”. Пояснюємо таку позицію: у старшій школі профіль навчання „диктує” зміст текстового дидактичного матеріалу, який має урахувати освітні інтереси учнів і супровідно впливати на їхнє професійне самовизначення. Професійно орієнтовані тексти вважаємо одним із ефективних засобів формування професійної компетентності й переконані, що використання їх позитивно впливатиме на формування „суб’єктних, професійно важливих та індивідуально-психічних якостей” (В. Ягупов) особистості.

Відсутня однаковість з-поміж науковців й у виборі критеріїв добору таких текстів. Зауважимо, що чіткої відмінності між критеріями добору профільно орієнтованих і професійно орієнтованих текстів ми не помітили. Рекомендуємо, добираючи тексти, керуватися критеріями, виділеними І. Дроздовою: „концептний (текст містить основні концепти, що віддзеркалюють професійну актуальність, наприклад гіпотези, поняття тощо); дидактичний (текст включає вивчальний та виховний потенціал і необхідні для навчання мовні факти і явища); сензитивний (відповідність змісту тексту та його мовного оформлення віковим можливостям студентів); когнітивний (текст виконує свою освітню функцію і відповідає пізнавальним потребам студентів)” [Там само: 265 – 266].

Крім виокремлених, доцільно врахувати ще й такі критерії: наявність внутрішньопрдметних мовних зв’язків, що спонукають

педагога брати до уваги ієрархію мовних рівнів, їхній взаємозв'язок, і міжпредметних зв'язків; урахування комунікативних потреб студентів, що зумовлює роботу над комунікативно значущими для них жанрами художнього, наукового, публіцистичного й офіційно-ділового стилів (конспект, анотація, нарис, резюме тощо); можливість організації комплексної роботи з оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності; нормативності, що передбачає посилену увагу до засвоєння студентами норм сучасної української літературної мови.

Погоджуємося з Т. Грубою в тому, що професійно орієнтовані тексти можуть бути різної жанрово-стильової належності. Головне – під час роботи над ними методично правильно поєднати освітню підготовку студентів з української мови та супровідне формування в них професійно важливих умінь і навичок, наприклад:

Прочитайте текст. Чи можна за змістом тексту пояснити, у чому полягає складність професії соціолога? Сформулюйте п'ять – шість речень, використання яких дасть змогу переконати респондента взяти участь в опитуванні.

Соціологові важко. Його *не всі* розуміють і не всі хочуть розуміти. Дехто кепкує, дехто робить собі жарти з його анкет, а він уперто роздає їх знову, наче має бажання й намір допомогти нам розібратись у нас самих, у причинах, у причинах причин і в їх наслідках. Йому треба переконати людей у серйозності своєї роботи – щоб її результати були також серйозними, щоб отримувати на анкетах *не насмішливо-нерозумні*, нехай часом і дотепні, а все одно нерозумні відповіді.

– Що ж, – говорить він, – колись люди *не вірили* в те, що від чуми і віспи може порятувати щеплення... Може, це *не зовсім* правильне порівняння, – говорить він, – але це правда, що люди колись не вірили в потребу переливання крові, а потім у сенс кібернетики, а ще також у роль автоматизованого управління виробництвом, – значення соціології *не таке* виразне й відразу практично відчутне, а все ж у її необхідності люди з часом переконуються (Ніна Бічуя).

1. *Складіть речення зі словами **наслідки** і **результати**. Чи можна їх вважати синонімами?*

2. *Поясніть написання виділених слів.*

3. *У чому полягає значення соціології? Чи погоджуєтесь ви з думкою, що „значення соціології не таке виразне й відразу практично відчутне, а все ж у її необхідності люди з часом переконуються”?*

Отже, використання професійно орієнтованих текстів не лише підвищує продуктивність формування в студентів умінь комунікативно виправдано вживати мовні засоби, ураховуючи їхні виражальні можливості, забезпечує свідому мотивацію й відповідальність їх за результат власної текстової діяльності, а й уможливорює „занурення” студентів у світ обраного фаху й усвідомлення його різноаспектності, дає змогу переконатися, що „набуття фахових знань неможливе без належного засвоєння мови навчання” [Онуфрієнко 2009: 3]. Відтак

професійно орієнтований текст можна вважати одним з ефективних засобів формування професійної компетентності студентів.

Ми не претендуємо на вичерпність наших тверджень і вважаємо, що висловлені міркування можуть стати стимулом для подальшого обговорення порушеної проблеми. Перспективи дослідження вбачаємо у визначенні особливостей застосування гіпертекстів у навчанні української мови.

Літератури

Бацевич, Кочан 2016 – Бацевич Ф. Лінгвістика тексту : підручник / Флорій Бацевич, Ірина Кочан. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 316 с.; **Груба 2016** – Груба Т. Л. Професійно орієнтований текст як провідний засіб навчання української мови в профільних класах / Т. Л. Груба // Теоретична і дидактична філологія. – 2016. – Вип. 22. – С. 24 – 32; **Дроздова 2010** – Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : монографія / І. П. Дроздова. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 320 с.; **Онуфрієнко 2009** – Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. з алгоритмічними приписами / Г.С. Онуфрієнко. – 2-е вид. перероб. та доп. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 392 с.; **Пентиліук 2011** – Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. ст. / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.; **Пентиліук, Горошкіна, Нікітіна 2006** – Пентиліук М. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти / М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2006. – № 9 – 10. – С. 76 – 84; **Перхайло 2012** – Перхайло Н. А. Психолінгвістичні засади формування текстотворчої компетентності старшокласників / Н. А. Перхайло // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 104 – 112; **Шелехова 2013** – Шелехова Г. Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови [Електронний ресурс] / Г. Шелехова // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2013. – С. 543 – 552. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_72.

Попова Л.О. Професійно орієнтований текст у компетентнісній парадигмі сучасної освіти

У статті на основі аналізу наукових праць українських лінгводидактів визначено сутнісні характеристики поняття „професійно орієнтований текст”, виокремлено критерії відбору професійно орієнтованих текстів і з’ясовано їхню роль у формуванні професійної компетентності студентів. Зазначено, що професійно орієнтовані тексти є одним із ефективних засобів формування професійної компетентності, використання їх позитивно впливатиме на розвиток „суб’єктних, професійно важливих та індивідуально-психічних якостей” особистості. Рекомендовано під час добору текстів брати до уваги такі критерії:

наявність внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків; урахування комунікативних потреб студентів; можливість організації комплексної роботи з оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності; нормативності. Автор робить висновок, що використання професійно орієнтованих текстів не лише підвищує продуктивність формування в студентів умінь комунікативно виправдано вживати мовні засоби, ураховуючи їхні виражальні можливості, забезпечує свідому мотивацію й відповідальність їх за результат власної текстової діяльності, а й уможлиблює „занурення” студентів у світ обраного фаху й усвідомлення його різноаспектності, дає змогу переконатися, що „набуття фахових знань неможливе без належного засвоєння мови навчання”.

Ключові слова: профільно орієнтований текст, професійно орієнтований текст, критерії відбору текстів.

Попова Л. А. Професійно орієнтований текст в компетентностній парадигмі сучасного освіти

В статті на основі аналізу наукових робіт українських лінгводидактів визначені суттєві характеристики поняття „професійно орієнтований текст”, визначені критерії вибору професійно орієнтованих текстів і визначено їхню роль у формуванні професійної компетентності студентів. Відзначено, що професійно орієнтовані тексти є одним із ефективних засобів формування професійної компетентності, використання їх позитивно впливає на розвиток „суб'єктних, професійно важливих і індивідуально-психічних якостей” особистості. Рекомендовано при виборі текстів враховувати наступні критерії: наявність внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків; врахування комунікативних потреб студентів; можливість організації комплексної роботи з оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності; нормативності. Автор робить висновок, що використання професійно орієнтованих текстів не тільки підвищує продуктивність формування у студентів умінь комунікативно виправдано використовувати мовні засоби, враховуючи їхні виражальні можливості, забезпечує свідому мотивацію й відповідальність їх за результат власної текстової діяльності, а й уможлиблює „занурення” студентів у світ обраного фаху й усвідомлення його різноаспектності, дає змогу переконатися, що „набуття фахових знань неможливе без належного засвоєння мови навчання”.

Ключевые слова: профільно орієнтований текст, професійно орієнтований текст, критерії вибору текстів.

Popova L. O. Professionally oriented text in the competence paradigm of modern education

Analyzing the scientific works of Ukrainian linguodidactics, the author defined the essential characteristics of the term „professionally-oriented text”, specified the criteria for professionally-oriented texts selecting and identified their role in the students’ professional competence formation. The opinion was set out that it is logically and reasonably to use the term „specialized-oriented text” in linguistic and pedagogical studies devoted to the problem of teaching Ukrainian language in the secondary educational establishments, whereas, the term „professionally oriented text” in the works on methods of teaching linguistic disciplines in higher educational institutions. It is noted that professionally oriented texts are considered to be the effective tools in the professional competence formation; their usage will positively influence the formation of „subjective, professionally important and individually psychological qualities” of the individual. It is recommended to take into account the following criteria while selecting texts. Firstly, the intrasubject language links, encouraging the teacher to consider the hierarchy of language levels, their interconnection and interpersonal relationships. Secondly, to remember the communicative needs of students, which determines the work on styles that are communicatively meaningful for students, such as literary, scientific, journalistic, official styles (note, abstract, essay, resume, etc.). Thirdly, the possibility to organize the complex work on mastering the various kinds of speech activity. The next is normativity, which provides the increased attention to the students’ mastering the norms of modern Ukrainian literary language. The author concludes that the usage of professionally oriented texts does not only increase the productivity of forming the skills to use the language means in speech, taking into account their expressive capabilities, provides conscious motivation and responsibility for the result of their own textual activity. It also enables students to „immerse” into the world of the chosen specialty and to understand its various aspects, clarifying that „the acquisition of professional knowledge is impossible without proper learning of the language of studying”.

Key words: specialized-oriented text, professionally oriented text, criteria for text selection.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2018 р.

Прийнято до друку 24.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Должикова Т. І.

Н. Г. Попович (Харків)

УДК 378.011.3-057.175:811

ВИМОГИ ДО СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЙОГО СОЦІАЛЬНА РОЛЬ

Актуальність теми зумовлено новими вимогами до сучасного викладача іноземних мов закладу вищої освіти, зростанням його соціальної ролі та необхідністю постійного підвищення його кваліфікації в умовах відсутності мовного середовища, швидкого розвитку комп'ютерних технологій, розвитку нових методів навчання та методичних прийомів викладання. Рівень викладача як фахівця й вихователя має відповідати сучасним вимогам і викликам, тобто викладачеві необхідно постійно працювати над собою, використовуючи різні можливості та джерела.

Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників, їхнє професійне вдосконалення є важливою умовою модернізації системи освіти, провідним принципом державної політики.

Головна мета української системи освіти – створення умов для розвитку й самореалізації особистості, що передбачає орієнтацію змісту навчання в закладі вищої освіти, зокрема на оволодіння здобувачами вищої освіти ключовими компетентностями, що дозволяють їм вирішувати проблеми у майбутній професійній діяльності. Отже, набуває неабиякої актуальності використання компетентнісного підходу до підготовки фахівців, упровадження нових ефективних методів і засобів навчання, педагогічних та інтерактивних технологій.

Система вищої освіти XXI століття висуває відповідні вимоги до професії викладача, які є результатом активізації інноваційних процесів в освітній сфері, диверсифікації навчальних програм вищої школи, підвищення технічного оснащення навчального процесу, міжпредметної інтеграції, змін у запитах ринку інтелектуальної праці, підвищення рольової активності викладача вищої школи.

Викладач, крім фундаментальної підготовки з дисципліни, яку він викладає, повинен уміти організувати навчальний процес з метою задоволення індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти, формування в них компетентностей, необхідних для виконання професійних завдань у майбутньому, умінь самонавчання й самовдосконалення впродовж життя.

Питання нових вимог до сучасного викладача іноземних мов закладу вищої освіти, зростання його соціальної ролі та необхідність постійного підвищення його кваліфікації в умовах відсутності мовного середовища, швидкого розвитку комп'ютерних технологій, розвитку нових методів навчання та методичних прийомів викладання розглядали такі вчені, як О. Бігич, Т. Безродних, Н. Майєр, М. Соловей, Є. Спіцин, Н. Бориско, Е. Зеєр та ін. Процеси інтеграції мобільних технологій у навчання іноземної мови досліджували вчені Л. Бірецька, І. Мусаслян,

Н. Огороднікова та ін. Проблему використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІТК) як засобів для формування в здобувачів вищої освіти іншомовної комунікативної компетентності вивчали О. Зайцева, Ю. Тімкіна, О. Шульгіна та ін. Отже, аналіз зазначених наукових джерел є вагомим підґрунтям для виокремлення основ науково-методичної та навчально-методичної роботи у вищій школі, що, своєю чергою, сприяє підвищенню рівня професійної підготовки викладачів іноземних мов.

Мета цієї статті полягає у визначенні основних вимог до сучасного викладача іноземних мов закладу вищої освіти, його соціальної ролі та шляхів підвищення його професійного рівня.

Викладач закладу вищої освіти ХХІ століття має володіти основами науково-методичної та навчально-методичної роботи у вищій школі, методами і прийомами усного й письмового викладення навчального матеріалу, сучасними освітніми технологіями, активними методами навчання, основами використання інформаційних технологій у навчальному процесі, методами формування навичок самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Сучасний викладач вищої школи будь-якої дисципліни, зокрема й іноземної мови, повинен мати високий рівень професіоналізму. Професіоналізм, вважає Е. Зеєр, – „це внутрішня характеристика особистості, що володіє необхідним нормативним набором психічних якостей, які дозволяють їй здійснювати діяльність на високому рівні та досягати значних професійних результатів” [Зеєр 2005: 47].

До основних критеріїв професіоналізму відносимо: психолого-педагогічну орієнтацію, здатність створювати нові, інноваційні підходи до організації педагогічного процесу; гуманістичну професійно-педагогічну спрямованість особистості; захопленість педагогічною роботою; психолого-педагогічну спостережливість; організаторські здібності, комунікабельність; урівноваженість, працездатність, інтелектуальну активність, громадянську відповідальність; самостійне перенесення знань на іншу ситуацію; бачення нових проблем у стандартних умовах, альтернативу в рішеннях; здатність створювати оригінальні засоби розв’язання й комбінування раніше відомих способів у нових підходах.

Викладач закладу вищої освіти має володіти відповідною сумою знань і вміти використовувати їх у практичній професійній діяльності. Професіоналізм викладача є результатом того, наскільки органічно й гармонійно поєднуються його науково-дослідна, педагогічна, методична діяльності, які спрямовані на ефективну підготовку майбутніх фахівців.

Уважають, що особистість викладача, його методична, педагогічна, психологічна підготовленість визначають якість навчання здобувачів вищої освіти. Утім, не слід залишати поза увагою креативність викладача вищої школи як особливу психічну реальність, інноваційність, творчий підхід до професійної діяльності, постійне прагнення до творчих

пошуків, до власного професійного зростання, самовдосконалення, ерудицію, педагогічну рефлексію, педагогічне ціле покладання, педагогічне мислення та імпровізацію, педагогічне спілкування.

Беручи до уваги викладене, окреслимо професійні вимоги до сучасного викладача закладу вищої освіти загалом і викладача іноземних мов зокрема, розглядаючи їх у контексті компетенцій, що мають бути сформовані.

Існує думка, що в професійній діяльності викладача важливими є дванадцять компетенцій, якими він має володіти:

- створення ситуації навчальної діяльності та контролю;
- відповідальність і дотримання етичних норм;
- інтегрування знань і культури в процесі навчання;
- коректне спілкування мовою навчання;
- проектування навчання й контролю;
- самоосвіта;
- управлінські вміння;
- ефективне керування навчальним процесом;
- реалізація диференційованого підходу;
- впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- участь у діяльності освітнього співтовариства;
- робота в команді.

Сьогодні викладач іноземних мов вирішує нові професійні завдання, які донедавна не входили в коло його компетенцій, а саме: аналіз та вибір стратегій і технологій навчання іноземних мов, інтеграція автентичних матеріалів у навчальний процес з іноземних мов, управління когнітивними й комунікативними діями студентів; інтерпретація соціокультурних феноменів розширення системи орієнтирів текстової діяльності, розробка нових видів вправ тощо.

Для впровадження інноваційних педагогічних технологій викладач вищої школи, на думку Н. Майер, має усвідомлювати цілі та зміст навчання, створювати дидактичне забезпечення на рівні сучасних вимог, використовувати сучасні технічні, зокрема електронні засоби навчання [Майер 2013: 4].

Характерними особливостями сучасного суспільства є стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і високий рівень інформатизації суспільства, за яких викладач закладу вищої освіти вже не є для студентів єдиним носієм професійно орієнтованих знань. Це додає до обов'язків сучасного викладача ще й таке: він має знати, як об'єднати світові інформаційні технології з кращими у світі методами викладання й навчання з тим, щоб вчити вчитися по-новому. Тому педагог ХХІ століття має володіти високим рівнем розвитку ІКТ-компетентності та медіа компетентністю, а саме сукупністю вмінь обирати, використовувати, оцінювати, передавати й створювати медіатексти в різних видах, формах і жанрах, аналізувати складні

процеси функціонування медіа в соціумі.

Низкою документів Ради Європи однією з найважливіших компетенцій сучасного фахівця визнано вміння організовувати своє навчання впродовж життя, основи якого формуються в загальноосвітніх навчальних закладах, розвиваються в закладах вищої освіти під керівництвом компетентного викладача, який володіє методами, прийомами формування навчально-стратегічної компетентності здобувачів вищої освіти.

У документах Ради Європи прописано обов'язкові компоненти професійної компетенції викладача іноземних мов:

- володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями на етапах планування й проведення занять для доступу до інформаційних ресурсів мережі Інтернет та обміну професійним досвідом для використання можливостей дистанційної освіти й підвищення кваліфікації;
- знання основних напрямів і принципів методики викладання іноземних мов і вміння адаптувати їх до конкретних умов і форм навчання;
- уміння аналізувати й оцінювати навчальні матеріали та навчальні програми з погляду мети, завдань і результатів навчання;
- здатність адаптувати свої навчальні дії до програмних вимог, до місцевих національно-культурних вимог і лінгвометодичних традицій;
- підтримання регулярних контактів з представниками країн, мову яких викладають, з базовими навчальними центрами цих країн та організація таких контактів з навчальною метою.

Важливе місце з-поміж складників професійної компетентності викладача іноземних мов посідає методична компетентність, яка є стрижнем професійної компетентності, готовності й здатності до вирішення різноманітних професійних завдань з урахуванням професійної етики.

Організація постійного підвищення кваліфікації викладача іноземних мов є необхідною умовою для забезпечення тривалого, ефективного викладання іноземної мови в закладах вищої освіти чи інших закладах. Професія викладача дуже динамічна. Змінюються студенти, з'являються нові виклики, проводять нові дослідження, зростають вимоги до викладання. Викладачі мають адаптуватися до нових вимог, методик і методів викладання, якщо вони бажають підвищити ефективність засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу. Дуже часто, коли навчальне навантаження викладача велике, йому бракує часу слідкувати за новими тенденціями, дослідженнями, вивчати їх і застосовувати на практиці. Можна розподілити професійне підвищення кваліфікації викладача іноземних мов на дві частини: удосконалення методів навчання й підтримання рівня володіння іноземною мовою в умовах немовного середовища. Ці дві частини тісно пов'язані між собою. Зазвичай види діяльності, спрямовані

на підвищення професійного рівня, також сприяють підвищенню рівня володіння іноземною мовою.

Умовно можна виділити зовнішні та внутрішні шляхи підвищення рівня професійного розвитку. Одним із зовнішніх шляхів є участь у конференціях, семінарах, курсах, які проводять у інших навчальних закладах. Це сприяє обміну досвідом, надає знання про новітні технології, прийоми викладання, надихає учасників на ефективну працю, дає змогу вирішити спільні проблеми й труднощі в процесі викладання іноземних мов. Участь в он-лайн конференціях і семінарах підвищує рівень володіння іноземною мовою та надає змогу вивчити досвід колег з інших країн, познайомитись з досвідом провідних учених у галузі викладання іноземних мов. Сьогодні завдяки комп'ютерним технологіям та Інтернет-простору відкрито можливості приєднання до професійно спрямованих груп у соціальних мережах, участь в обговоренні професійних питань у блогах тощо. Завдяки Інтернету існує можливість користуватись навчальними матеріалами, створеними колегами з різних куточків світу, аналізувати ці матеріали, пристосовувати до власних цілей, а також самим створювати такі матеріали й розмішувати їх на сайтах, отримувати відгуки від інших викладачів щодо ефективності цих матеріалів. Ще одним із зовнішніх шляхів є складання веб-квестів, вправ он-лайн, комп'ютерних програм, адаптація відеороликів, які потім можна застосовувати в практиці викладання іноземної мови.

З-поміж внутрішніх шляхів виділяємо такі: читання професійно орієнтовної літератури та взагалі літератури іноземною мовою, що дає можливість не тільки отримати необхідну інформацію, але й підвищити свій рівень володіння іноземною мовою завдяки розширенню лексичного запасу; перегляд телевізійних програм, художніх фільмів тощо, прослуховування новин іноземною мовою, що дає змогу підтримувати навички аудіювання. Одним з важливих чинників підтримання навичок усного мовлення є персональне спілкування з носіями та не носіями мови на різні теми. Написання статей іноземною мовою сприяє розвитку академічного писемного мовлення. Якщо викладач зможе підтримувати свій рівень володіння іноземною мовою, він знайде способи пояснити студентам принципи автономного навчання, що надзвичайно важливо в сучасній практиці з огляду на обмежену кількість навчальних годин на вивчення іноземної мови.

Одним із важливих внутрішніх шляхів підвищення професійного рівня є проведення власного дослідження. Майже кожний викладач має досвід роботи в групах різного рівня, з різними студентами. З метою підвищення ефективності викладання треба проаналізувати позитивний і негативний досвід проведення власних занять. Ті самі методи та прийоми відмінно спрацьовують у визначених групах, але не мають ефективності в інших. Це одне з питань, на яке треба шукати відповідь і пристосувати матеріали й методичні прийоми до конкретного курсу, конкретної групи залежно від цілей та об'єктивної ситуації.

У процесі формування в студентів іншомовної комунікативної компетентності сучасний викладач іноземних мов виконує також різні соціальні ролі. По-перше, це – викладач, суб'єкт, який передає знання, стимулює пізнавальну активність студента, формує навички та вміння. По-друге, вихователь, який піклується про всебічний розвиток особистості здобувача вищої освіти, формує професійні й психологічні якості. По-третє, учений, який проводить наукові дослідження в галузі дисципліни, яку викладає. По-четверте, менеджер, який організовує аудиторні заняття, стимулює й контролює самостійну роботу студентів [Бігич 2013: 3].

Важливими є також інші ролі викладача іноземних мов у навчальному процесі вищої школи, до яких відносимо адекватність основним ідеям компетентнісного підходу: розвиток самостійності студентів, орієнтація на кінцеві результати навчання, урахування побажань роботодавців у проектуванні результатів навчання, використання й мобілізація знань на практиці. Погоджуючись з думкою Т. Безродних, виокремлюємо ще такі ролі: викладач-консультант, де взаємодію між ним і студентом спрямовано на вирішення проблем і внесення позитивних змін до професійно орієнтованої навчально-пізнавальної діяльності студента з іноземної мови; викладач-модератор, діяльність якого спрямовано на розкриття потенційних можливостей студентів та їхніх здібностей до оволодіння професійно орієнтованою іноземною мовою; викладач-тьютор, який супроводжує індивідуальні освітні програми студентів; викладач-коуч, який допомагає студенту розкрити його ресурси, поставити цілі та досягти їх найефективнішим способом, знайти самостійні рішення професійних проблем.

З названими соціальними ролями корелюють уміння сучасного викладача іноземних мов, визначені О. Бігич: навчати студента вчитися і привчати його до систематичного навчання, оскільки здатність випускника закладу вищої освіти до постійної й неперервної самоосвіти в сучасному суспільстві є вагомою особистісною якістю; проектувати власні технології навчання студентів, самостійно й ефективно усувати труднощі й розв'язувати проблеми, які виникають; розробляти та використовувати нестандартні прийоми вирішення педагогічних завдань; раціонально оцінювати власну професійну діяльність і висувати реальні цілі [Там само: 4].

Крім того, викладач іноземних мов виконує роль наставника, зокрема, коли йдеться про керівництво діяльністю магістрантів – майбутніх викладачів іноземних мов під час педагогічної практики. Виконуючи роль наставника, викладач іноземної мови знайомить магістрантів з планом навчального процесу й робочою програмою; проводить демонстраційне заняття, організовує його обговорення; спільно з груповим методистом-керівником педагогічної практики планує навчальну роботу практикантів і позааудиторну роботу з іноземної мови; консультує магістрантів і надає їм допомогу

в плануванні циклу занять, підготовці до проведення практичних занять, виготовленні наочних посібників і технічних засобів навчання; затверджує плани-конспекти занять; консультує й надає допомогу в підготовці та проведенні позааудиторних заходів іноземною мовою; відвідує й аналізує заняття магістрантів-практикантів [Бориско 2009: 11].

Власні спостереження за навчально-виховним процесом з іноземних мов у закладі вищої освіти, власний педагогічний досвід дозволяють нам окреслити соціальні ролі, притаманні сучасному викладачеві іноземної мови, де (слідом за Т. Безродних), акцентуємо увагу не на офіційному детермінуванні цих ролей, а на самостійній трансформації викладачем іноземної мови його рольових позицій залежно від об'єктивних вимог навчального процесу. Ефективність реалізації викладачем іноземної мови закладу вищої освіти його соціальних ролей передбачає володіння ним високим рівнем методичної компетентності та професійно орієнтованої ІКТ-компетенції.

Отже, в умовах інформатизації суспільства професія викладача іноземної мови в закладі вищої освіти набуває нових якостей, які є відповіддю на виклики суспільства нового типу.

Література

Бігич 2013 – Бігич О. Б. Теорія і практика формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності в говорінні у студентів нелінгвістичних спеціальностей: кол. моногр. / заг. і наук. ред. О. Б. Бігич. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2013. – 383 с.; **Бориско 2009** – Бориско Н. Ф. Організація педагогічної та науково-асистентської практики в кредитно-модульній системі (освітньо-кваліфікаційний рівень „магістр”) / Н. Ф. Бориско, Н. О. Бражник, В. С. Демчик та ін. – вид. 2-ге, доп. – К.: Ленвіт, 2009; **Зеер 2005** – Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М.: Акад. проект; Фонд „Мир”, 2005. – 336 с.; **Майєр 2013** – Майєр Н. В. Вимоги до сучасного викладача іноземних мов вищого навчального закладу / Н. В. Майєр // Інозем. мови. – 2013. – № 3. – С. 15 – 23.

Попович Н. Г. Вимоги до сучасного викладача іноземних мов закладу вищої освіти та його соціальна роль

У статті розглянуто нові вимоги до сучасного викладача іноземних мов закладу вищої освіти, зростання його соціальної ролі й необхідність постійного підвищення кваліфікації в умовах відсутності мовного середовища, швидкого розвитку комп'ютерних технологій, розвитку нових методів навчання й методичних прийомів викладання. Сформульовано головну мету української системи освіти та визначено відповідні вимоги до професії викладача. Виокремлено основні критерії професіоналізму викладача іноземних мов закладу вищої освіти, його методичної, педагогічної, психологічної підготовленості. Проаналізовано обов'язкові компоненти професійної компетентності викладача

іноземних мов. Звернено увагу на те, що сучасний викладач іноземних мов має знати, як об'єднати світові інформаційні технології з кращими у світі методами викладання й навчання з тим, щоб вчити вчитися по-новому. Підкреслено важливість організації постійного підвищення кваліфікації викладача іноземних мов та його розподілу на дві частини: удосконалення методів навчання та підтримання рівня володіння іноземною мовою в умовах немовного середовища. Схарактеризовано зовнішні та внутрішні шляхи підвищення рівня професійного розвитку викладача іноземних мов закладу вищої освіти.

Ключові слова: модернізація системи освіти, ключові компетентності, основні критерії професіоналізму, креативність, інноваційність, інформаційно-комунікаційні технології.

Попович Н. Г. Требования к современному преподавателю иностранных языков высшего учебного заведения и его социальная роль

В статье рассмотрены новые требования к современному преподавателю иностранных языков заведения высшего образования, рост его социальной роли и необходимость постоянного повышения его квалификации в условиях отсутствия языковой среды, быстрого развития компьютерных технологий, развития новых методов обучения и методических приемов преподавания. Сформулирована главная цель украинской системы образования и определены соответствующие требования к профессии преподавателя. Выделены основные критерии профессионализма преподавателя иностранных языков заведения высшего образования, его методической, педагогической, психологической подготовки. Проанализированы обязательные компоненты профессиональной компетентности преподавателя иностранных языков. Обращается внимание на то, что современный преподаватель иностранных языков должен знать, как объединить мировые информационные технологии с лучшими в мире методами преподавания и обучения с тем, чтобы учить учиться по-новому. Подчеркнута важность организации постоянного повышения квалификации преподавателя иностранных языков и его разделения на две части: совершенствование методов обучения и поддержание уровня владения иностранным языком в условиях неязыковой среды. Охарактеризованы внешние и внутренние пути повышения уровня профессионального развития преподавателя иностранных языков заведения высшего образования.

Ключевые слова: модернизация системы образования, ключевые компетентности, основные критерии профессионализма, креативность, инновационность, информационно-коммуникативные технологии.

Popovich N. G. Requirements to a modern teacher of foreign languages of a higher educational institution and his social role

The article touches upon the issue of new requirements to the modern teacher of foreign languages of a higher educational establishment. The purpose of the article is to study the foreign languages teacher's increasing social role and the necessity for the constant professional skills upgrading, taking into account lack of the linguistic environment, rapid development of the computer technologies, evolution of new methods of teaching and methodological techniques of foreign languages teaching. The main purpose of the Ukrainian education system is stated and the corresponding requirements to the teacher's profession are considered in the article. The article gives a detailed analysis of the professional competence criteria of the foreign languages teacher, methodological, pedagogical and psychological qualification. The necessary components of the teacher's professional competence are analyzed. Attention is given to the fact that the modern teacher of foreign languages must know how to combine the information technologies with the world's best teaching methods in order to teach how to study in a new, more progressive way. The importance of organizing the foreign languages teacher's continuous skills upgrading is stressed in the article. According to the article there are twenty critical competences in the scholastic profession, that must be acquired by the teacher of foreign languages of the higher educational establishment. It is also reported that the competence development process is divided into two parts: improving the methods of teaching and the proficiency scale maintenance of the foreign language in the extralinguistic environment. The external and internal ways of improving and upgrading the professional development level of the foreign languages teacher are shown in the article. The author states that one of the most important ways of professional level development is conducting the personal investigation, analyzing the positive and negative experience of giving classes. Based on consideration of the roles the teacher plays at the lesson, it was found that the foreign languages teacher acts as an educator, a manager, an observer, a facilitator, an assessor, a supervisor. In conclusion it is pointed out that the teacher of foreign languages at the higher educational establishment is supposed to have the high level of the methodical competence and vocationally-oriented information and communications competence.

Key words: the education system modernization, key competencies, the main criteria of the professionalism, creativity, innovation, information and communication technologies.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2018 р.

Прийнято до друку 21.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Шутова Л. І.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антонян Ірина Михайлівна – викладач кафедри іноземних мов Національної академії Національної гвардії України.

Бибик Світлана Павлівна – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу статистики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Глуценко Володимир Андрійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету.

Жуган Наталія Анатоліївна – здобувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Загороднова Вікторія Федорівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету.

Кошман Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Лещинська Ольга Олексіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри білоруської мови Гомельського державного університету імені Франциска Скорини.

Леснова Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Литвиненко Яна Олександрівна – викладач кафедри професійної освіти та менеджменту КЗ „Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти”.

Ніколаєнко Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Попова Людмила Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.

Попович Наталія Григорівна – старший викладач кафедри іноземних мов Національної академії Національної гвардії України.

Рябініна Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Сердега Руслан Леонідович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Старченко Яна Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національної академії Національної гвардії України.

Сухачова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов ВНЗ Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі”.

Тищенко Катерина Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету.

Чаган Оксана Іванівна – здобувач відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

Шило Світлана Борисівна – аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Ястремська Тетяна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (38)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Волошинова М. О.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 11.06.2018 р. Підп. до друку 22.06.2018 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 6.2. Наклад 200 прим.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. Т/ф: (06461) 2-26-70.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.